Download from; aghalibrary.com

بسم الله الرحمن الرحيم

د کتاب پیژندنه :

||||||||||||||||||||||||||||||||||||||||

د کـتـــاب نـــــوم: د ټــولـــنـپوهـــــــــنې لـــــه نــظـــره:په افغانستان کې د واک جوړښتونه

لیـــــکـــــــــــوال: ډاکټر.م.عثمان روستار تره کی

ژبــــــــــــــــــاړن: پوهیالی محمد اسمعیل یون

خـــپـــرنـــــــدوی: یون کلتوري یون

لـــومــــــړی چاپ: ۱۳۷۷ل کال

دویـــــم چـــــاپ: ۱۳۸۷ل کال

د ژبـــــــــــــــاړن پرله پسې نومره: (۱۲)

د خـــپـرنــــــدوی پرله پسې نومره: (۱۲)

کـــمپـــــــوزر: ضیاءالرحمن ضیاء

Download from; aghalibrary.com

ددې اثر دويم چاپ

دا اثر لومړی ځل له نن څخه لس کاله دمخه (پر ۱۳۷۷ل کال) د پښتني فرهنګ د ودې او پراختيا ټولنې له خوا چاپ شوی و. ځينې محتويات يې د همغه وخت او حالاتو د پېښو څرګندونه کوي، خو څرنګه چې دا اثر په ډېر دقيق ډول ليکل شوی او د ټولنپوهنې د علم له معيارونو سره سم يې د افغاني ټولنې د واک او ژوند جوړښتونه پر هر اړخيز ډول شنلي، نو ځکه خو که ډېر وخت پرې هم تېر شي، د کتاب اساسي محتوا خپل موثريت له لاسه نه ورکوي. دا کتاب نه يوازې د ټولنپوهنې مينه والو ته د زيات ارزښت وړ دی، بلکې هغه چاته، چې په سياسي مسايلو کې ګوتې وهي؛ سياستوال وي او که سياستپوه، هغو ته هم د زيات ارزښت وړ دی، په تېره بيا سياستوالو ته. دوی که چېرې دا اثر په ځير سره ولولي، نو په اوسنيو او راتلونکو سياسي چلندونو کې به له زيات احتياط او دقت څخه کار واخلي او دا کار به نه يوازې زموږ د ټولنې په ګټه تمام شي، بلکې خپله همغه سياستوال ته به هم تر هر چا زيات ګټور پرېوزي.

زموږ په ټولنه کې د دا ډول سياسي اثارو د ليکنې ګټه ځکه زياته ده، چې زموږ ټولنه سياستوالو د همدې سياسي تېروتنو له امله پر اوسنيو بدمرغيو ککړه کړې ده.

استاد ډاکتر محمدعثمان روستار تره کی، د سياستوالو د همدې تېروتنو قرباني شوی او نږدې شپږ کاله يې د زندان سختې شپې ورځې زغملي دي. دی د يو سياستپوه او ټولنپوه او د هغه شخص په توګه، چې هم سياسي بدمرغيو کړولی او هم يې د غميزې ټول بهير په زور او زېر سره له نږدې څارلی، تر ټولو زيات زموږ د ټولنو سياسي او ټولنيزو ناروغيو ته متوجه شوی دی. ده دا هره ناروغي او نيمګړتيا له خپل علمي زره ليد څخه تېره کړې، شنلې او ارزولې ده او په پای کې يې د علاج او درملنې نسخه هم وړاندې کړې ده. که دا کتاب د سياست مينوال، لېوال او د عملي ډګر لوبغاړي په دقت ولولي او هغه هضم کړي، نو پوره باور دی، چې نه يوازې خپله به د زياتو سياسي تېروتنو مرتکب نه شي، بلکې د نورو سياستوالو د تېروتنو او جنايتونو مخنيوی به هم وکړي.

د همداسې ورځې په هيله

په درنښت

پوهندوی محمد اسمعيل يون

ارګ، د جمهوري رياست ودانۍ

کابل- افغانستان

۱۳۷۷ ل کال د کب ۲٤مه نېټه

Download from; aghalibrary.com

د خپرندوی یادښت

زموږ ګران هېواد افغانستان نه یوازې د هېواد د سترو اتلانو او ساتونکو استوګنځی و، بلکې ستر تمدنونه یې هم رازېږولي، په دیني او دنیایي پوهنو کې یې ستر ستر پوهان بشریت ته وړاندې کړي دي. زموږ تاریخ له ډېرو لوړو ژورو ډک دی، یو وخت دا خاوره په سیمه کې د پوهې، هنر او سیاست مرکز و او ځینې وخت د نړیوالو ښکېلاکګرو او نړۍ نیونکو د لښکرکښیو قرباني شوې هم ده.

په داسې حال کې چې پخوا دا هېواد د پوهې او فرهنګ مرکز و، خو په معاصر تاریخ کې زموږ خلک تل د سیمې او نړۍ د ځواکونو له یرغلونو سره لاس او ګرېوان وو. خپل ټول ځواک یې د هېواد او ملي نوامیسو د دفاع په لاره کې لګولی او د دې وخت یې پیدا کړی نه دی، چې د پوهې او هنر ډیوه نوره هم روښانه کړي. بیاهم د هېواد پوهانو هڅه کوله له سترو مالي او سیاسي ستونزو سره سره د خپلو لاس لرلو امکاناتو تر بریده د پوهې دودولو او تدریس ته دوام ورکړي. زموږ په هېواد کې د پوهنیزو او کلتوري چارو وده، قناعت بښونکې نه وه، خو کلتوري انحطاط هم واکمن نه و، ددې هیله موجوده وه، چې د وخت له غوښتنو سره سم د پوهنیزو او کلتوري چارو پرمختبیولو کې سترې بریاوې زموږ د خلکو په برخه شي. خو په خواشینۍ سره چې پر ۱۹۷۸م کال کمونیستي کودتا او ورپسې زموږ پر هېواد د سرو لښکرو یرغل د ټولنیز ژوند په ټولو برخو کې د ګډوډیو پیل و. کمونست ګوند او یرغلګرو ځواکونو غوښتل د زور او دولتي واک په واسطه د دې خاورې خپلواک ملي هویت له منځه یوسي، د هېواد تاریخ تحریف او ټولو اقتصادي، سیاسي، کلتوري او ټولنیزو پدیدو ته، له شوروي څخه راغلی سور رنګ ورکړي.

بې شمېره هېوادپال پوهان او متخصصین قرباني شول، له هېواد څخه د مغزونو فرار پیل شو، د هېواد زېربنا او اقتصادي بنسټ ویجاړ شو او په پای کې د دولتي اداري جوړښت له منځه لاړ، د پردیو او ګاونډیو هېوادونو له غرضه ډک لاسونه د هېواد ګوټ ګوټ ته ورسېدل. د پرچم، ملي ستم، وحدت حزب او اسلامي جمعیت ګډه کودتا، چې د روسیې او ګاونډیو هېوادو دجاسوسي کړیو له خواپلان شوې وه او د نومړیو هېوادونو عملي ملاتړ یې درلود، بشپړه سیاسي، اقتصادي، کلتوري او اخلاقي ړنګونه یې رامنځته کړه، چې د هغو تشریح ددې سریزې له زغم نه وتلې خبره ده.

د ژوند د ټولو برخو بیا رغونه د اوسني او راتلونکي پښت ستره او لویه دنده ده. په هېواد کې د سولې او حقوقي دولت له نشتوالي سره سره، ټول هېوادپال کسان مسوولیت لري، چې په هېواد کې د عادي ژوند د بېرته راګرځېدلو لپاره، د خپلو امکاناتو تر بریده هڅې وکړي، د پوهنیزو او روزنیزو موسسو بیارغونه او د پوهنیزو او کلتوري چارو لپاره هلې ځلې هغه ستر مسوولیتونه دي، چې په دې لړ کې راځي.

دا کتاب په هېواد کې د نومیالیو ملي، سیاسي، علمي او ټولنیزو شخصیتونو څخه د یوه شخص اثر دی؛ پوهنوال استاد روستار تره کي دا اثر نه یوازې د جهاد په سختو شرایطو کې لیکلی، بلکې دی په خپله د افغاني او ملي هویت

Download from; aghalibrary.com

د بیاځلونې د مبارزینو په مخکښانو کې دی. ده په افغاني خپرونو کې په حیرانوونکي جرئت او غوڅ منطق سره د پردیو له دسیسو نه پرده پورته کړې او د افغانستان خلک یې له هغو سترو خطرونو څخه چې زموږ هېواد او خلکو ته متوجه وو، خبر کړي دي.

د پښتني فرهنګ د ودې او پراختیا ټولنه، چې پر دې وروستیو وختونو په المان هېواد کې د کلتوري انحطاط پر وړاندې د مبارزې لپاره جوړه شوې ده. د هېواد په دواړو ژبو پښتو او دري ددې کتاب د خپرونې ویاړ لري.

په درناوي

د پښتني فرهنګ د ودې او پراختیا ټولنه

Download from; aghalibrary.com

د ليکوال پېژندګلوي

پوهنوال ډاکټر محمد عثمان روستار تره کی د هېواد له لويو ملي، علمي او سياسي شخصيتونو څخه دی. دی پر ۱۳۲۰ل کال د کابل ښار په يوې پوهنيزې او فاضلې کورنۍ کې زېږېدلی دی. ده خپلې منځنۍ زده کړې پر ۱۳۳۹ل کال په استقلال لېسه کې پايته ورسولې او پر ۱۳۴۳ل کال د کابل پوهنتون له حقوقو او سياسي علومو پوهنځي څخه فارغ شو. ډاکټر محمد عثمان روستار تره کی پر ۱۳۴٦ل کال د لوړو زده کړو لپاره فرانسې هېواد ته لاړ او پر ۱۳۵۰ل کال د عامه حقوقو په څانګه کې د ډاکټر ډپلوم په اخيستلو بريالی شو.

ډاکټر روستار تره کی پر ۱۳۵۱ل کال د کابل پوهنتون د حقوقو او سياسي علومو پوهنځي د تدريسي کدر غړی شو.

نوموړی د ۱۳٦۱ل کال د غويي(ثور) پر مياشت د افغانستان د استادانو او ښوونکو د ټولنې په کدر کې د فعال غړيتوب له امله چې د شوروي يرغل پر ضد، د پوهنتون او معارف د ښوونکو د مقاومت لپاره جوړه شوې وه، ونيول شو. د لاسپوڅي کمونيست رژيم ځارنوالۍ، د تش په نامه انقلابي محاکمې، د يوې ناځرګندې غونډې په ترڅ کې، ډاکټر محمدعثمان روستار تره کي ته، د اعدام سزا غوښتنه وکړه. محکمې په وړاندېز شوي سند کې نرمښت راوست او دی يې په لس کاله زندان محکوم کړ. د دې حکم پاېه به په راتلونکي مخ کې ولولئ.

ډاکټر محمد عثمان روستار تره کی د نړيوالو ټولنو، په ځانګړي ډول د بښنې نړيوال سازمان او د ملګرو ملتو د بشر حقوقو د کميسيون راپور تر (ارمه کورا) په هڅو او اغېزو د ۱۳٦٦ل کال د وږي پر مياشت د پينځه کلن بند تر تېرولو وروسته، له زندانه خوشې شو.

د روڼاندو په باب له دود سره سم د خاد پاليسيو، دا غوښتل چې ډاکټر محمد عثمان تره کی بايد له زندان څخه تر خلاصون وروسته تر څارنې لاندې وي، چې بهر ته يې د تلو مخه ونيول شي. نوموړي له زندان څخه تر راوتلو وروسته، د خپلې مبارزې دوام او بهر ته د تلو هدف پټ وساته، يو ځل يې په پوهنتون کې پر خپلې تدريسي دندې پيل وکړ. ډاکټر روستار تره کي د مبارزې د دوام لپاره زيات مجال پيدا نه کړ. دی يو ځل بيا د ۱۳٦۸ل کال د غبرګولي پر مياشت، د (واد) په اووم رياست کې زنداني شو او جسمي شکنجه ورکړل شوه. دا ځل د ناروغۍ او د پوهنتون د استادانو د هغې غونډې د درناوي په خاطر، چې د جمهوري رياست په مقر کې، د ډاکټر نجيب الله د وينا د اورېدلو لپاره جوړه شوې وه، تر يو مياشتني زندان وروسته خوشې شو.

ډاکټر تره کی، چې نږدې (۱۵) کاله يې په حقوقو پوهنځي کې تدريس کړی دی، د حقوقو او سياست په څانګه کې د ګڼو تاليفونو لرونکی دی، چې ځينې تر کمونيستي کودتا دمخه کلونو کې د پلازمېنې په خپرونو او ځينې يې تر کډوالۍ (مهاجرت) وروسته د هجرت په خپرونو کې خپاره شوي دي.

Download from; aghalibrary.com

ډاکټر محمد عثمان روستار تره کی د فرانسې، المان، ایټالیا، سویس، اتریش، یونان، ترکیې، یوګوسلاویا او ایران هېوادونو ته سفرونه کړي، پر ۱۳٦۸ل کال یې لومړی پاکستان او بیا پر ۱۳۷۰ ل کال فرانسې ته هجرت کړی دی.

نوموړی څلور زامن لري.

په درناوي

خپرندوی

Download from; aghalibrary.com

سریزه

د انساني ټولنو او ټولنیزو پېښو پوهنیزې مطالعې ته، ټولنپوهنه یا سوسیولوژي وايي، چې له ابژیکتیف تحلیل، شمېرېزو (احصایه يي) بېلګو او نورو څخه د خپل کار د لارې (مېتود) لپاره ګټه پورته کوي.

که څېړې ټولنپوهنه، د ټولنې د فعالیت او تشکل د مطالعې وسیله وګڼو، نو ((اګوست کانت)) (۱۸۱۹-۱۸۲٦) باید د هغې د بنسټ ایښودونکي په توګه وپېژندل شي. ده ټولنپوهنه یوه ګټوره پوهه ګڼله. ((دورکیهم)) (۱۸۹٤) لومړنی سړی دی، چې د ټولنیزو پېښو د څېړنې لپاره يې د داسې مطالعې لار ښېرته کړه چې پر پوهنیزو(میتودیکو) ولاړه وي. تر ده وروسته ((ماکس ویبر)) (۱۸٦٤-۱۹۲۰)، ((پول فلکس)) (۱۹۰۱-۱۹۷٦)، ((تلکوت پرسان)) (۱۹۰۲-۱۹۷۹) او نورو په خپل وار سره د ټولنپوهنې دمیتودونو د پلټنې او د موضوعګانو د سپړنې په برخه کې کار وکړ.

په هر ډول! د ځواک د پیدا کېدو څرنګوالی، دهغه د کارونې ځایونه او د هغه دنده، له هغو سترو ټولنیزو پېښو څخه دي، چې د ټولنپوهنې د مطالعې منځی (محور) جوړوي. که څېړې ځواک د دولتي تشکیل په اډانه کې ځای شي او یا د نفوذ رسالت د دولت داخل ته لاره ولري، سیاسي ټولنپوهنه يې مطالعه کوي.

تر لاس لاندې اثر کې لیکوال هڅه کړې، د دولت د تشکیل له منځ څخه تر قاعدې پورې د ځواک جوړښتونه مطالعه کړي او همدارنګه د ځواک نښې نښانې له پورته څخه نیولې تر ولسي تیتو پرکو هغو پورې په مقدماتي توګه په لنډیز سره وڅېړي.

په افغانستان کې قهر (خشونت) او روغه د تاریخ په غبږ کې د پېښو زېږوونکو پدیدو په توګه، د ټولنپوهنې غوره موضوعګانې جوړوي. لیکوال په لنډیز سره په دوو برخو کې، د دغو دوو پدیدو یادونه کړې ده.

دا ټکی هم د یادونې وړ دی، چې د شننې (تحلیل) د اکاډمیکې طریقې رعایت تل د پام وړ دی، د شمېرنو او ارقامو منځپانګې یا محتوا ته د اخباري او ژورنالیستکو خبرو یو څه رنګ ورکړل شوی، له لیکوال څخه د ژور، ځیرمن او پراخ بحث مجال اخیستل شوی دی.

له نابشپړتیاوو او نیمګړتیاوو سره سره، دا لیکنه د افغاني ټولنپوهنې د یوې لنډې پیلامې په توګه، کولای شي، د نظر د څښتنانو د ژورو او پراخو پلټنو لپاره د هڅونې سبب شي.

د اثر په لیکنه کې د لیکوال له ذهني پانګې څخه ډېره ګټه اخیستل شوې، په هغو ځایو کې چې له سرچینو او اخځونو څخه بهر، د حافظې له یادښتونو څخه کار اخیستل شوی، هغو ته په لمنلیک کې اشاره شوې ده.

د يادونې بل ټکی دا دی، چې د دې رسالې ځینې برخې د هغو ليکنو را اخيستنه (اقتباس) دی، چې د ليکوال په قلم، پر وروستيو کلونو د هجرت چاپېريال په افغاني خپرونو کې خپرې شوي او د رسالې تر بحث لاندې موضوع سره يې په يو نه يو ډول اړه پيدا کړې ده.

دا سريزه به نيمګړې پاتې شي، چې له خپلو هغو ننګياليو ځوانانو نه، چې د چاپ او خپرونې د فرهنګي کمېټې له لارې يې، په خپله خوښه، د دې رسالې د چاپ، خپرولو او وېشلو نوښت کړی، مننه او منني ونه کړم. دا ښاغلي دادي: ښاغلی جمال رحمان او ښاغلی خليل رحمان رسولي.

فرانسه

د۱۹۹۷ کال مارچ

پوهنوال ډاکټر محمدعثمان روستار تره کی

لومړی برخه

د ټولنیز او سیاسي ژوند ارزښتونه

لومړی څپرکی: د افغانستان تعاملي او دودیزه ټولنه، د ټولنیز او سیاسي ژوند د ځانګړو (ضوابطو) درلودونکې ده. په دې ټولنه کې د اسلام دین، جهاد او غزا، قبیله یي اړیکي، کلیوالي او ملي جرګې، ملتپالنه او سلطنتي دستګاه، د دولت د جوړښت بنسټونه جوړوي.

دویم څپرکی: له مذهب، قبیلې او کورنۍ، شتمنۍ، سن او د ژوند تجربې، بوروکراسۍ د جهاد قوماندې، ټکنوکراسۍ، اردو او ایډیولوژۍ څخه د سیاسي ځواک د ملاتړو توکو په توګه ګټه اخیستل شوې ده.

دریيم څپرکی: د دودیزې قبیله یي دیموکراسۍ رعایت، د افغاني ټولنې ستونزمنې او پېچلې څېرې او د هغې نامتجانس قومي او قبیله یي جوړښت ته تر یو حده ثبات او انډول ورکوي. خو په ټولیز ډول زور او (قهر) د سیاسي لوبو واکمن توکي (عنصر) ګڼل کېږي.

افغاني ټولنه له خپلو کړکېچنو او جنجالیزو پېښو سره، چې ځینې وخت ان د هغې د ژوند دوام تر پوښتنې لاندې راولي، کېدی شي د وخت له ازمېښت څخه روغه رمټه راووځي؟

د ورځې ستره پوښتنه همدا ده، چې موږ د هغې د ځواب لپاره، له سیاسي ټولنپوهنې (Sociologie Politique) څخه مرسته غواړو.

لومړی څپرکی

د دولت د جوړښت بنسټونه

الف- د اسلام دین: د افغانستان په تاریخ کې ملي پاڅونونه، چې د یو واحد ملي دولت د جوړېدو سبب شوي، تل له مذهبي ملاتړ څخه برخمن وو. د ۱۹مې پېړۍ په پای او د (۲۰)مې پېړۍ په پیل کې، د انګلیس د یرغل پر وړاندې، د افغانستان د خلکو پاڅونونو همدغه مذهبي او ملي انګېزنې درلودلې.

په اتیایمو کلونو کې د روسي یرغلګرو پر ضد، زموږ د خلکو ملي او اسلامي جهاد، زیاتره د افغانستان د اسلامي هویت پر بنسټ دېده لګوله. خو له دې سره سره د افغانستان په تاریخ کې اسلام او ملتپالنه له یو بل سره اوبدل شوي دي. په دې کې شک نه شته چې موږ ان تر اسلام دمخه په خپل هېواد کې د سیمه ییزو (جبهو) لرونکي، ملي غورځنګونه درلودل، خو تر هغه وخت پورې چې دا غورځنګونه له مذهبي ارزښتونو سره یوځای شوي نه وو، ټینګې او پراخه اغېزې یې نه درلودلې. اسلام که له یوې خوا د افغانستان د خلکو د اسلامي او ملي هویت د دفاع اساسي خوځندوی و، له بلې خوا یې ګڼ قومیزې او نامتجانسې افغاني ټولنې ته تجانس او یووالی وربښه. افغاني قومونه او قبایل د اسلام تر بیرغ او لارښوونو لاندې د روحانیت پر یو واحد مرکز ګروهمن (معتقد) شول او دې کار د ټولنې په سیاسي ثبات، په ځانګړي ډول، هغه وخت چې سلطنت د سیاسي خبرو پر (بلا منازع) مرکز بدل شو، ملي یووالی یې تامین کړ او د بیعت یوه سرچینه وګرځېده، نو په دې بهیر کې اسلام ډېر موثر واقع شو.

په افغانستان کې مذهب او سیاست یو له بله بېل شوي نه دي. د هېواد په تېرو قوانینو کې، د دولتي ځواک د نیولو لپاره، دا شرط و، چې واکمنان باید مسلمانان وي. واکمنو د خپل واک د ساتنې لپاره، تل له اسلامي فقې کار اخیستی، له خلکو یې بیعت اخیستی او د مذهبي مناسکو د ترسره کولو پر وخت د خلکو ترڅنګ ودرېدلي دي.

په افغانستان کې د قوانینو زیاته برخه د اسلامي شریعت (حنفي مذهب) پر بنسټ ولاړه ده. له ډېرې پخوا څخه د ځانګړو دیني مدرسو جوړول، د خلکو د دودیزو (تعاملي) حقوقو برخه ګڼل کېده او د دولت له خواپرې هېڅ ډول بندیز لګول شوی نه و. د د دولت په تعلیمي موسسو کې د دیني پوهنو تدریس د لومړنیو، منځنیو او لوړو زده کړو د پروګرام یوه برخه وه. په پایله کې ویلای شو، چې د یو اسلامي هېواد په توګه په افغانستان کې دین، ملتپالنه او سیاست ګډ او څنګ په څنګ دي.

ب- جهاد او غزا: جهاد او غزا سپېڅلې جګړې ته وایي. په افغانستان کې تر اسلام وروسته، د یو نامسلمان یرغلګر پر وړاندې د دین، هېواد او ملي نوامیسو دفاع، د جهاد تر بیرغ لاندې ترسره شوې ده.

کله چې جهاد له افغاني ملتپالنې سره غاړه غړۍ شوی، نو افغانستان ګاونډیو هېوادو ته د اسلام دین، افغاني فرهنګ او ژبې د خپرېدو پر یوه محور بدل شوی او د حقوقي دولت د جوړښت د بنسټ کار یې ورکړی دی.

په داسې حال کې چې جهاد د یاد وړ سوبو او لویو امپراتوریو د جوړېدو لپاره وسیله وه، د اسلام دین په ښه توګه د دغو ګڼ قومیزه امپراتوریو تجانس او سیاسي سمون تامین کړی دی.

د افغانستان خلک د ملي یووالي له هغه یوازیني ځواکمن احساس څخه، چې د جهاد په بهیر کې یې لاره، د ژوند په عادي چارو کې ورڅخه یو څه بې برخې و.

تر هغه وخت پورې، چې جهاد د تاج و تخت د مدعیانو د سوداګرۍ او ګټې پر ناروغۍ نه و اخته شوی او په هېواد کې د نویو لوبغاړو د رانیولو لپاره، د بهرنیانو لاسوهنې زیاتې شوې او پراخه شوې نه وې، د افغانستان بېلابېلو قومونو د یو واحد ملت په چوکاټ کې، د پاملرنې وړ یووالی درلود. پر هغه وخت د افغانستان خلکو، په جهاد کې تر برې وروسته په یو زړه او یوه غږ داسې سیاسي او ټولنیز بنسټونه جوړ کړل، چې د یو نوي (عصري) دولت جوړښت ته یې لاره اواره کړه. په افغانستان کې د ۱۹مې پېړۍ په پای او د ۲۰مې پېړۍ په پیل کې د حقوقو یا حقوقي دولت ستر جوړښتونه، لکه مرکزي حکومت، پارلمان او د جهاد تر برې وروسته قضايي جوړښتونه، د خپلواکۍ ګټل او د انګرېزي ښکېلاک ماتې، زموږ د خلکو په برخه شوي دي.

د افغانستان د پښتني قبایلو ترمنځ جهاد له قبیله یي دود سره په ښه شان اوبدل شوی دی. خلک د جهاد اعلان په ملي اتڼ سره لمانځي، په ګرمو ولولو ډول او نغاره نړ، ښځې او ځوانان د غزا ډګر ته رابولي.

ښځې د جهاد لپاره د نارینه وو په سرښندنه کې ستره ونډه لري، دپښتو حماسي لنډیو بیتونه ددې اند ښکارندویي کوي لکه:

که تور اوربل مې میراتېږي

د دین غزا ده جانان نه منع کومه

او یا

که په میوند کې شهید نه شوې

خدایږو لالیه بې ننګۍ ته دې ساتینه

ج- قومي او قبیله یي اړیکي (مناسبات): په افغانستان کې بېلابېل قومونه او قبایل ژوند کوي؛ پښتانه، تاجک، هزاره، ازبک او ترکمن یې غټ قومونه دي. پښتانه د افغاني ټولنې په جوړښت کې واکمن عنصر جوړوي. له ۱۸مې پېړۍ څخه یې د شوروي تر یرغله پورې، په افغانستان کې د نورو قومونو د نږدې او صمیمانه ملګرتیا په همکارۍ، دولتي او سیاسي واک په لاس کې لاره او د افغانستان د دولت بنسټ ایښودونکي ګڼل کېږي. ناپښتنو قومونو په تاریخ کې هېڅ وخت هم له دې واکمن عنصر سره دسیاسي واک لپاره یو جدي وسلوال رقابت نه دی کړی او نه یې دا مورچل

غوره کړې دی، تل یې د هېواد د اداري په برخه کې دویم رول منلی و، دې وضعې د هېواد سیاسي او ټولنیز ثبات تضمین کړی و.

د ۱۹۷۹م کال د دسمبر پر میاشت، کله چې شورویانو پر افغانستان یرغل وکړ، پر همدې وخت ځینې قومي لږکي (اقلیتونه) د پښتنو د سیاسي واک د قدرت یا د تاریخي چلوونکي (متصدي) پر ضد وښورېدل.

د- لویه جرگه :

یو- د قبیله یي ولسواکۍ په ټینګښت کې

د لویې جرگې اغېز:

لویه جرگه چې له ملي، ټولنیزو، مذهبي شخصیتونواو د قومونو او قبایلو له نامتو مشرانو څخه جوړېږي، د قبیله یي ولسواکۍ د نظام په سیوري کې، د ژوند د دوام لپاره د افغان ملت د ارادې سیاسي او حقوقي څرګندوی بلل کېږي.

(لویې جرگې) د افغاني ټولنې د ټولنیزو، سیاسي، اقتصادي او رواني شرایطو زېږندې دي، چې دودیزې او ځاني ولسواکۍ (دیموکراسۍ) هم په خپله لمن کې رانغاړي. همدا لویې جرگې دي، چې د یو واحد ملي ارمان او یا هم د واکمنو د سیاسي موضع د ثبیت لپاره یې تاریخي پېښې سره اوډلې دي. په داسې حال کې چې لېبرالي ولسواکۍ د ناسم پیوند په شان، د پردیو د تقلید څرگندونه کړې ده، خو لویه جرگه د دوېزې ډیموکراسۍ په توګه، د هېواد په تاریخ کې ژورې ریښې لري.

(لویې جرگې) تر نورو جرگو لوړې دي او (د پارلمان په ګډون) د دولت تر ټولو برخو زیات حقوقي صلاحیت لري، ان په نامستقیم ډول (د واکمن له لارې) د افغانستان د معاصر دولت په جوړښت کې، د ملي واکمنۍ د ځواک وسیله گرځېدلې ده.

لویو جرگو په دې لاندې چارو کې هم خپل اغېز شیندلی دی: د واکمن ټاکنه، د اساسي قانون تصویب، د عادي قوانینو تصویب او بدلون، د بهرني سیاست په برخه کې، د سترو ملي مسئلو په باب، دولت ته د لارښوونې لپاره د کړنلارې صادرول او نور...

د افغانستان د معاصر دولت د موسسې لویې جرگې (۱۷۴۷م) د افغان او انگلیس د لومړي جنګ د لویې جرگې (۱۸۴۱)، د غزني د لویې جرگې [د افغان او انګلیس دویم جنګ] (۱۸۷۸) او د پېښور [د شوروي پر ضد د جهاد سوق] (۱۹۸۰م) کال له لویې جرگې پرته، د نورو زیاتو لویو جرگو جوړښت او په هغو کې د بحث او مطرح موضوعگانو عملي نوښت تل د واکمنو په لاس کې و. هغه وخت واکمنو ډلو، د وخت د حکومتونو او دولتونو د سیاست او پالیسیو د توجیه لپاره، د لویې جرگې په ترکیب او د هغې د اجنډا په ترتیب کې، له خپل واک او اغېز څخه کار اخیستی دی. د زور له دې اغېز سره سره، د واکمنو ډلو او د خلکو د استازو ترمنځ، په هغو شرایطو کې، چې واکمن د ملي یووالي

ممثلین وو او مذهبي اتوریته یې درلودله او د ټولنې د سیاسي شعور کچه ډېره ټیټه وه، ډېر زیات توپیر نه و. په بله وینا په لویه جرګه کې ګډونوالو مخورو، ټولنیزو شخصیتونو، خانانو، لارښوونکو، مذهبي پوهانو او عالمانو باید لږ تر لږه د خلکو باور درلودلای چې په دې ډول جرګو کې یې ګډون کړی وای. له دې پرته د دولت چلوونکي، د خلکو له خوا د دولت د غوښتنو د ملاتړ په لاره چاره کې له ستونزو سره مخامخېدل او د لویې جرګې له جوړېدو څخه د مقاماتو هغه هیله نه پوره کېدله چې د دوی په زړه کې وه.

په تېره نیمه پېړۍ کې، د وخت د حکومتونو له خوا، لویې جرګې ته د اساسي قوانینو وړاندې شوې مسودې او د لویو جرګو له خوا د تصویب شویو متنونو پرتلنه، دا په ډاګه کوي، چې لویې جرګې د مسودو په متنو کې لږ تر لږه له پنځه لسو څخه تر دېرش فیصدو پورې بدلون راوړی، له دې څخه ښکاري چې دا جرګې په ټولیز ډول د حکومتونو تر اغېز لاندې نه وې او په ځینو برخو کې د واکمنو جرګو په توګه څرګندې شوې دي.

په افغانستان کې د شوروي له یرغل څخه، د رازېږېدلې جګړې دوام، لویه جرګه د کابل حکومت د سیاسي لوبو لوړو ژورو ته ور دننه کړه او هغه یې د مقاومت په ځواکونو کې، د خبرو اترو یوه جنجالیزه موضوع وګرځوله. په داسې حال کې چې دمقاومت د ځواکونو زیاتې برخې، لویه جرګه د یوې ټولنیزې کارېدونکې موسسې په توګه تایید کړې، د سولې نوښت د بریې لپاره د هغې د رول پر تثبیت، د نظر اختلاف لري. د لویې جرګې دود د سیاسي، قومي او مذهبي مخالفینو پر ناروغیو هم اخته شو.

سیاسي: له دې پلوه هغه اشخاص او تنظیمي ډلې، چې له جهاد څخه نویو راپیدا شویو شرایطو، دوی د نوي سیاسي ځواک په توګه د پام وړ ګرځولي دي، لویه جرګه د واک د کلاسیکو او متروکو پدیدو، د بیا ژوندي کولو وسیله ګڼي. دې اند هغه وخت لار زور اخیسته، چې د لویې جرګې له نوم سره د پخواني پاچا نوم یادېده.

قومي: ځینو قومي او مذهبي لږکیو ډلو او ډلګیو ته له دې کبله، چې په لویه جرګه کې دپښتنو قبایلو (اکثریت) ونډه، د افغانستان د معاصر دولت په جوړېدو کې د دوی رول او د دې ترڅنګ د ملت په لارښوونه کې د نوموړو قبایلو اغېز زیات و، لویه جرګه د اکثریت د حقوقي واکمنۍ د توجیه حربه ګڼله، چې په پای کې د دولت په اداره کې، لږکیو ته د دویم رول د ورکړې سبب کېدله. د جهاد د دوران بغاوت او د ولسواکۍ له موازینو لرې د زیاتو غوښتنو کړکېچ، د دې سبب شوی و، چې هغوی د دولت په اداره کې، په فرعي رول قانع نه شي.

دې ډلو د لویې جرګې پر وړاندې قومي چلند وکړ او ان د افغانستان په تاریخ کې یې د ((جرګه بزرګ ملی))، ((مجلس کبیر میهنی)) پر نومونو د لویې جرګې د نوم دبدلانه هڅه وکړه .

مذهبي: له دې پلوه چې بنسټپال اسلام، په لویه جرګه کې د ولس د استازو ګډون، د مذهبي پوهانو د یوې اهل (حل و عقد) جرګې تر اعتبار کم ګڼي، نو دې نظر هم خپل اغېز درلود. بنسټپال چې نوي د اسلامي نړۍ په تصوررولو

سره، د افغانستان چارو ته داخل شوي وو، لويه جرگه يې د افغان ملتپالنې څرګندوی بلله، فکر يې کاوه اسلامي انترناسيوناليزم د ملتپالنې له نوم سره، چې په هر ډول افاده شي، مخالف دی.

که چېرې د جګړې په شرايطو کې انتخابات، چې زموږ په چاپېريال کې يوه نا اشنا پديده ده، د يو سياسي توافق د لاسته راوړلو لپاره، چې د يو حکومت په چوکاټ کې راڅرګندېږي، منتفي وګڼل شي، د جګړې د ختمولو يا لږ تر لږه د کړکېچ د کمولو لپاره يوازې يوه لاره پاتې کېږي او هغه د لويې جرګې جوړېدل دي. په کړکېچن حالت کې د لويې جرګې د جوړېدو لپاره کېدی شي زيات شمېر دليلونه وړاندې شي. له دې جملې نه:

_د سولې او سياسي ثبات د تامين لپاره د افغاني قبيله يي ډيموکراسۍ پر اصولو برابرې، پر يوې داسې موسسې ډېره لګول چې د تاريخ په اوږدو کې يې د لېبرالې ولسواکۍ تر تجملي جوړښت څخه زيات، خپل قابليت په زبات رسولی وي.

_که چېرې لويه جرګه د يو انتقالي حکومت د ټاکلو لپاره موظفه شوې وي، انتقالي حکومت ته د سياسي او حقوقي څواک ورکړه، هغه هم په داسې شرايطو کې، چې ځينې جهادي تنظيمونه د وسلوال جهاد د غوښتنې په پرمخبيولو سره يوازې او يوازې خپل ځان په هېواد کې د سياسي ځواک بلا منازع وارث وګڼي.

_په داسې شرايطو کې چې ټولې تنظيمي ډلې د جهاد د لسيزې په بهير کې، له بهرنيو لاسوهونکو هېوادو څخه اغېزمنې شوي، د دوديزې جرګې له لارې د سولې د ټينګښت په برخه کې، په خپله افغانانو ته د نوښت ورکړه.

_په افغاني ټولنه کې ((چوپ اکثريت)) ته د سياسي او حقوقي ملاتړ ورکړه، هغه اکثريت چې غږ يې يوازې د جګړې له ډګر څخه د باندې اوربدل کېږي. د (بې پرې کسانو) د رول ټاکنه او د ننداري له حالت څخه د هغو را ايستل.

د ناپېيلو اشخاصو، سوله غوښتونکو جهادي قومانداانو، بوروکراتانو، د معارف او پوهنتون استادانو او د منځلارو تنظيمونو د يو نوي ايتلاف د جوړېدو لپاره د لارې لټون، د سولې د ځواکونو دا ايتلاف چې د پراخه تفاهم پر بنسټ منځته راغلی، بايد ډاډه شي، چې جګړه مار ځواکونه به په راتلونکي سياسي ژوندانه کې تجريد او څنډې ته کړي .

_د سياسي تفاهم او سولې، لکه ټاکنې، رفرنډم او نورو د ټينګښت لپاره، د بل هر ډول پروسيجر په اندول د لويې جرګې د جوړېدو اسانتيا، په داسې شرايطو کې چې دلويې جرګې د ياد وړ جوړوونکي عناصر تر افغانستانه بهر ژوند کوي.

په کړکېچنو شرايطو (لکه د جګړې د اتلسو کلونو پر مهال) کې د لويې جرګې د جوړېدو ترکيب، د نويو غړيو غوښتنه کوي. په دې مانا چې نوي عناصر لکه د جهاد مشران، د جهاد قومانداانان، مخکښ اشخاص يا د ملي مقاومت د ځواک څرګندوی اشخاص بايد د لويې جرګې په ترکيب کې شامل شي. سربېره پر دې که بيا هم لويه جرګه تر ملي

پولو د باندې جوړه شوه، له نویو دندو، لکه د سولې د نوښت تر لاسه کول او لارښود کدر له ټاکنې سره به مخامخ وي.

لویې جرګې د افغانستان د تاریخ د ټاکلو شرایطو زېږنده دي او په طبیعي ډول د هغو شرایطو له امله، چې دا جرګې په کې جوړې شوي دي، د ځومره والي او څرنګوالي له پلوه یوه له بلې سره توپیر لري.

د جګړې د وخت لویې جرګې او د سولې د وخت لویې جرګې یو څه توپیرونه لري. د سولې د وخت لویې جرګې له اوسنیو ستونزو، چې افغاني ټولنه ورسره لاس او ګرېوان ده مخامخ نه وې. کله که د کړکېچ او جګړې د وخت لویه جرګه وغواړي، له ګډوډیو او بغاوتونو سره مقابله وکړي، باید فردي مشخصات او له ورځنیو مسایلو سره د مقابلې لپاره سم امکانات ولري.

د ګډوډۍ او ملي مشرتابه د نشتوالي په شرایطو کې، د لویې جرګې د جوړېدو غوره دلیل، یو داسې حکومت ته د مشروعیت او تمثیلي ځانګړتیاوو ورکول دي، چې د سولې او سیاسي ثبات د ټینګښت دنده پر غاړه ولري.

ددې حکومت مشروع صبغه به، ټولې هغه ډلې چې په سپین سترګۍ سره د سیاسي واک لپاره، د افغانستان د خلکو او ملت د نمایندګۍ ادعا کوي، بېوسلې کړي او نړیواله ټولنه په ځانګړي ډول د ملګرو ملتو سازمان به، د لویې جرګې د باور وړ اجرایي ځواک د پېژندنې له واقعیت سره مخامخ کړي.

مهمه پوښتنه داده، چې د جګړې او سیاسي ګډوډۍ په شرایطو کې به څوک د لویې جرګې د جوړېدو واکمنه سرچینه وي؟ که د افغانستان د نوي دولت له موسسې جرګې او نورو لویو جرګو څخه، چې د بهرني یرغل پر وړاندې یې د ملي مقاومت لارښوونه کوله، په استثنایي توګه تېر شو، نورې لویې جرګې د افغانستان د واکمنو له خوا په هېواد کې د سولې او سیاسي ثبات په حالاتو کې جوړې شوي دي. په داسې حال کې چې هېڅ یوه جنګیالۍ ډله او د کابل اداره، د حقوقي دلایلو په وړاندې کولو سره نه شي کولای د مشروعیت مدعي شي. موږ باید د افغانستان د معاصر تاریخ په رڼا کې ماضي ته مراجعه وکړو دا سرچینه چې د لویې جرګې په شان یوه تاریخي پدیده او د یو ډول مشروعیت څرګندویه ده. د پخواني مشروعیت ځینې ممثل سیاسي شخصیتونه، له هغې جملې نه یو هم پخوانی پاچا دی، د لویې جرګې په جوړېدو کې د پخواني پاچا، د واک د غوراوي لپاره کولای شو ګڼ شمېر دلایل وړاندې کړو، له هغې جملې نه:

ـپاچا د لویې جرګې د جوړېدو په برخه کې د زده کړو (کسبي) حقوقو لرونکی دی، نوموړي د خپل سلطنت پر وخت لږ تر لږه درې لویې جرګې (۱۹٤۱، ۱۹۵۵، ۱۹٦٤) جوړې کړي دي.

ـکه د ۱۹۷۳م کال کودتا، چې د سلطنت د ړنګېدو سبب شوه، د نوي مشروعیت پیل وګڼو، د سلطنت پخوانی مشروعیت یې د جمهوریت د مشروعیت تر شعار لاندې راوست، اوس د جمهوریت د مشروعیت د ممثل واکمن د نشتوالي له کبله، پاچا د یو اغېزمن عنصر په توګه یو ځل بیا مشروعیت پیدا کوي.

د اروپا په تاریخ کې تر ټولنیزو او سیاسي کړکېچونو وروسته د پخواني مشروعیت د بیا اعادې لپاره کولای شو، لږ تر لږه دوه بېلګې وړاندې کړو:

ـپه فرانسه کې د لوی انقلاب (۱۷۸۹م) تر پېښېدو وروسته، چې سیاسي او ټولنیز کړکېچ یې منځته راوړ، اتلسم لویي د سلطنت مشروعیت د اعادې په ارمان او د انقلاب د تګلارو د ساتنې په هیله، د چارو واګې په لاس کې واخیستې (Rest auration- ریستوراسیون.(

ـپه اسپانیا کې د فرانکو په مشرۍ د ملي متحدې جبهې او جمهوري حکومت ترمنځ تر خونړیو جګړو وروسته، چې د (٦۰۰۰۰۰) کسانو د وژنې سبب شوې، جمهوري حکومت سیاسي واک واخیست، د وراثت قانون پر ۱۹۷٤ کال، د سلطنت د مشروعیت اعاده تایید کړه، فرانکو پر ۱۹۷۵ کال لومړی جان کارلوس خپل ځای ناستی وټاکه.

خو په افغانستان کې پاچا یوازې په اوسنیو اضطراري شرایطو کې د مشروعیت وړ او د لویې جرګې د جوړېدو واکمنه مرجع ده. د راتلونکې سولې په شرایطو کې، له ډیموکراتیکو لارو چارو څخه د نوي مشروعیت په ټوکېدو سره به، د پخواني مشروعیت د پدیدې عمر پایته ورسېږي، یو دا وي چې خلک د ازادو ټاکنو له لارې پخوانی مشروعیت ومني. په هر حال! په افغانستان کې به هېڅکله د سلطنت د اعادې لپاره ملي او نړیوال شرایط مساعد نه وي.

په پایله کې په کړکېچونو شرایطو کې پر لېبرالي ډیموکراسۍ (لکه ټاکنو) ډډه لګول، چې زموږ ټولنه د هغې په ګټه بلده نه ده او پرله پسې جګړې، په سیاست کې توري ته لاس اچول پر یو واکمن قانون بدل کړي، امکان نه لري. د جګړې د ۱۸ کلونو تجربې وښودله، چې د مقاومت د ځواکونو ترمنځ د یو تفاهم پر بنسټ د یو سیاسي ایتلاف جوړېدل په همغه اندازه مشکل دي، لکه پر ۱۹۹۲ کال د مقاومت د ځواکونو او د کابل د ایتلافي اداري ترمنځ روغه جوړه.

د هر حکومت د اغېزمنتوب او اوتوریټي د تامین لپاره، چې غواړي په هېواد کې له سیاسي ثبات او په بهر کې له نړیوال باور څخه برخمن شي، باید مشروع صبغه، حقوقي او اخلاقي ځواک ولري. ددې ځواک د ورکړې مرجع لویه جرګه ده. د سولې نوښت باید لویې جرګې ته وسپارل شي. باید پرې نه ږدو، چې د افغاني قبیله یي ولسواکۍ او د افغانستان د معاصر دولت د ټوکېدو اصیله موسسه، د ځینو داسې خلکو د ولولو پر ناروغۍ اخته شي، چې د افغانستان د ټولنیز او سیاسي ژوند جوړښت او چوکاټ ته په لنډ فکرۍ، کینې او خیرنو سترګو ګوري.

که نن لویه جرګه دمشروعیت د اعادې، د سولې او سیاسي ثبات وسیله نه شي، د یوې تاریخي پدیدې په توګه به خپل ارزښت له لاسه ورکړي او هغه وخت به افغاني ټولنه د خپلو ستونزو د حل لپاره، له یوې نه جبرانېدونکې سازماني تشې سره مخامخ شي.

دوه- د دولت د حقوقي ستنو په تثبیت کې

د لویې جرګې رول: د افغانستان په لرغوني تاریخ کې، د مرکې او جرګې دود ژورې ریښې لري. د لاسته راغلو اسنادو له مخې د مسیح تر زېږېدو نږدې درې زره کاله دمخه، لومړنۍ جرګه په بلخ کې جوړه شوه او ((یما)) یې د پاچاهۍ لپاره غوره کړ.

تر میلاد دمخه پر ۳۲۷کال د هرات، بلخ، کندوز او فاریاب په ښارونو کې د سکندر مقدوني یرغلګرو لښکرو پر ضد د مقاومت لپاره ولسي جرګې جوړې شوې.

په ۱۳ میلادي پېړۍ کې د جلال الدین تر مشرۍ لاندې د بامیانو، غزني او پروان، سیمه ییز مشران، د چنګېز د یرغل پر وړاندې جرګې ته سره کېناستل، خو د بهرني یرغل پر وړاندې د افغانستان د خلکو پاڅون تل د جرګې د پرېکړې پایله (نتیجه) نه وي. ددې پاڅونونو زیات شمېر د خلکو د ناخاپي او په خپل سر عکس العمل له مخې منځته راغلي دي. لکه په ۱٦مه پېړۍ کې چې روښانیانو د مغلو د واکمنۍ پر ضد پاڅون وکړ، دې پاڅونونو ته د ایمل خان او خوشال خان په مشرۍ پښتنو قبایلو تر ۱۷مې پېړۍ دوام ورکړ.

د ۱۷مې پېړۍ په پای کې د محمد زمان خان او ذوالفقار خان تر لارښوونې لاندې د هرات خلکو د صفوي واکمنۍ پر وړاندې جګړې ته را ودانګل.

بالاخره د ۲۰مې پېړۍ په پای کې د هېواد ټولو خلکو د شوروي اتحاد د یرغل پر وړاندې په زړورتیا سره مقاومت وکړ.

د مغلو پر ضد د روښانیانو، د صفویانو پر وړاندې د هرات د ابدالیانو او د شورویانو پر ضد د افغانستان د ټولو خلکو پاڅون، خپلواک او خپل سرې غورځنګ و او د کومې مهمې جرګې له مخې، چې په تاریخ کې دې ثبت وي، نه دی تر سره شوی.

تر ۱۸ مې پېړۍ دمخه جرګو په عام ډول د بهرني یرغل پر وړاندې د تیت و پرکو سیمه ییزو مقاومتونو د لارښوونې دنده پر غاړه لرله او ډېرې سراسري او ملي صبغې یې نه لرلې؛ د لویې جرګې دا وروستۍ بڼه یې خپله کړې نه وه.

لویه جرګه د یوې ممثلې جرګې، ملي جرګې او د افغانستان د معاصر دولت د جوړونکې جرګې په توګه، پر ۱۷٤۷م کال د کندهار ښار په منځ کې جوړه شوه. دې لویې جرګې دنده لرله، چې له یوه پلوه د ایران د صفوي دولت پر وړاندې، د افغانستان د خپلواکۍ اعلان وکړي او له بله پلوه د هېواد لپاره مشر وټاکي.

که چېرې د ۱۹٤۷ کال (د کندهار شیر سرخ لویه جرګه) په هېواد کې د تمثیلوونکو لویو جرګو پیل وګڼو، د ۲۵۰ کلونو په اوږدو کې پر ملي مسایلو، د خبرو اترو لپاره لږ تر لږه دولس لویې جرګې جوړې شوي دي. په دې شمېر کې د کمونیستي نظام لویې جرګې، چې تشریفاتي بڼه یې لرله او د وخت د حکومتونو د پالیسیو د تایید لپاره مخکې تر مخې دنده ورسپارل شوې وه، شاملې نه دي.

له پورتنیو خبرو څخه څرګندېږي، چې افغانستان په منځنې ډول په هرو نږدې ۲۰ کلونو کې یوه لویه جرګې لرلې ده. لویې جرګې په هېواد کې د دودیزو (تعاملي) حقوقو زېږندې دي او د قبیله یي دیموکراسۍ د نظام په سیوري کې، د افغان ملت د ارادې، سیاسي او حقوقي څرګندوی بلل کېږي.

کولای شو لویې جرګې د هغو د دندو له مخې پر دوو ډولونو ووېشو:

لومړی- هغه لویې جرګې چې د مرکزي حکومت د نشتوالي په شرایطو کې، د بهرني یرغل پر وړاندې، د ملي مقاومت د لارښوونې لپاره جوړې شوي دي.

دویم � هغه لویې جرګې چې د مرکزي حکومت په شتوالي کې، د ملي مسایلو په باب، د خبرو اترو لپاره جوړې شوي دي.

لومړی- ځینې لویې جرګې هغه وخت، چې هېواد د بهرني یرغل له خطر سره مخامخ او مرکزي حکومت موجود نه و او یا تر بهرني واک لاندې و، دملي مقاومت د لارښوونې لپاره جوړې شوي دي. دا لویې جرګې دا دي:

۱۷٤۷ -د شیر سرخ مزار لویه جرګه: په دې جرګه کې له مغلي او صفوي واکمنۍ څخه، د افغانستان خپلواکۍ اعلان شوه.

۱۸٤۱ -د کابل لویه جرګه: چې د افغان او انګلیس د لومړۍ جګړې لارښوونه یې وکړه.

۱۸۷۸ -د غزني لویه جرګه: چې د افغان او انګلیس د دویمې جګړې په بهیر کې یې، د ملي مقاومت لارښوونه وکړه.

۱۹۸۰ -د پېښور لویه جرګه: چې له یو واحد مرکز څخه یې، د شوروي پرضد، د افغانستان د خلکو د جهاد د سوق او اداري نیت لاره، خو د بهرنیانو د لاسوهنې له امله په دې کار کې بریالۍ نه شوه.

نومورې جرګې د ملي حاکمیت او سراسري حکومت د نشتوالي په شرایطو کې جوړې شوي دي. دې لویو جرګو د ملي مقاومت د تیت و پرکو ځواکونو په یووالي، پیوستون او د ملي تفاهم د لارو چارو په برابرولو کې ډېره مرسته وکړه.

پورتنۍ لويې جرګې پر داسې وخت جوړې شوي، چې په هېواد کې مرکزي حکومت موجود نه و او دين د افغانستان د ګڼ قوميزه ټولنې د وصلوونکي توکي په توګه، د جهاد لپاره وکارېده او د ملي روحيې د ځواکمنۍ، سولې او سياسي ثبات لپاره يې لاره اواره کړه.

دې سره سره دې لويو جرګو د يو واحد ملت په چوکاټ کې، د بېلابېلو قومونو په يو ځای کولو سره، د افغان ملت جوړونې تاريخي لاملونه برابر او د ملي دولت د جوړېدو لپاره يې لاره اواره کړه.

دويم- لږ تر لږه اته لويې جرګې په داسې شرايطو کې جوړې شوي، چې هېواد کې مرکزي حکومت موجود و. پر دې وخت لويې جرګو د واکمنې ډلې او خلکو ترمنځ د اړيکو تامينوونکی رول ترسره کړی او واکمنې ډلې ته يې د ټولنيز ځواک په ورکړې سره، د هغو پرېکړې تضمين کړي دي.

نوموړې لويې جرګې په خپل وار سره د دندو له مخې په دوه ډوله دي:

يو هغه لويې جرګې، چې د افغانستان د بهرني سياست د اصولو د ټاکنې او بل د موسسانو لويې جرګې، چې د هېواد اساسي قوانين يې وضع کړي دي.

الف- درې لويې جرګې، چې د افغانستان د بهرني سياست د کرښو د تثبيت دنده يې لرله، په لاندې ډول دي :

۱۹۱۶م کال د کابل لويه جرګه (د حبيب الله سلطنت) او ۱۹۴۱م کال د کابل لويه جرګه (د محمد ظاهرشاه سلطنت). دا دوه لويې جرګې د لومړۍ او دويمې نړيوالې جګړې په اړه، د افغانستان د دريځ د ټاکنې لپاره جوړې شوي دي.

درېيمه لويه جرګه په کابل کې پر ۱۹۵۵م کال (د ظاهرشاه وخت) جوړه شوه، په اجنډا کې يې د پښتونستان مساله، د افغانستان د دفاعي بنسټ پياوړتيا او د ((سنټو)) د پکټ په باب، د دولت د دريځ څرګندول، شامل وو.

نوموړې درې جرګې، چې موږ يې نومونه واخيستل، د بهرنيو مسايلو په باب، د افغانستان د دولتي واکمنۍ د واک د حق د حقوقي ستنو د ټينګښت او تثبيت تمثيلوونکې دي.

له هغو لارښوونو څخه چې دې لويو جرګو، د افغانستان د بهرني سياست په باب، د وخت حکومتونو ته کړي، داسې څرګندېږي، چې لويې جرګې د هېواد د بهرني سياست د ټاکنې، تر ټولو لوړې مرجعې دي.

سربېره پر دې لويې جرګې د افغانستان د ناپېيلي سياست د ټاکنې لوړ مقام او هم نوښتګرې ګڼل کېږي. د افغانستان د ټولو حکومتونو له خوا، چې له خپلواکۍ څخه د شوروي تر يرغل پورې (٦٠) کاله يې د چارو واګې په لاس کې اخيستي، د لويې جرګې له خوا، په دوديز ډول، د ټاکل شوې ناپېيلې تګلارې، درناوی کېده.

ب- د موسسانو لويې جرګې، چې د اساسي قوانينو د تدوين او بدلون (تعديل) لپاره جوړې شوي دي، په لاندې ډول دي:

_۱۹۲۸م کال د پغمان لویه جرگه (د اعلیحضرت امان الله خان وخت).

_۱۹۳۱م کال د کابل لویه جرگه (د نادرشاه وخت).

_۱۹٦٤م کال د کابل لویه جرگه (د محمد ظاهرشاه وخت).

_۱۹۷۸م کال لویه جرگه (د سردار محمد داود خان وخت).

هغه قوانین چې د پورتنیو لویو جرگو په وسیله تصویب شول، د افغانستان د دولت حقوقي بنسټونه یې ټینګ کړل.

د ۱۹۲۳م کال جرگه پر داسې وخت جوړه شوه، چې د افغانستان د خپلواکۍ تر ګټلو یوازې څلور کاله تېرېدل او شاه امان الله د مشروطه غوښتونکو د کړی، چې د محمود طرزي له خوا یې لارښوونه کېدله، د اصلاح غوښتونکو تلقیناتو تر سخت اغېز لاندې و.

خپلواک افغانستان باید د ملي ژوند د اصولي تنظیم او هم په نړیواله کچه د پېژندنې لپاره په خپلو پولو (حاکمیت) کې د حقوقو دولت ETAT DE DROIT ستنې ټینګې کړې وای. دا کار د ۱۹۲۳م کال د اساسي نظامنامې په واسطه ترسره شو. دې نظامنامې د لومړي ځل لپاره، په هېواد کې د پارلماني نظام د بنسټ ډبره کېښوده. د اساسي نظامنامې په واسطه، د دولت د شورا په نوم د جرګې (مجلس) وړاندوینه وشوه، چې په هغې کې د حکومت او خلکو استازي راټول شوي وو. شورا غالباً د مشورې واک درلود، خو کله کله یې د نظامنامو په اوډنې (تدوین) هم لاس پورې کاوه، د دولت شورا په واسطه نږدې دولس نظامنامې وضع شوې.

که څه هم د دولت شورا د یو مډرن (عصري) پارلمان په شان حکومت ته د باور رایې د ورکړې او د اجرائیوي څواک د کنټرول، دود واکونه نه لرل، خو له کومه ځایه چې دا د ملي ژوند د تنظیم لپاره، د لومړنیو مډرنو نظامنامو اصلي مرجع ګڼل کېږي، کولای شو هغه د پارلماني او شاهي نظام د بنسټ لومړۍ ډبره وبولو.

حکومت له هغو وزیرانو څخه جوړ شوی و، چې نېغ په نېغه د پاچا له خوا ټاکل کېدل او پاچا ته یې مسوولیت درلود، نه د دولت شورا ته، چې په خپله د اجرایي او مقننه څواک ترکیب و.

د شاه امان الله د وخت اساسي نظامنامې په حقیقت کې په یوه ناوړه ټولنیز چاپېریال کې د مشروطیت، دیموکراسۍ او د قانون حکومت، د ځوانو پلویانو د ټینګو تګلارو ښکارندوی بلل کېږي، چې په ملي کچه یې د بنسټیزو سمونونو رامنځته کول، د یو څواکمن او اغېزمن مرکزي دولت د جوړېدو غوښتنه کوله. هغه ارتجاعي بدلونونه، چې ۱۹۲۳م کال د اساسي نظامنامې په متن کې د ۱۹۲۸م کال د پغمان د لویې جرګې له خوا رامنځته شول، په څرګند ډول په ډاګه کړه، چې د اساسي نظامنامې روحیې، د خلکو له روحیې سره سمون نه درلود.

پر ۱۹۲۹م کال د سقاو زوی حبیب الله اړو دوړ، دا ټکی نور هم زبات کړ، چې د مشروطیت او د قانون حکومت اصول لا دومره ټینګ شوي نه وو، چې د دولتي نظام د ستنو د ګډوډۍ او ړنګېدنې مخه ونیسي.

د ۱۹۳۱م کال (د نادر شاه وخت) لویې جرګې، نوی اساسي قانون رامنځته کړ، دا اساسي قانون د شاه امان الله د وخت د اساسي نظامنانو په پرتله پرمختللی و او د ټولو هغو موسسو جوړښت، چې په نوي دولت کې یې باید یو اساسي قانون یادونه وکړي او د واک پولې یې وټاکي، په دې قانون کې یې وړاندوینه شوې وه، د دې اساسي قانون په رامنځته کېدو سره په حقیقت کې افغانستان د اماني پېر له ټاکلي سلطنت څخه، مشروطه سلطنت ته ولېږدېده.

له دې اساسي قانون سره سم د درې ګوني دولتي ځواک ترمنځ پولې وټاکل شوې. د قانون جوړولو جرګه (مجلس) له حکومت څخه بېله او د دوو خونو لرونکې شوه. پارلمان د قانون جوړولو دنده پر غاړه واخیسته او کولای یې شول په ځینو برخو کې د حکومت څارنه وکړي. پارلمان حق لاره هغه نړیوال تړونونه، چې د حکومت له خوا لاسلیک شوي وو، تصویب او یا رد کړي.

حکومت د شاه له خوا ټاکل کېده او باید له پارلمان څخه یې د باور رایې اخیستلای. حکومت د کورني او بهرني سیاست لارښوونه کوله او له بهرنیو هېوادو سره یې تړون لاسلیک کولای شو.

شاه د لوړ حاکم په توګه د دولتي جوړښت په سر کې په یو ډول د عامه موسساتو د کړنو څارنه کوله. سکه د شاه په نوم جوړېدله او خطبه د شاه په نوم لوستل کېده. ده د لویې جرګې او پارلمان د پرانیستو واک درلود او عادي قوانین یې توشیح کول.

د ۱۹۳۱م کال په اساسي قانون کې یو څپرکی د خلکو حقوقو او دندو ته ځانګړی شوی و.

د ۱۹٦٤م کال (د ظاهر شاه د سلطنت وخت) لویې جرګې بل اساسي قانون تصویب کړ. دا اساسي قانون د منځپانګې (محتوا) له مخې بډای او د قانون جوړولو د جوړښت له پلوه تر ټولو دقیق او اساسي قانون دی، چې افغانستان ورڅخه تر خپلې خپلواکۍ وروسته برخمن شوی دی.

ددغه اساسي قانون له حکمونو سره سم، په دقیقه او څرګنده توګه، له حکومت څخه د سلطنت په تفکیک سره په انګلو- ساکسون ډول د پارلماني نظام وړاندوینه وشوه.

پارلمان له دوو خونو سره پاتې شو. د پارلمان د قانون جوړولو ساحې زیاتې څرګندې شوې او د پارلمان له خوا د حکومت د څارنې چارې ډېرې مشخصې شوې. پارلمان په داسې حال کې، چې حکومت ته یې د باور رایه ورکوله، له حکومت څخه د باور د بېرته اخیستو واک پیدا کړ. پارلمان کولای شول په ځینو برخو کې له حکومت څخه پوښتنې وکړي.

د حکومت او سلطنت توپير وشو او له سلطنتي کورنۍ څخه په حکومت کې د ګډون حق واخيستل شو. د لومړي ځل لپاره د اساسي قانون په واسطه د سلطنتي کورنۍ غړي تعريف (وپېژندل) شول.

صدراعظم د شاه له خوا ټاکل کېده. نوموړي د کابينې وزيران ټاکل او وروسته يې له پارلمان څخه د باور رايې غوښتنه کوله. صدراعظم په حقيقت کې د سلطنت او نورو عامه اورګانونو ترمنځ د وصل کړۍ ګڼل کېدله. نوموړي د وزيرانو جرګې رياست پر غاړه درلود.

شاه له هغو اجرايي واکونو څخه، چې په پخواني اساسي قانون کې يې ورڅخه ګټه اخيستله، بې برخې شو. سلطنت زياتره تشريفاتي بڼه غوره کړه. دشاه واک هغه ځه ته را لنډ شو، چې معمولاً په پارلماني نظامونو کې د دولت په رياست پورې اړه نيسي. (د قوانينو توشيح، د اضطراري حالت اعلان، د لويې جرګې او پارلمان پرانيستل او نور...).

په دې اساسي قانون کې د لوړې قضايي مرجع په توګه، د سترې محکمې جوړېدل منځته راغلل. قاضي القضات د شاه له خوا ټاکل کېده. ددې اساسي قانون بل نوښت، د اساسي قانون په متن کې د لويې جرګې د جوړښت داخلول و، د لويې جرګې جوړښت، د ولايتونو او جرګو د رئيسانو، د شورا د غړو او د شاه له خوا د انتصابي اشخاصو په ګډون جوړ شو.

لويه جرګه، خپل منل شوې قانوني جوړښت سره سم هېڅکله جوړه نه شوه. د ١٩٦٤م کال اساسي قانون د يوې پوځي کودتا په څرګندېدو سره لغوه شو. افغانستان په خپل تاريخ کې د لومړي ځل لپاره د جمهوري نظام تر سيوري لاندې راغی. د دې نظام ارکان د هغه اساسي قانون په واسطه تنظيم شول، چې د ١٩٧٨م کال د لويې جرګې له خوا تصويب شوی و.

د لومړي ځل لپاره د پارلمان د دوو خونو دوديز سيستم پر يو اتاقه سيستم واوښت. دا لومړی ځل و، چې په دولتي جوړښت کې د صدارت مقام له منځه لاړ او د دولت د رياست او د حکومت د رياست دندې سره يوځای شوې.

جمهور رئيس د لويې جرګې له خوا ټاکل کېده، نوموړي د ملي انقلاب د ګوند د مشر په توګه د دولت، حکومت او ملي شورا د لارښوونې واګې په لاس کې لرلې. د واکمنو طرحه دا ډول وه، چې د ټاکنو په صورت کې بايد د ملي انقلاب ګوند د يوازيني رسمي او پېژندل شوي ګوند په توګه، د يو اتاقه پارلمان زياتې څوکۍ ونيسي او هغه حکومت ته د باور رايې ورکړي، چې ستره برخه يې په خپله له همدې رسمي ګوند څخه جوړه شوې وي.

د ١٩٧٨م کال اساسي قانون په حقيقت کې د جمهوريت لارښود ياني سردارمحمد داود ته د ټول دولتي واک د راټوکېدو تمثيلوونکی و. سردارمحمد داود په خپل لاس د ټول واک د اخيستلو له لارې د کمونيستانو پر وړاندې، چې د مېړيانو په شان يې د دولت په اورګانونو کې لارې کړې وې، خپل ځان جګړې ته تياراوه.

لکه څنګه چې یادونه وشوه، لویو جرګو د وروستیو ۲۵۰ کلونو په اوږدو کې د دولت د حقوقي ارکانو په تنظیم کې له ډېرو لومړنیو اساسي قوانینو څخه نیولې بیا د بشپړو اساسي قوانینو تر تدوین پورې او په ځینو برخو کې د دې قوانینو د وضع کولو له لارې ستر رول لوبولی دی.

د شاه امان الله له اساسي نظامنامې پرته، نورو ټولو اساسي قوانینو د عبارت په بدلون سره واکمني په ملت پورې تړلې ګڼلې.

د ۱۹٦٤م او ۱۹۷۸م کلونو اساسي قوانینو په خپلو متنونو کې لویې جرګې د ملي او دولتي واکمنۍ تر ټولو لوړې ممثلې ګڼلې دي. ټولو اساسي قوانینو د دولت د سیاسي نظام بڼه یا شاهي او یا جمهوري ټاکلې ده او ځینو یې د واک د لېږد لاره تثبیت کړې ده. ګردو اساسي قوانینو د مرکز او ولایتونو ترمنځ د واک په وېش کې مرکزي سیستم غوره بللی دی.

په افغانستان کې د دوه نیمو پېړیو په بهیر کې د لویو جرګو تر جوړښت وروسته، لومړی ملي دولت راوټوکېده او وروسته دې دولت پورې تړلې رژیمونه له ټاکلي (محدود) سلطنت څخه مشروطه او پارلماني او په پای کې د جمهوریت نظامونو ته پورته شول.

دې پورته لویو جرګو د تاریخ په اوږدو کې د برحالو حکومتونو د واک په شرایطو کې، د سولې او جګړې، کورني او بهرني سیاست په برخو کې د واکمنو پرېکړو ته مشروعیت ورکړی دی.

پر کوم وخت، چې په هېواد کې مرکزي حکومت موجود و، د افغاني ټولنې د حقوقي نظام په طرح کې د لویې جرګې رول د هغه باور په معیار پورې تړلی و، چې د واکمنو ډلو له خوا د لویو جرګو پرېکړو ته ورکړ شوی دی. دا باور د وخت او ځای او د واکمنو د سیاسي مزاج تر اغېزو لاندې یو شان نه و، خو په هرحال! واکمنو ډلو له دې کبله، چې خپلو پرېکړو ته اجرایي بڼه ورکړي، ناچار وو، په پراخه معیار د لویو جرګو پرېکړو ته، چې په هغو کې د خلکو رایې او زیات نظرونه منعکس شوي وو، درناوی وکړي. له دې پرته واکمن د دولت د هیلو او غوښتنو په برخه کې، د خلکو له خوا له ستونزو سره مخامخېدل او د لویې جرګې له جوړېدو څخه، د مقاماتو لرلې هیله نه پوره کېدله.

سره له دې چې لویو جرګو په هېواد کې د حقوقو د دولت په جوړېدو کې بنسټیز رول لرلی دی، خو کله داسې هم پېښ شوي، چې د واکمنو ډلو اجراات، د لویې جرګو له خوا د تصویب شوي اساسي قانون د څرګندو کرښو او یا د لویو جرګو د لارښوونو خلاف وي. په ځانګړي ډول د اساسي قوانینو هغه برخې، چې د خلکو حقوقو او ازادیو تنظیم ته ځانګړې شوې وې، یوازې د تیورۍ او روښنفکرۍ د هیلې تر بریده پاتې شوې او د اساسي قانون له متن څخه یې د ټولنې عملي ژوندانه ته لاره پیدا نه کړه.

سربېره پر دې د لویو جرګو له خوا تصویب شوي اساسي قوانین، د واک د سوله ییزې او قانوني لېږدونې په برخه کې، پر ۱۹۲۹م کال (د سقاو د اړ دوړ)، پر ۱۹۷۳م کال (د سردار داود کودتا) او پر ۱۹۷۸م کال (د کمونیستي کودتا) په واسطه ناکام شول.

خو دې سره سره په افغاني ټولنه کې د ملي مسالو د حل لپاره، د یو عمومي او سراسري ارمان په توګه، د لویې جرګې د جوړولو دود اوس هم خپله ځواکمني لري. کمونیست رژیم، د ملي هویت له دښمنۍ سره سره دوه ځله پر ۱۹۸۵م او ۱۹۸۷م کال په مسخه شوي ډول لویې جرګې جوړې کړې او اوس تر شلکلنې جګړې وروسته اسلامي ډلې، چې له ملي دودونو سره پر جګړو اخته وې، د هېواد د اوسني کړکېچ د حل، د حقوقو د دولت او د قانون د واکمنۍ د ټینګښت لپاره تر هر چا زیات د لویې جرګې د جوړېدو خبرې کوي.

هـ- سیمه پالنه او ملتپالنه:

په ۱۹مه پېړۍ کې د فرانسه یي مورخ او ټولنپوه ((ارنست رنان)) په اند، په یوه بشري ټولنه کې د یو ملت زېږېدنه د هغه ((د واحد ټولنیز وجدان)) او ((ګډ ملي روح)) له یو ځای کېدو څخه رامنځته کېږي. دا ګډ روح، چې کله په یوه واحد ټولنیز تن کې راټول شي، د تاریخ په لوړو ژورو کې د خپلې شتمنۍ لپاره، د ملت د دفاع د هڅو سرچینه ګرځي او د ملت د ژوند دوام له تېر څخه نن او له اوسمهاله راتلونکې ته تضمینوي.

د افغانستان د تاریخ لوستنه دا پوره په ډاګه کوي، چې نه بهرني لامل (پردی یرغل) او نه کورنیو عواملو (د ژبې، قوم او مذهب بېلوالي) د افغان ملت واحد تن ټوټې کړی دی.

افغانستان ته له شوروي یرغل څخه راپیدا شوې جګړه او کړکېچ په هېواد کې د بنسټیزو سیاسي اختلافونو د څرګندېدو سبب شول. ددې اختلافونو په لړ کې له یو ډول انترناسیونالیزم نه د دفاع لپاره، د جګړه مارو ډلو ترمنځ، پټ او ښکاره رقابتونه موجود وو، ددې جنجال په یوه خوا کې مارکسست انترناسیونالیزم، چې د هېواد پالنې او ملتپالنې له ((بند)) څخه یې د ازادو انسانانو دیوې نړۍ د جوړېدو ادعا کوله، ولاړ و او بل پلو یې اسلامي انترناسیونالیزم ولاړ و، چې د وطن د مینې له وسوسې څخه د باندې یې له اسلامي امت نه د فاضلې مدینې د جوړولو ادعا کوله.

دې انترناسیونالیزم که مادي سرچینه لرله او که روحاني، په افغانستان کې د زیاتو سیاسي ډلو پام، بهرنیو هېوادونو ته واړاوه، نه د واکمنۍ د چلوونکې په توګه افغان ملت ته.

بهرنیو هېوادو ته د جنګي ډلو د لېوالتیا لامل څرګند دی: له یرغلګرو سره د تودې جګړې او خپل منځي جګړو په شرایطو کې، کېدی شي له بهر څخه د جګړې د خړوبېدو پوره سرچینې ترلاسه شي، نه له داخل څخه. ملت ته دواک

د همېشني ځواک په توګه يوازې د سولې او روغې او د هغو ديموکراتيکو معيارونو په شرايطو کې، د ټاکنو له لارې پاملرنه کېدی شي.

د سياسي ډلو بهرني لېوالتيا په داسې حال کې، چې افغان ملت يې د خپلې ارادې د ځرګندولو، له سياسي وسايلو څخه څه نا څه بې برخې کړ او د ټولنيز پيوستون مزي يې يو څه سست کړل، بهرنيو هېوادو ته يې په افغانستان کې د اوضاع د څارنې او لاسوهنې پوره وسايل په واک کې ورکړل؛ افغانستان د پرديو او دښمنو هېوادونو د متضادو ګټو د ټکر پر سيمه بدل شو. په داسې حال کې، چې کمونيست انترناسيوناليزم وروسته ماتې وخوړه، اسلامي انترناسيوناليزم هم له خپلې مذهبي او انقلابي ولولې نه په مالامال ځېرې په زبات ونه رسېد: د سيمې اسلامي هېوادو د افغانستان خاوره د خپلو حسابونو دپاکولو لپاره ښه مناسبه وسيله وګڼله او په ډېرې چټکۍ سره ((د انترناسيوناليستو تنظيمونو)) په واسطه، د خپلو ((ملي ګټو)) ((د دفاع لپاره)) په افغانستان کې يو د بل پر ضد اخته شول.

دا خبره هم بايد له پامه ونه غورځول شي، لکه څنګه چې تنظيمونو دعوه لرله، هغومره انترناسيوناليست نه وو. د هغو زياتره د قوم او قبيلې په منځ کې جوړ شوي وو، نه د ملي او نړيوال محور په چوکاټ کې. له انترناسيوناليزم څخه دفاع، تنظيمونو ته د هغوی د تنظيمي يانې قومي مواضعو د ټينګښت لپاره، د بهرنيو او نړيوالو مرستو د لاسته راوړلو وسيله وه. د وطن نومونه (اصطلاح) په ولسي فرهنګ کې د سيمې او ځای په مانا کارېدلې ده، له وطن څخه دفاع له سيمې څخه د دفاع مانا ورکوي، له همدې کبله پر افغانستان باندې د شوروي يرغل په بهير کې، په داسې حال کې، چې ملي اردو له ملي اشخاصو څخه تصفيه شوه او څه چې پاتې شول هغه د ښکېلاک په خدمت کې کښېوتل، د هرې سيمې خلکو له هماغه سيمه ييز وطن څخه دفاع وکړه.

د سيمې په کچه، د سيمه ييزو قومندانانو ځرګندېدل، د دفاع د حياتي موضوع د پولو د ځرګندونې او ارزونې نښه ده. په افغانستان کې کورنې لاملونه په لږ اغېز او بهرني لاملونه په ډېر اغېز، د داسې يو ملي مشر د راټوکېدو پر وړاندې، چې وکړای شي د ټولو په ژبه وګړېږي او د ټولو باور خپل کړي، خنډ وګرځېدل.

په هر حال! سيمه پالنې ته د تنظيمونو له پاملرنې څخه زموږ منظور دادی، دا ټکی ځرګند کړو، چې د تنظيمونو له خوا هغو خلکو ته، چې تراوسه لا د يو واحد ملت په بڼې کې پاخه شوي نه دي، د اسلامي انترناسيوناليزم د شعارونو ورکول، په هماغه اندازه سرسري او ننداريز ښکاره کېدل، لکه د افغاني کمونيستانو (د نړۍ پرولتاريا سره يو موټی شئ) شعار.

خو بياهم په افغانستان کې سيمه ييز استوګنځي ته لېوالتيا او نږدې کېدنه څه د مبالغې خبره نه ده. خپل اصلي استوګنځي سره مينه او لېوالتيا يوه طبيعي غريزه ده، چې په يوې لويې دايرې يانې ملت پورې د وګړيو پيوستون، له منځه نه وړي. سيمه ييزه لېوالتيا ان د اروپا د زړو ملتو ترمنځ هم په ډاګه کېږي: کله چې د مارسي (په فرانسه

کې د ولایت نوم) د فوټبال ټیم د ګرونوبل (د فرانسې د ولایت نوم) پر ټیم برې وموند، ټول ډګر، د مارسي د خلکو د سندرو او ولولو په اثر، په لړزه و، دا خبره له سیمه ییزو عواطفو او ولولو پرته بل کوم تعبیر لرلای شي؟

په افغانستان کې که سیمه ییزه لېوالتیا تر اروپایي هېوادونو څخه لږه نه وي، زیاته هم نه ده. هغه څه چې دا لېوالتیا ډېره څرګندوي، د جګړې شرایط دي. تر جګړې دمخه، سیمې له خلکو سره په ننني ډول جاذبه نه لرله. په باوري توګه د جګړې له پای ته رسېدو سره به د پوهېدنې ښه زمینه برابره کړي، د ملي ارمانونو د عملي کولو لپاره د پیوستون او یووالي په لار کې به د ټولو ولولې یوځای کړي او د سیمې جاذبه به راکمه شي.

څو عوامل دي، چې د افغانستان د خلکو د ټولنیز رغښت په ټینګښت او د ملت تر بنې پورې یې په دې جوړښت کې مرسته کړې: دین، د قومونو ترمنځ د خپلوۍ اړیکي، ګډ دود و دستور او ګډ تاریخي ویاړونه له دې جملې عواملو څخه دي. د تاریخ په بهیر کې د افغان ملت له جوړونکو توکو سره باید سلطنتي نظامونه هم زیات شي. د سلطنت موسسه په حقیقت کې د ټولو پورتنیو لاملونو وصلوونکی اولارښوونکی عنصر ګڼل کېږي. د شاه واک د الهي واکمنۍ تمثیل ګڼل کېده. شاه او کورنۍ یې د بېلابېلو قومونو له غړو سره د خپلوۍ (مزاوجت) له کبله خپل ځان د قومي یووالي محور ګرځاوه. دی د ګډو دودونو (له هغې جملې نه د لویو جرګو) ساتونکی و، د بهرني ځواک پر وړاندې د سولې او جګړې عملي نوښت د ده په لاس کې و، د خلکو د کینې او سوله ییزې ولولې یې یوه واحد چینل ته برابرولې او کله یې د هغو ویاړونو، چې د ملت په وینولاسته راغلي وو، ساتنه کوله، (دشاه شجاع یانو حساب له دې قاعدې نه مستثنی دی).

په دې کې شک نه شته، چې د افغانستان ځینو واکمنو له ټولنیزې او سیاسي زمینې څخه د استبدادي او ارستوکراتیک واک د راټولېدو لپاره ډېره زیاته ګټه واخیسته او د خلکو د روښانولو په لاره او ملت ته د پوهې او شخصیت په ورکړه کې یې سست ګامونه پورته کړل، خو دلته زموږ د خبرو موخه د سیاسي ثبات د ټینګښت په برخه کې د شاه د رول څرګندول دي، چې خپله د ټولنیز پیوستون زمینه برابروي.

افغانستان د ملوک الطوایفي نظام لرونکي هېواد په توګه، تر هغه وروسته د ټولنیز او سیاسي ثبات له نشتوالي سره مخامخ شو، د سلطنت موسسه چې له ځمکوالي (فیوډالي) رژیمونو سره سمون خوري. په داسې شرایطو کې یوې خوا ته کړ، چې د جمهوریت په چوکاټ کې لا د ډیموکراسۍ موازینو منلو ته تیار شوی نه و.

خو دې ټکي ته مو باید پام وي، چې که چېرې په راتلونکي افغانستان کې شاه (نه سلطنت) ته سیاسي رول ومنو، هغه رول به له ګډوډۍ څخه د امن، سولې، ازادۍ، ډیموکراسۍ او ملي واکمنۍ پر لوري د یو پُل د جوړولو تر بریده وي.

که له مطلب څخه لرې لاړ نه شو، په افغانستان کې د ډېرو زیاتو ناخبره او غرضي بهرنیو ژورنالیستانو او ډپلوماتانو د نظر خلاف، د لرغوني تاریخ لرونکي یو ملت پخوانی جوړښت شته. هغه څه چې د یو ملت په توګه، د خلکو پېژندنه

ناممکنوي، په مذهبي او قومي جګړه کې یو بل سره د اخته وسلوالو ډلو شتوالی دی، ځکه نو د افغانستان خلک د هویت د تثبیت لپاره دوه لارې په مخکې لري:

ـیو د جګړه مارو ډلو تر بېوسلې کولو وروسته مستقیمې، سري، عمومي او ازادې ټاکنې دي، د دې ټاکنو له لارې به مشر او ملي حکومت ټاکل کېږي او خلک به د کینه ګرو ډلو له حساب څخه خپل حساب بېلوي. په دې ټاکنو کې به په باوري توګه هغه شخصیتونه او ډلې ګټونکي وي، د هغه ملت ارمان، چې بې اتفاقي پرې تپل شوې وه، منعکس کړي.

په دې ترڅ کې به افغاني ناسیونالیزم ((ګډ ملي روح))، د بیا را ژوندي کولو او د انترناسیونالیزم له سیستم څخه، د ازاد ملي حکومت د ټینګښت لپاره، د لوی ازمېښت له خطر سره مخامخ وي.

د وسلې لېږد او د جګړې حالت څخه ټاکنو ته مخه کول، چې زموږ په هېواد کې عامو خلکو ته یوه نا اشنا پدیده ده، عملاً څه نا څه د څو کلونو لپاره ناممکن کړي دي. له نېکه مرغه زموږ ټولنه د ډیموکراتیکو او څرګندو دودیزو بنسټونو له نشتوالي سره، چې په اضطراري شرایطو کې ملي اراده څرګنده کړي، مخامخ نه ده:

ـلویه جرګه چې تاریخ یې د نوي افغانستان له راټوکېدو سره غوټه شوی، په هېواد کې د ملي واکمنۍ د ستونزې د حل لپاره منطقي ځواب دی.

لویې جرګې د هېواد د تاریخ په اوږدو کې، د قومونو د یو ځای کوونکي لوښي او د یوه واحد ملت په چوکاټ کې د ژوند لپاره د خلکو د ډول ډول ارادو څرګندویې دي. نن ورځ د افغانستان خلک تر بل هر وخته، د لویې جرګې راټولوونکي رول ته اړتیا لري. باید د افغاني دیموکراسۍ تمثیلوونکې دې اصلي موسسې سره لاس یو شي او هغه د اخواني انترناسیونالیزم له جفا څخه وژغورل شي. افغان ملت د خپل لاسه تللي ځواک، د بیا ترلاسه کولو لپاره، دودیزو ډیموکراتیکو پدیدو ته چې لویه جرګه له هغې جملې څخه ده، زیاته اړتیا لري. دې پدیدو ته په پاملرنې سره، د ا پدیدې هغه ملت ته، چې په سوسیولوژیکه مانا همدا اوس ژوندی دی، په سوله کې د ژوند ځواک او مشروعیت وربښي.

د افغانستان د خلکو هوښیارۍ او ځواکمن ملي احساس، په پای کې، Olivier Roy(فرانسه یي افغانستان پېژندونکی)، په افغانستان کې د ملت د شتوالي په باب، د تردید له حالت څخه بهر کړ. دی د ((ډپلوماتیک لوموند)) میاشتنۍ خپرونې په ٤٧٢ مه ګڼه کې د افغانانو د ژوندي ملي احساس شتوالي ته داسې اشاره کوي: ((یو له هغو ټکو څخه، چې په افغانستان کې شخړه له نورو نژادي شخړو څخه، چې په نړۍ کې د کمونیزم تر ړنګېدو وروسته راپیدا شوي، بېلوي، دا دی، چې په افغانستان کې یو ګوند هم د قومي ناسیونالیزم مدعي نه دی، د کورنۍ خپلواکۍ غوښتنه نه کوي او د خپلواکۍ او یا بهرنیو هېوادو پورې د خپل تړښت خبرې نه کوي)). د یوه بهرني له خولې، نو تر دې زیات غوڅ او پراخ بل اعتراف ته اړتیا نه شته.

و- د سلطنت موسسه: پر مذهب، واکمن قوم او ځمکوالۍ (فیوډالیزم) ډېره لګوي.

یو- مذهب: د افغانستان پخوانیو اساسي قوانینو ځرګندوله، چې شاه باید مسلمان او حنفي مذهبی وي. په افغانستان کې اولی الامر د اسلامي شریعت د ساتنې او پالنې مسوولیت پر غاړه درلود. تاج په مذهبي مراسمو سره د شاه پر سر ایښودل کېده. خطبه د ده په نوم ویل کېدله او سکه د ده په نوم جوړېدله. شاه ته بیعت کول، له شرعي پلوه، په یو ډول، د ده واک ته د مشروعیت ورکولو مانا ورکوله.

دوه- واکمن قوم او د هغه پر جوړښت باندې

واکمن تعاملات: واکمنان (معمولاً شاه) به تل د افغاني ټولنې په جوړښت کې اکثریت او واکمن قوم ته منسوب و او همدې قوم له شخړې پرته، د واک تمثیل کړی دی، دا واکمن او اکثریت قوم پښتانه وو، چې د افغانستان د ۱۸مې پېړۍ حماسي او سیاسي تاریخ یې جوړ کړ او د افغانستان د معاصر دولت بنسټ یې کېښود. دوی د ۱۹مې او ۲۰مې پېړۍ په اوږدو کې د خپلواکۍ او ځمکنۍ بشپړتیا د ساتلو لپاره د هېواد د نورو قومونو د مبارزې لارښوونه وکړه.

د افغانستان پخوانیو شاهانو ددې لپاره، چې د هېواد ګڼ قومیزه ټولنې ته سمون او یور نګي ورکړي، (د نورو قومونو؛ اغېزمنو قومونو او قبایلو ته منسوبو بېلابېلو ښځو سره یې په منکوحه او صیغه یې ډول ودونه کول او په دې ډول د لویو کورنیو د جوړښت په منځ کې پاتې کېدل، کله هم دشاه تر مړینې وروسته د سلطنت د واک د ترلاسه کولو لپاره د وراثت د مدعیانو ترمنځ لویې جګړې کېدلې او د ملي یووالي، قومي انډول او سیاسي ثبات د تامینوونکې وسیلې په توګه یې، د سلطنت رول یو څه کموه. اکثریت او واکمن قوم د ځینو ګټورو ټولنیزو تعاملاتو په لرلو سره، په هېواد کې له نورو قومونو او قبایلو څخه بېلېده، دا تعاملات د قبیله یي ژوند چوکاټونه ګڼل کېږي، له جرګې، مرکې، ننواتې او تیرې څخه عبارت دي.

۱ -جرګه: د سیمه ییزو او ملي مسایلو د حل د وسیلې په توګه د افغاني دیموکراسۍ تر ټولو اصیله پدیده ده. که چېرې جرګه په یوه محدوده جغرافیایي سیمه کې دیوې قومي (قبیله یي) ستونزې د حل لپاره جوړه شي. قومي یا قبیله یي جرګه بلل کېږي او په هغې کې د یوې سیمې، سیمه ییز استازي ګډون کوي. په داسې حال کې که جرګه د یو ملي او د ټولو دعلاقې وړ موضوع په باب، د پرېکړې لپاره جوړېږي ((لویه جرګه)) ګڼل کېږي.

د قومي جرګې جوړېدل هغه وخت رامنځته کېږي، چې د دوو لوریو، اشخاصو یا ډلو ترمنځ د یوې ستونزې حل په پام کې وي. جرګه په افغاني دود او عنعنه کې لوړ ټولنیز مقام لري. د جرګې پرېکړه او حکم د قانون حیثیت لري، د جرګې له حکم غاړه غړونکي له (عامه) اخلاقي غندنو او سزا سره مخامخېږي.

جرګه د شخړې له دواړو غاړو څخه لازم واک اخلي او د خپل حکم دعملي کولو د تضمین په توګه، د دواړو لوریو په لګښت، یوه اندازه پیسې او وسلې (او یا یو له هغو څخه) د ((میچلګه)) په نوم ټاکي. میچلګه له هغه لوري څخه، چې د جرګې له حکم څخه سرغړونه کوي، اخیستل کېږي او جرګه له هغو سره د ټولنیزو اړیکو په شلون ، خپله پرېکړه صادروي، یانې سرغړونکی لوری په یو ډول یوازې کوي.

په جرګه کې د ګډون سن ټاکلی نه دی، په جرګه کې زاړه او ځوانان، دواړه ګډون کوي. خو د زړو خبرې ډېرې درنې وي. جرګه د خپلو غړو له منځه هغه شخص، چې د نورو په انډول د زیات عمر، تجربې او پوهې لرونکی وي، د جرګې د رئیس په توګه ټاکي. د جرګې غړي غالباً د متلونو او روایاتو په ویلو سره، نور قانع کوي او خپله خبره په زبات رسوي. په جرګه کې پرېکړه غالباً د اکثریت رایو له مخې ترسره کېږي. خو پر ځینو وختونو، چې تر خبرو اترو لاندې موضوع د ځانګړې اهمیت لرونکې وي، د رایو په اتفاق پرېکړه کېږي.

په جزایي او حقوقي چارو کې، د جرګې د جوړېدو لګښت، د ګټندویو غاړو له خوا ورکول کېږي).1(

۲ -مرکه: وړې جرګې ته وایي، چې له درېو یا څلورو تنو جوړېږي او وړې چارې لکه (د واده غوښتنه) ترسره کوي. د مرکې غړي (مرکچیان) غالباً له پوهو او ځیرمنو اشخاصو څخه ټاکل کېږي.

۳ -ننواتې: د یو چا کور ته د معذرت غوښتنې یا ګناه ښښنې لپاره تګ ته، ننواتې وایي. ننواتې د لویو ګناهونو (جنایت او سپکاوي) د ښښلو وسیله ګڼل کېږي. پښتانه د ننواتې د درناوي په خاطر، ان د وژنې له ګناه څخه تېرېږي.

د ننواتې په ډله کې سپین ږیري، روحانیون، مشران او ښځې ګډون کوي. د ننواتې په ډله کې د ښځو ګډون د هغو د لوړ ټولنیز مقام د تثبیت ممثل او د ټولنیزو کړکېچونو په کمښت کې د هغو د ونډې څرګندوی دی.

د ننواتې له دود سره سم پر هر چا، چې د ملامتۍ پړه پرته وي غالباً له پسه سره د مقابل لوري کور ته ورځي او پسه همالته حلالوي، د قرآن مجید د ورلو دود هم شته.

٤ -تیره ایښودل: تیره ایښودل هغه وخت منځته راځي، چې د دوو کورنیو او قومونو ترمنځ جګړه یا اخ و ډب پېښ شي. هغه وخت د دواړو خواوو د غوښتنې له مخې او یا د ولسي جرګې په نوښت، د تیرې ایښودلو له لارې، د سولې او سلامتۍ موضوع منځته راځي. د تیرې ایښودل د سولې او روغې د بنسټ ډبرې د ایښودلو، د اور بند او ډزبندۍ د اعلان مانا ورکوي. تیره د قومي مشرانو، سپین ږیرو او ملایانو له خوا، چې د سولې د ډلې دنده لري، ایښودل کېږي. د تیرې د ایښودلو پر وخت یوه ناغه هم ټاکل کېږي. هغه لوری، چې د تیرې له لوز نه سرغړونه وکړي، د ((ناغې)) په ورکړه مکلفېږي.

جرګه، مرکه، ننواتې، تیږه، سوله او روغه په داسې ټولنه کې، چې د موضوعه قوانینو میکانیزم یې تراوسه د ټولنیزو مناسباتو د اوډنې لپاره ثابت او ډاډمن ځای پیدا کړی نه دی، د ټولنیزو شخړو د کمونې او په پای کې د له منځه وړنې، ګټور دودونه او چوکاټونه دي.

یاد شویو چوکاټونو په داسې حال کې، چې د حقوقو د دولت ستنې لا ټینګې شوې نه دي، د دود قانون په توګه، په افغانستان کې د پښتنو قومونو او قبایلو خپل منځي اړیکي سره تړلي او اوډلي دي.

یاد شوي قبیله یي دودونه (تعاملات) چې له غچ اخیستنې او ټولنیز کړکېچ نه، د یوې خلاصې ټولنې د جوړېدو موخه تعقیبوي، په پرېکنده ډول یې د حقوقو د دولت ټوکولو لپاره، ټولنیزه زمینه برابره کړې ده.

دریې- ځمکوالي (فیوډالیزم): په داسې حال کې چې سلطنت په افغانستان کې د ارضي ارستوکراسۍ (اشرافیت) څرګندوی و، حاصلخېزه ځمکه او ملکیتونه یې په لاس کې وو. شاه مخورو اشخاصو ته د دولتي ځمکې په ورکولو سره، له سیاسي پلوه، هغوی د سلطنت د ارزښتونو په دفاع کې ودرول.

په هر ډول! د سلطنت موسسه د افغانستان په شان یو هېواد کې د مذهبي، ټولنیز او سیاسي پیوستون رول درلود، شاه د مختلفو مذهبونو او بېلابېلو قومونو او قبایلو د یووالي محور و او له سیاسي پلوه د واک د ګڼ شمېر مرکزونو او ځمکنۍ ارستوکراسۍ په سر کې واقع و. د سلطنت دستګاه په ځانګړي ډول هغه وخت د واکمن قوم او ارستوکراسۍ ملاتړ درلود او پر مذهب باندې یې د یو مانیز او روحاني ځواک په توګه ډېره لګوله، چې د سیاسي ثبات او د یووالي پر لامل بدله شوې وه، له دې سره سره د افغانستان په تاریخ کې کله چې د سلطنت موسسه د تاج و تخت د مدعیانو د رقابتونو له خطر سره مخامخ نه وه، څه نا څه یې د ټولنیزې روغې او سیاسي قضاوت د مرکز په توګه، خپل اعتبار ساتلی دی.

دویم څپرکی

سیاسي واک

په افغانستان کې د واک مهمې سرچینې دادي: دین، قبیله او کورنۍ، شتمني، عمر او د ژوند تجربه، بوروکراسي، اردو، تکنوکراسي او ایډیولوژي.

الف- مذهب او دین: د ټولنیز ژوند تر ټولو بنسټیزه ستن ده. روحانیون، مذهبپوهان او ملایان تل د عام ولس د درناوي وړ وي او په ډېرو برخو کې یې د سیاسي پېښو په تګلوري کې بنسټیز رول لوبولی دی. د افغانستان واکمنو تل د روحانیونو ټولې د ملاتړ خپلولو ته خپل پام اړولی او له هغو څخه یې د خپلې واکمنۍ د دوام لپاره، د وسیلې په توګه کار اخیستی دی. هر کله چې شاه د ((کفر او الحاد)) په تور، د روحانیونو د اعتراض له خطر سره مخامخ شوی، د سلطنت دستګاه لړزېدلې او یا ړنګه شوې ده. د انګلستان ښکېلاکګر او یرغلګر هېواد، د نولسمې پېړۍ په اوږدو او د شلمې پېړۍ په پیل کې، تل خپلې سیاسي موخې د مذهب په پرده کې تاوې کړې او د یوې داسې زهرجنې دوا په څېر یې، چې په خواږه پوښ کې تاوه شوې وي، د خلکو تر ستونې تېره کړې ده.د انګرېز له دې ګوډاګیانو څخه ځینو یې د هند د نیمې وچې د دیوبند په انګرېزي مدرسه کې سیاسي مذهبي زده کړې ترسره کولې او د مدرسې تر فراغت وروسته، د دین د سیاسي تبلیغ لپاره افغانستان ته رالېږل کېدل، چې د افغانستان په کورنیو چارو کې د ښکېلاکګر انګلستان، د ځانګړو ګوډاګیانو په واسطه د ارامې، ناڅرګندې، خو اغېزمنې لاسوهنې څرګندوی و. پر افغانستان باندې د شوروي تر یرغل وروسته، د پېښو په ډلبندۍ کې مذهب پر یوې اغېزمنې سیاسي وسیلې بدل شوی دی. د کابل کمونیست حکومت د افغان مسلمان ولس د غوسې د کمولو لپاره خپل ځان دمذهب تر شا ودراوه او جهادي تنظیمونو (مسلمانو ډلو) د خلکو د مذهبي ولولو د زیاتې راپارونې له لارې خپل سیاسي مورچلونه ټینګ کړل. په هرحال! د تنظیمي اسلام تر پینځه لسو زیاتو ډولونو (په داسې حال کې چې د اسلام دین خپل پلویان د عقیدې او عمل یووالي ته رابولي) څرګندېدل دا په ډاګه کوي، چې دیني ارزښتونه د سیاسي کتنو تر اغېز لاندې راغلي دي.

د جهاد بهیر تجربې په ډاګه کړه، چې د افغانستان مسلمانان، د عقیده یي څرګندونو له مخې پر درېو برخو وېشل کېږي:

_هغه کسان چې د کینې تر بریده پر مذهبي موازینو ګروهمن دي. دا کسان مذهبي مناسک د خپل ذهن له اخیستنې او کینې سره سم ټکي پر ټکي عملي کوي. دې ډول خلکو ته اسلام یوازې د خپلو توجیهاتو په چوکاټ کې د پوهېدنې وړ دی او تر دې چوکاټه بهر بیا د شریعت پولې مسخه ګڼل کېږي.

د شریعت ټینګو پلویان د دې لپاره، چې خپل ځان او منځلارو مسلمانانو ترمنځ یې د بېلتون کرښه راکاږلې وي، خپل عقیده یي آرونه (اصول)، د اسلام له لومړنیو لارښوونوسره سم ګڼي او خپل ځان ته د مکتبي مسلمانانو په سترګه ګوري. مکتبي مسلمانان دین او مذهب له سیاست سره یوځای کوي، په دې ډول چې سیاست د مذهبي موخو د پر مخبیولو وسیله ګڼي.

دویمه ډله؛ اسلام ته په دې نړۍ کې د نفس د پاکولو او په هغې نړۍ کې د اخروي اجر د ګټلو د وسیلې په سترګه ګوري او په ملي او نړیواله کچه د اسلام دندې ته (هغه ډول چې د مکتبي اسلام لارویان یې تصور کوي) پام نه لري. مکتبي مسلمانان دویمې ډلې ته له مکتب نه د بهر ډلې په سترګه ګوري، چې د دوی په اند د شریعت آرونه په ټینګه نه عملي کوي.

_دویمه ډله اسلام ته د ځاني (فردي) عقیده یي ارزښتونو په سترګه ګوري، نه د یوې ایډیالوژۍ په توګه. د مومنانو دویمه لیکه د شریعت د آرونو په تعبیر او شننه (تفسیر) کې د پراخ نظر او د مخالفینو پر وړاندې د زغم او اوسېلې لرونکې ده.

_ټکنوکراتان، بوروکراتان د معارف او پوهنتون اهل کسان، په ځانګړي کټه ګورۍ کې شاملېږي. د بنسټپال اسلام دفشار له کبله، سیاسي اسلام ته پاملرنه ددې سبب شوه، چې د مومنانو دا ډله نه یوازې د مذهبي مناسکو پر ترسره کولو ټینګه شي، بلکې د مجاهدینو په ډله کې د باور ګټلو لپاره، په مذهبي څادر کې خپل ځان تاو کړي.

په دې ډول ځینې بوروکراتان، د ښوونځیو او پوهنتون فارغان، د ږیرې په پرېښودلو د جاینماز، تسبیح او خولۍ په کارونې سره د جګړې ډګر ته راووتل. دا موسمي (اقتضایي) ږیرې، چې په باوري ډول به د وخت په بدلون سره وخریل شي، ددې ډلې پر ګروهمنتیا (اعتقاد) باندې د بنسټپالو مسلمانانو شک راپیدا کړی دی. د ((حل و عقد)) له اهل جرګې څخه په ښکاره او کله هم د پټې جګړې په واسطه، د معارف او پوهنتون د اهل اشخاصو ایستل، چې په ځینو برخو کې د تروریستي غچ اخیستنې سبب کېږي، ټکنوکراتان او بوروکراتان د روحانیت له ټولې څخه لرې کړي دي.

ب- قبیله او کورنۍ: د ټولنپوهانو په اند قبیله اوکورنۍ په افغاني ټولنه کې د واک غټ مرکزونه دی. د قبیله یي ژوند ارزښتونه تر عقیده یي ارزښتو تل ډېر ټینګ او ډېر څرګند وي. لکه کمونیستي ایډیالوژۍ، چې د یووالي له خپلو ټولو امکاناتو سره یې ونه کړای شول د افغانستان کمونیست ګوند ته یووالی ور وبښي. دا ګوند پر دوو قومي ډلو خلق (اکثریت پښتنو) او پرچم (قومي لږکیو) ووېشل شو. د اسلام دین د خپل یووالي له لارښوونې سره سره په عملي ډول ونه کړای شول د یووالي یوې مستقیمې لارې ته د جهادي تنظیمونو لارښوونه وکړي. زیاتره دا تنظیمونه د قومي او قبیله یي لېوالتیاوو له مخې جوړ شوي دي او د دې تمایلاتو ټکر د اختلافونو سرچینه ګرځېدلې ده.

د دوو جهادي ډلو (اسلامي حزب او اسلامي جمعیت) ترمنځ د پښتنو او تاجکانو د قومي او قبیله یي غوښتنو پر بنسټ وسلوالې جګړې شوي دي.

کورنۍ زیاتره په ښارو کې د مانیز ځواک سرچینه ګڼل کېږي او له لویو قبیلو او قومونو سره نږدې اړیکې لري. نامتو کورنۍ په ځانګړي ډول، د افغانستان له پخوانیو واکمنو څخه پاتې کسان او روحاني کورنۍ د ټولنیز اعتبار خاوندان دي او خپل مانیز ځواک په ارثي ډول پښت په پښت خپلو پاتې کسانو ته لېږدوي.

ج- شتمني: ځمکه، پولي او مالي پانګه، د ټولنیز واک نورې سرچینې دي، خو د ځمکوال او پانګوال واک هغه وخت د هغو د شخصي ځمکې او پانګې تر بریده د باندې خپل اغېز شیندي، چې د واک له نورو سرچینو یانې اشرافیت، مذهب، قبیلې او کورنۍ سره یوځای شي. ځکه نو په افغانستان کې د پرمختللو پانګوالو هېوادو پر خلاف، د واک مادي او اقتصادي ملاتړ، د هغه د سرچینې د ټولنیز ملاتړ له اړیکو پرته، زیات اعتبار نه لري.

د- عمر او د ژوند تجربه: د قوم او قبیلې سپین ږیري د لوی اخلاقي حیثیت څښتنان وي او ځوانان تل په شخصي او رسمي ژوند کې له هغو څخه مشوره اخلي. د اسلام سپېڅلی دین د با تجربه سپین ږیرو ټولنیز موقعیت ته د ځانګړي ارزښت په سترګه ګوري او د هغوی سپکاوی ګناه ګڼي. د باتجربه سپین ږیرو ټولنیز اعتبار هغه وخت د زیات اخلاقي واک سرچینه ګرځي، چې له روحاني اغېز څخه برخمن وي.

هـ - بوروکراسي: په بوروکراسۍ او دولتي دستګاه کې د مقام نیول، په افغاني قبیله یي ټولنه کې د واک نوې سرچینې ګڼل کېږي. دا سرچینه یوازې د مرکزي دولت د حیثیت په خپرولو او د قبایلو د مشرانو او مذهبي لارښوونکو د مقاومت په ماتولو سره څرګنده شوه. والیان، ولسوالان او حاکمان د واک له کلاسیکو سرچینو سره پر رقابت اخته شول. پر ۱۹۷۸م کال د کمونیستانو کودتا د سیاسي واک کلاسیکو مرکزونو ته یو ځل بیا پام را واړاوه.

و- د جهاد قومانده: وسلې له ډېرې پخوا څخه په افغاني ټولنه کې د سیاسي واک د ګټلو او ټولنیزو ستونزو په حل کې رول لرلی دی. د کمونیستانو کودتا او افغانستان ته د وسلو د سېلاب په راتګ سره، د ټولنیز او سیاسي واک د سرچینې په توګه، د هغې اهمیت لا زیات څرګند کړ. په وروستۍ لسیزه کې مختلفو سیاسي ډلبندیو د زیاتو او نویو وسلو د لاسته راوړلو لپاره له یو بل سره پر رقابت لاس پورې کړ. په دې ترڅ کې د اسلامي تنظیمونو قوماندانانو د جهاد د سوق او اداري د بنسټیزو عناصرو په توګه ځان څرګندکړ.

د سیاسي حالت پرمختیا هم څه ناڅه د افغانستان د پېښو په تګلوري کې، د جهاد د قوماندانانو تفاهم ته، د زیاتې پاملرنې څرګندویه ده. ځکه نو قوماندانان د افغاني ټولنې په سوسیولوژیکه شننه (تحلیل) کې د ځواک د یوې نوې سرچینې په توګه د محاسبې وړ دي.

ز- ټکنوکراسي او پوهه: د شعرونو ځینې بیتونه، د لویانو ویناوې او سیمه ییز متلونه، په داسې حال کې، چې د یو ملت د ژوند د فلسفي غوره ممثل ګڼل کېږي، کولای شي خپل ځان له هېرېدو څخه وژغوري، د تاریخ په حافظه کې وي او له یو پښت څخه بل ته ولېږدي، علم او پوهنې ته د درناوي په باب او له ((ټولنیز ځواک)) سره د هغو د اړیکو په باب، دري فرهنګ کې تر ټولو غوره بیت دادی:

توانا بود هر که دانا بود   ز دانش دل پیر برنا بود

ټکنوکراسي او پوهه زموږ په ټولنه کې د واک نوې پدیدې دي چې د معارف او پوهنتون د نوي تعلیم په راټوکېدو، له بهرنۍ نړۍ سره د افغانستان د خپلواک دولت د کلتوري اړیکو له پراختیا څخه رامنځته شوي او زموږ د ټولنې په منځ کې یې لا مناسب دریځ تر لاسه کړی نه و، چې کمونیستانو زموږ د هېواد د مسلمان ولس پراخه پرګنې، د هغو په مخالف لوري کې ودرولې.

ح- اردو: په افغانستان کې دسیاسي بدلونونو په رامنځته کېدو کې د اردو رول، تر ټولو لومړی، د روسانو د پاملرنې وړ وګرځېد، دوی د خ.د.ګ (وروسته وطن ګوند) په واسطه په وسلوال پوځ کې نفوذ وکړ. د کمونیستي ډلې له خوا تر پنځوسمو میلادي کلونو وروسته، د اردو د منسوبینو په منځ کې کار پیل شو. پر ۱۹۷۳م کال د سردارمحمد داود پوځي کودتا، د نیمې پېړۍ دسیاسي چوپتیا طلسم مات کړ او اردو یې د سیاسي واک د ترلاسه کولو پر یوې اغېزمنې وسیلې بدله کړه. په دې کودتا کې کمونیستو ګوډاګیانو هم ګډون کړی و.

کمونیستانو پر ۱۹۷۸م کال د یوې بلې پوځي کودتا له لارې دا وسیله وکاروله. دا د افغانستان د معاصر تاریخ د غمیزې پیل دی.

ط- ایډیولوژي: ایډیولوژي او سیاسي ګروهه (عقیده) په افغاني ټولنه کې د واک په چارو کې نوي او تر یو حده لوکس عناصر ګڼل کېږي. د ډیموکراسۍ له ارزښتونو، لکه ټولنیزه خپلواکي، د خپرونو ازادي، د رایې حق، د ټاکنو ازادي، د مساوات تامین، د زېښاک له منځه وړل، د ملي واکمنۍ حق او نورو څخه دفاع، له نړیوالې ټولنې سره د افغانستان د دولت د اړیکو د پراختیا پایله ده. ددې اړیکو ټینګښت په ځانګړي ډول له دوو لارو په افغانستان کې د ختیځ او لویدیځ د پرمختللې صنعتي نړۍ فکرونو او سیاسي ګروهو د اغېز زمینه برابره کړه: د ډله ییزو ارتباطي وسایلو (ماس مېډیا) له لارې او له بهرنیو تعلیمي مرکزونو او پوهنتونونو نه د افغاني فارغ التحصیلانو د بېرته راتګ له لارې.

له بهر څخه رالېږل شوې ایډیولوژۍ، د افغاني ټولنیز چاپېریال له ټینګو واقعیتونو سره په جګړه کې، تل ماتې خوړلې ده. دا د دودیز او تعاملي ژوند هغه واقعیتونه دي، چې ملي عمومي ماناوې او ان نړیوالې سیاسي ګروهې، لکه د رایې ورکول، خپلواکي، زېښاک (استثمار) انترناسیونالیزم او نور یې تر سیمه ییزو، قومي او قبیله یي لېوالتیاوو (تمایلاتو) څخه واړه کړي دي. د افغانستان د سیاسي ګوندونو د جوړېدو تاریخ ځو بېلګې وړاندې کوو.

یو- ویښ زلمیان: پر ۱۹۴۷م کال د ویښ زلمیانو ګوند په کندهار کې جوړ شو او د هغه په جوړښت کې پښتنو ډېر زیات اکثریت درلود. پر ۱۹۵۰م کال د خپرونو د لېبرال قانون په رامنځته کېدو سره (انګار، نیلاب، اولس، اینه او نورو) پر خپرونو پیل وکړ. ځینې دا جریدې وروسته د سیاسي ډلو د جوړېدو بنسټ وګرځېدې. لږ تر لږه د افغانستان د قومي او مذهبي لړکیو څخه دوه ډلې یوځای شوې وې او د ویښ زلمیانو د مقابل لوري وزنه ګڼل کېدله. د خپرونو

په منځ کې د غلام محمد غبار د (وطن) او د عبدالرحیم محمودي (ندای خلق) جریدو پر سیاسي فعالیت لاس پورې کړې. ځکه نو قومي پولو عمومي سیاسي ایډیالونه تر سیوري لاندې راوستل.

دوه- خلق او پرچم: پر ۱۹٦٤م کال د لیبرال اساسي قانون د تدوین او د صدارت له څوکۍ نه د محمد داود استعفی، د سیاسي فعالیتونو لپاره ښه زمینه برابره کړه. د ۱۹٦٥م کال پر جنوری د افغانستان د خلکو دیموکراتیک ګوند جوړ شو، نورمحمد تره کی یې د منشي او ببرک کارمل د هغه د مرستیال په توګه وټاکل شول. د ګوند د جوړېدو له همغه پیل څخه د نوموړو دوو لارښوونکو شخصیتونو ترمنځ د مشرتوب د نیولو لپاره پټ رقابت پیل شو، دا رقابت په ګوند کې د بې اتفاقۍ او د دوو ډلو د رامنځته کېدو بنسټ وګرځېد او دا ډلې د قومي او قبیله یي اړیکو له مخې، له یو بل نه جلا شوې. روسانو یو موټي او متحد کمونست ګوند ته اړتیا لرله، چې له هغه څخه په افغانستان او سیمه کې د خپلو هیلو د پرمختېلو لپاره، د یوه بې رقیبه ځواک په توګه کار واخلي. په همدې مقصد یې ګوند تل د نظر او عمل یووالي ته هڅاوه. وروسته دې ته متوجه شول، چې د افغاني ټولنې قومي او قبیله یي جوړښت تر دې څخه ډېر زیات سخت دی، چې وکړای شي د ایډیولوژۍ په تصنعي چوکاټ کې یو واحد او متجانس ګوند جوړ کړي.

دې ټکي ته په پاملرنې سره، چې د یو واحد ګوند څرګندېدل به د خپلواکۍ د احتمالي لېوالتیا په لرلو سره، د مرکز یانې ماسکو کنټرول له ستونزو سره مخ کړي، د خلق او پرچم د دوو کمونیستو ګوندونو د جوړښت لپاره، له قومي او قبیله یي اختلافونو څخه، د روسانو د پر وخت ګټې اخیستلو په کار کې، یو بل لامل زیات شو.

پر ۱۹٦۸م کال د خلکو ډیموکراتیک ګوند د خلق او پرچم پر دوو ډلو ووېشل شو. نورمحمد تره کی او ببرک کارمل د یوې یوې ډلې مشران شول. نورمحمد تره کي ته د اکثریت پښتنو قومونو او قبایلو په منځ کې د جلب او جذب دنده وسپارل شوه، په داسې حال کې، چې کارمل د افغانستان د قومي او قبیله یي لږکیو، په ځانګړي ډول د تاجکانو په منځ کې د اغېز لپاره په کار لاس پورې کړ او په دې کار کې یې د ملي ستم (ستم ملي) له ډلې سره نږدې ملګرتیا پیل کړه. ځکه نو د مارکسیزم لیننیزم ایډیولوژي، له خپلې ظاهري یو رنګۍ او ټینګښت سره سره، پر دې بریالۍ نه شوه، چې د افغاني ټولنې قومي کینې تر سیوري لاندې راولي او د افغانستان د زیار کښانو د مخکښانو په اصطلاح، عقیده یي سمون (هم اهنګي) د هغه څه په منځ کې، چې دوی طبقاتي ګټې ګڼلې، تضمین کړي. افغاني مارکسیستانو په داسې ټولنه کې، چې د یو ملت په چوکاټ کې د هغې د قومونو یووالی په پوره توګه نه و بشپړ شوی ((د نړۍ پرولتار سره متحد شئ)) شعار پورته کړ.

درې- د ملي ستم ډله: پر ۱۹٦٥م کال جوړه شوه او طاهر بدخشي یې مشر شو، دې ګوند د روسانو تر ملاتړ او د مارکسیزم د ایډیالوژۍ تر پردې لاندې، د قومي او قبیله یي بې اتفاقۍ د راپارولو لپاره هلې ځلې کولې. دې ډلې د افغانستان په شمالي سیمو کې د تاجک، ازبک، ترکمن او هزاره لږکیو قومونو په منځ کې د پښتنو پر ضد د ((جهاد)) د مفکورې په پرمختیولو سره سیاسي کار کاوه.

حفیظ الله امین د طاهر بدخشي او دهغه د مرستیال قومي او سیاسي حساب ته ځان ور ورساوه او دواړه یې د مرګ کندې ته ټیل وهل.

خلق، پرچم او ملي ستم له ایډیولوژیک پلوه له یوې سرچینې څخه څروېږدل. یوه هیله یې تعقیبوله او د شوروي له خوا ورسره پولي، مالي،سیاسي، تبلیغاتي او د وسلو مرستې کېدلې. په بېلابېلو سیاسي نومونو او نښانونو، د مختلفو ډلبندیو له ملاتړ څخه د روسانو موخه دا وه، چې د هغو عمومي عقیده یي ارزښتونو د پراختیا مخه ونیسي، چې افغاني ټولنې ته یې یو رنګي (تجانس) ورباښه. دوی هڅه کوله د بېلابېلو شخصیتونو او قومونو په راجلبونې سره د خپلو بې اتفاقه او پر دښمنۍ اخته پلویانو په مرسته، ځان د افغانستان پوځي اشغال ته نږدې کړي. د سیاسي واک نیول او بیا د دولت په اداره کې د زیاتې ونډې اخیستل، ماسکو ته د نږدې کېدو او له هغه هېواد څخه د زیاتو مرستو راجلبول د خلق، پرچم او ملي ستم د ډلو ترمنځ د رقابت د څرګندېدو سبب شول. دې رقابت د ښکېلاک پلان بشپړ کړ.

څلور- د شعله جاوید ډله: پر ۱۹۶۸م کال د ((د نوي ډیموکراتیک جریان)) په نوم راڅرګنده شوه. دا ډله وروسته د شعله جاوید په نوم یاده شوه. شعله جاوید د هغې جریدې د نوم راخیستنه وه، چې عبدالرحیم محمودي یې د امتیاز خاوند و. شعله جاوید د ټولو لپاره د ژوند د سیاسي او مادي شرایطو د تساوي پر تیوریکي ادعا، چې د هېواد په اداره کې یې قومي او قبیله یي لړکیو ته د زیاتو امتیازاتو او برخې اخیستنې د ورکړې هیله لرله، د مارکسیزم، ماهویزم تګلاره تعقیبوله. شعله جاوید د مارکسیزم له دروغجنې ایډیالوژیکي جذبې نه په ګټې اخیستو سره، په لږکیو او د عقدې پر ناروغیو اخته هزارګانو او تاجکانو کې پلویان پیدا کړل.

په ټولیز ډول کیڼ لاسو ګوندونو ته منسوب د افغانستان قومي لږکیو، د سیاسي واک د ترلاسه کولو لپاره، ان د انترناسیونالیزم له اصل سره د مارکسیزم، لینینزم فلسفه، (ملي ستم، پرچم) ته دشوروي د کمونستو دولتونو او (شعله جاوید، پیکار، ساما، اخګر، سازا، فازا، ګوافز او نورو ته) د چین د مرستو د راجلبولو وسیله ګڼله. د واکمنۍ د تاریخي چلوونکي په توګه د پښتنو د اکثریت د یوې خوا ته کولو لپاره په کورنۍ کچه بله هېڅ قهرجنه یا سوله ییزه لار موجوده نه وه. د روسانو لښکر کشۍ او ببرک کارمل ته د واک ورکړه، ځینو دې ډلو (د روسانو پلویانو) ته دا خوب پر واقعیت بدل کړ.

پینځه- د افغان ملت ګوند: هغه سخت ټولنیز کړکېچ، چې له ۶۰مو کلونو څخه د جهاد تر لسیزې (اتیایمو کلونو) پورې افغاني ټولنې ته بدلون ورکړ، د ځینو سیاسي ګوندونو د ناڅرګندتیا سبب شو، په داسې حال کې چې نور نوي ګوندونه راڅرګند شول. پر دې وخت له افغاني ملتپالنې (ناسیونالیزم) څخه، چې سخت د تهدید له خطر سره مخامخ وه، دفاع د یوې تاریخي دندې په توګه پاتې شوه. د افغان ملت ګوند چې د ۱۹۶۶م کال د مارچ پر ۸مه نېټه، د غلام محمد فرهاد په واسطه په کابل کې، د کمونیستي انترناسیونالیزم د توطیې د غبرګون په توګه منځته راغی،

د افغاني ناسیونالیزم د دفاع لپاره ګروهمن پاتې شو او په دې ډول یې د کړکېچ په لوړو ژورو کې د خپل ژوند دوام تضمین کړ.

د افغان ملت ګوند د ګوتو په شمېر هغو ګوندونو له جملې څخه دی، چې د مدرنو تشکیلاتو،له هغې جملې نه، د دارالانشاء، عالي شورا، اجرائیوي شورا، ګڼ شمېر کمېټو او مهالنۍ کنګرې لرونکی دی او خپل فعالیت د کړنلارې او تګلارې له مخې ترسره کوي.

د افغان ملت ګوند د وخت په تېرېدو سره د مخالفو قوتونو د یرغل پر وړاندې، چې د بهرنیو هېوادو د ملاتړ په سیوري کې، د توطیې له لارې د سیاسي واک د لاسته راوړلو په لټه کې وو، د بېلابېلو پښتنو قبایلو (او څه نا څه د نورو قومونو) پر مورچل بدل شوی دی. پر افغانستان باندې د شوروي تر یرغل وروسته، د افغان ملت ګوند د ملي لېوالتیا او له بهر سره د نه پیوستون له امله، له مادي پلوه د یو ضعیفه منځلاري او له اخلاقي پلوه د یو ځواکمن ګوند تر بریده، د روڼ اندو په منځ کې پاتې شو.

دې ګوند له کینو او بنې افکارو سره په مخالفت کې، ځان د سوسیال دیموکراسۍ پر منځنۍ لیکه ودراوه، د خدای(ج)، هېواد او ملت تر شعار لاندې یې د افغانستان د خلکو په جهاد کې برخه واخیسته. هغه وخت نو پر پښتنو سربېره، د اعتقاد له پلوه د زیاتو خلکو، له هغې جملې نه د ځینو نورو قومونو د روښنفکرانو د جلب او جذب پر مرکز بدل شو.

انترناسیونالیستو پرچمي کمونیستانو، پر افغاني ملتپالنې (ناسیونالیزم) باندې د باور له امله د افغان ملت ګوند له سخت ټکر سره مخامخ کړ. پر ۱۹۸۲م کال دا ګوند د پرچمي حکومت د برید له خطر سره مخامخ شو او ځینې مشران یې زندان ته ولېږل شول.

په داسې حال کې، چې ددې ګوند ځینې مشران پاکستان ته کډوال شوي وو، د پاکستان حکومت هغوی ته د لوی افغانستان د جوړېدو لپاره د عقیده یې لېوالتیا له کبله، په خپله خاوره کې د فعالیت اجازه ور نه کړه. دا ټکی د افغان ملت؛ په ګوند کې د فعالیتونو د پاشلتیا او انشعاب یو لامل وګرځېد.

افغان ملت سوسیال ډیموکرات ګوند د ۱۹۹۵م کال په جولای کې د ګڼ شمېر تیت و پرکو سیاسي فعالیتونو د مرکزونو د یوځای کولو لپاره خپله څلورمه کنګره جوړه کړه. په دې کنګره کې دوکتور انوارالحق احدي د ډاکټر محمد امین واکمن پر ځای، د ګوند د مشر په توګه وټاکل شو.

شپږ- اسلامي ډلې، د سیاسي ژوند ځانګړنې او د جګړه ییزې ستراتیژۍ غوراوی.

لومړی- جهادي تنظیمونه:

۱ -عمومیات: ((پر ۱۹٦٤م کال د مسلمانو ځوانانو غورځنګ جوړ شو او لاندې اشخاصو یې مشري کوله:

سلام نیازي، برهان الدین رباني، محمد کبیر، موسی توانا، عبدالرب رسول سیاف، وروسته ځینې نور اشخاص له لومړنۍ کړۍ سره یوځای شول، هغه اشخاص دادي: عبدالرحیم نیازی، مولوي حبیب الرحمن، غلام رباني، ډاکتر عمر، سیف الرحمن، ګلبدین حکمتیار، محمدجان احمدزی، فاروق، سید نورالله عماد او نور.

د مسلمانو ځوانانو غورځنګ تر خپل جوړښت وروسته په ډېرې چټکۍ سره د منځني ختیځ د اخوان المسلمین له شبکې سره اړیکي پیدا کړل او تر هېواده بهر اخواني ټولنو کې یې ځانته رسمیت ورکړ. مولانا مودودي، چې پر ۶۰مو کلونو په بېروت کې استوګن و، د مسلمانو ځوانانو له غورځنګ سره منظم اړیکي ټینګ کړل.)) (1)

تر هغه وخته پورې، چې سیاسي مبارزه له تیورۍ څخه په عمل کې پلې شوې نه وه او له غورځنګ څخه د بهرنیو هېوادونو ملاتړ مطرح نه و، اخواني مشرانو بشپړ تیوریک تفاهم درلود. د ۶۰مو کلونو تر بدلونونو او په ځانګړي ډول پر افغانستان باندې د شوروي تر پوځي یرغل وروسته، مسلمان ځوانان پر مختلفو ډلو ووېشل شول. دا ډلبندۍ د سیمې، قوم، ژبې او مذهب ځانګړنو یوه له بلې بېلولې.

دا ټکی هم د یادونې وړ دی، چې د اتیایمو او نویمو کلونو د پېښو جبر هم ځینې اسلامي ډلې مجبوره کړې، چې د خلکو ډیموکراتیک له کمونیستو ډلو سره سازش او ایتلاف وکړي، دې کار د هغوی سوچه اعتقاد راکم او کینه ییز چلند یې لړ څه راټیټ شو.

د ژبې او کلتور له پلوه دوه ډلو جهادي تنظیمونو پر افغانستان باندې خپل کنټرول ټینګ کړ: (له تاجکانو او هزاره ګانو څخه جوړ) دري ژبې جهادي تنظیمونه او (له پښتنو قومونو څخه جوړ) پښتو ژبې جهادي تنظیمونه.

په جنوب کې پښتنو قبایلو د قبیله یي ژوند له دودونو سره د همغاړو تنظیمونو لکه د مجددي، محمدي او ګیلاني تنظیمونو سره پیوستون پیدا کړ. د مرکزي برخو کنټرول، چې زیاتره هزاره وګړي پکې ژوند کوي، د شیعه ګوندونو په لاس کې پرېوت. په شمالي سیمو کې چې تاجکان، ترکمنان او ازبکان ژوند کوي، د جمعیت تنظیم او د دوستم ملي غورځنګ اغېز لري.

د ګوندونو جغرافیایي وېشنه اغېزمنونکې ده: د مقاومت پر لومړنیو کلونو په شمالي سیمو کې د اسلامي انقلاب حرکت او اسلامي حزب مقاومت د یادونې وړ دی. پورتنیو دوو تنظیمونو د بغلان، غوربند او بادغیس په پښتون مېشتو سیمو کې پلویان درلودل.

کوچیانو، بلوڅانو د قبیله یي دود پلوي تنظیمونو تابعیت کاوه. مخور نورستاني شخصیتونه د قبیله یي ژوند ملاتړ ته لېواله وو، له همدې کبله د دودیزوالو تنظیمونو پلویان وو، په داسې حال کې چې نورستاني ملایان، اسلامي بنسټپالنې او بنسټپالو اسلامي تنظیمونو ته متعقد وو. د هېواد په لویدیځ کې د تنظیمونو د غړیتوب په لېوالتیا کې

د قومي وېش په پرتله د محاورې ژبې ډېر رول درلود. (د شينډنډ او فراه په اوږدو کې) دري ژبې شوي نورزيان اسلامي جمعيت پورې وتړل شول. د ختيځ پښتو ژبي نورزيان، د اسلامي انقلاب حرکت پلويان وګڼل شول.

د حکمتيار د اسلامي حزب له انشعاب څخه، د مولوي خالص اسلامي حزب منځته راغی. دې ګوند د جهاد پر لومړيو کلونو د ((ننګرهار) خوګياڼي قبايل، د کابل د جنوب او د پکتيا پښتانه سره متحد کړل.

په ډېرو برخو کې ګډ کلتور، مذهب، ژبه او دين پر دې نه دي بريالي شوي، چې د يو واحد قوم د بېلابېلو ډلو ترمنځ د سياسي يووالي او پيوستون موجبات برابر کړي، ان سيمه ييز او محلي اړيکي پر نوموړو څيزونو بريالي شوي دي. له همدې کبله بېلابېل پښتانه قبايل د يوې واحدې ژبې، کلتور او مذهب په لرلو سره، د بېلابېلو سيمو له مخې، په مختلفو تنظيمونو کې تيت او پرک شول.

پښتانه په ځينو سيمو، لکه د هېواد په شمالي سيمو کې د قبيله يي ژوند د چوکاټ له اغېزه بهر ژوند کوي او له سترو سياسي بدلونونو سره لاس او ګرېوان دي.

د شمال سيمو اسلام، چې نه دوديز حقوق او نه يې کومې ځانګړې موسسې پر وړاندې ولاړې وې، د جنوب په انډول اعتدالي او نرم ښکاري .

۲ -د جلب او جذب سيمې او ډلبندي: افغاني مسلمانان د عقيده يي لېوالتيا له مخې، کولای شو پر درېو ډلو ووېشو: اخواني بنسټپال، د تصوف خاوندان او د مدرسو فارغان (طالبان).

البته پورتنۍ ډلبندۍ کله نا کله يوه پر بلې اغېز ښندي، لکه د مجددي کورنۍ چې د مدرسه يي او تصوفي اړيکو لرونکې ده.

د هېواد په شمال کې بنسټپالې او تصوف پلوه ډلبندۍ د يو بل تر اغېز لاندې راځي. سربېره پر دې د يو سياسي مشر قوم له هغه څخه ملاتړ کوي، که څه هم له نوموړي مشر سره عقيده يي او سليقه يي اختلاف ولري.

الف- اخواني بنسټپال: پوهنتونونه، ښوونځي او تر يوې کمې اندازې مدرسې، د بنسټپالو د جلب او جذب ځواکمنې سيمې دي. په بله وينا اخواني بنسټپالو د ښارونو په کلتوري مرکزونو کې د جلب او جذب له امکاناتو څخه زياته ګټه اخيستې ده.

د مقاومت پر لومړنيو کلونو، په شمال لويديزو سيمو کې، د تصوف د پلويانو (اهلو) په منځ کې چې بنسټپالنې ته لېواله وو، د جمعيت تنظيم جلب و جذب تر سترګو شوی دی.

په شمال لويديزه حوزه کې د ښوونځيو او مدرسو فارغانو د فعالينو زياته برخه جوړوله. د هرات د جامعې مدرسې ځينې استادانو، د سيمه ييزه جبهو لارښوونه کوله.

د ښوونځیو او مدرسو له فارغانو سره، وروسته د اردو صاحب منصبان (لکه اسمعیل خان) او دولتي مامورین هم یوځای شول.

په شمال ختیزو سیمو کې اخواني روښانفکران که اسلامي حزب پورې تړلي وو که په جمعیت پورې معمولاً له پوهنتونو څخه راپورته شول. هغه کسان، چې د ۱۹۷۵م کال (د سردار داود د حکومت وخت) له شورش څخه روغ پاتې شول، د شوروي ضد پاڅون پر لومړنیو کلونو یې په شمال ختیځ کې د مقاومت سیمه ییز کدر جوړ کړ.

بدخشان، تخار، کندز او پروان د جمعیت تر کنټرول لاندې راغلل. د فیض اباد په شاوخوا کې (د یفتل قوم ته منسوب) د رباني شخصي اغېز ستر رول لرلی دی.

په پنجشېر دره، مزارشریف، بغلان او غوربند کې په ډېر شدت سره د بنسټپالو اغېز څرګند شو. بغلان، کونړ او لغمان د حکمتیار د اسلامي حزب تر کنټرول لاندې راغلل.

ننګرهار د مولوي خالص، د سیاسي اغېز په کړۍ کې راغی. په لغمان او د هغه په شاوخوا سیمو کې سیاف خپل اغېز ټینګ کړ.

ب- د تصوف خاوندان یا لارویان: درې مهمې فرقې لري، نقشبندیه فرقه، قادریه فرقه او چشتیه فرقه.

له دې فرقو څخه نورې لړۍ راپورته شوي دي. داسې دود دی چې دوی خپل لارویان یوې لړۍ پورې تړي، لکه په هرات کې د خواجه احرار، خواجه محمد اصفهاني، شیخ نمک پوش، شیخ سبزي پوش، عبدالرحمن ابن عوف سلسله او نورې نومیالۍ لړۍ ګڼل کېږي.

پیران خپل سیمه ییز اغېز لري. د اغېز معیار د هر پیر د شخصیت په اندېول توپیر لري. د پیرانو ترمنځ د مرتبو لړۍ وي. مثلاً ممکنه ده یو سیمه ییز پیر خپل ځان پر تېر وخت د یو بل مخور پیر ځای ناستی (خلف) وګڼي. د جهاد په بهیر کې متصوف مریدان د دوو پیرانو پر شاوخوا راټول شول: دا پیران یو سید احمد ګیلاني د ملي اسلامي محاذ موسس او بل حضرت صبغت الله مجددي د ملي نجات جبهې مشر و. عامه ذهنیت داسې دی چې حضرت صبغت الله مجددي پیر نه دی، خو د کورنۍ له لوی اعتبار څخه برخمن دی. د مجددیانو د لړۍ وروستۍ پیر محمد ابراهیم مجددي نومېده. ملي اسلامي محاذ او ملي نجات جبهه، د اعتدالي (منځلاري) اسلام ملاتړ کوي. اسلامي محاذ د سلطنت د نظام د بیا ټینګښت ملاتړ کاوه. شاید یوه وجه یې دا هم وي، چې سلطنتي نظام او د پیر مریدان د پښتون له واحدې قومي چینې څخه اوبه څښي.

په ټولیز ډول غلزي مریدان د دراني (ټبر) پلوي کوي. کورنیو اړیکو دا پیوستون ټینګ کړی دی. د امان الله خان مېرمن د ګیلاني او محمدزي له پښته وه. د سید احمد ګیلاني مېرمن محمدزۍ وه.

صبغت الله مجددي هم د عثمان د کورنۍ له لارې له پخواني سلطنتي کورنۍ سره اړيکي پيدا کړي دي. ((د ګيلاني او مجددي تنظيمونه، د مذهبي پوهانو له کينې سره مخالف دي او له اخواني بنسټپالو سره بشپړ ضديت لري. دا دوه تنظيمونه Laicisme ته د يو ډول متمايل اسلام پلوي کوي.(1)

د ګيلاني او مجددي تنظيمونه د سياسي ځواک له پلوه کمزوري پاتې شول. خو دې سره سره د لوګر د احمدزيو په قوم او کندهار په شاوخوا کې د هغوی اغېز څرګند و.

ج- د مدرسې اهل: مدرسه د مدرس او طالب ترمنځ د مانيزو اړيکو بنسټ ايښودونکې ده. د هغو اړيکو په شان، چې د يو پير او مريد ترمنځ کېدی شي، موجود وي.

سره له دې چې په افغانستان کې د مجددي کورنۍ له سياسي (انقراض) سره، د مذهبي علماوود لارښوونې جغرافيايي يا سياسي مرکز له منځه لاړ، خو اوس هم د مذهبي پوهانو پراخ قشرونه پاتې دي. دا پوهان غالباً له مدرسو څخه فارغ شوي دي.

ځينو پښتنو مذهبي پوهانو په پېښور کې زده کړه کړې ده. هغوی په قبايلي سيمو کې با اعتبار شخصيتونه دي. د جهاد په بهير کې د مولويانو نا رسمي شبکه د کابل په شاوخوا کې (مولوي شفيع الله)، ننګرهار (مولوي خالص)، غزني او ګرديز (مولوي نصرالله منصور) او کندهار کې فعاله وه.

په جنوب لويديځ کې تيت و پرک مولويان پاتې شول او په شمال او زابل کې يې په ټاکلو سيمو کې اغېز پاتې شو او فراه کې د تصوف له پلويانو سره ګډل شول.

له مدرسې نه په راټوکېدلو ګوندونو کې د اسلامي انقلاب حرکت او اسلامي وحدت ګوند درېځ پياوړی دی.

_د اسلامي انقلاب حرکت: د مقاومت پر لومړنيو کلونو يې له مدرسو څخه د فارغانو مذهبي علماوو زياته برخه په خپلو ليکو کې جذب کړې وه. له دې کبله د مقاومت په غورځنګ کې د ځواکمن اکثريت لرونکی و.

لکه څنګه چې مولوي محمد نبي د غزني او لوګر په مدرسو کې د ښوونکي (مدرس) دنده لرله. نومړو مدرسو اسلامي انقلاب حرکت ته زيات کدرونه روزلي وو، دغه راز محمدي په هلمند کې د کرنې ځمکه لرله او له دې پلوه د خپل سياسي اغېز د شيندلو لپاره په ښه درېځ کې و.

مذهبي عالمانو، داسلامي انقلاب حرکت تنظيم کې يو ناسياسي ګوند يا د سنيانو يوه ټولنه تر سترګو کوله. په حرکت تنظيم کې د مرکزي جوړښت، ټينګ سازماني تشکيل او ايډيولوژۍ د نشتوالي له کبله په خپله سطحه، د مذهبي عالمانو د جلب او جذب لپاره يو اعتدالي او منځلاری غورځنګ دی.

د اسلامي انقلاب حرکت تنظيم په داسې حال کې، چې د شريعت د پلي کېدو ملاتړ کوي، د اسلامي جمهوريت د ټينګښت خبره نه يادوي. د حرکت تنظيم له اخواني بنسټپالو (چې د حکومت د واک لاسته راوړل يې د پروګرام په سر کې ځای لري) او د سلطنت له پلويانو سره) چې د Laique دولت د ټينګښت پلوي کوي (يو شان مخالف دی.

له دې سره سره د حرکت تنظيم، له لومړنۍ ډلې سره د شريعت په پلي کېدو او له دويمې سره د سلطنت او اسلام د سمون په باب سر خوځوي. له اخواني لېوالتيا پرته، بنسټپالې تګلارې، د شوروي د يرغل پر لومړنيو کلونو، د اسلامي انقلاب حرکت تنظيم، د اعتدالي مسلمانانو د پراخه قشرونو د جلب او جذب پر مرکز بدل کړ).1(

د اسلامي انقلاب حرکت په سيمه ييزو جبهو کې غالباً د ناحکومتي مذهبي مدرسو په منځ کې د فعاليت لارښوونه کوله. هلته نو مدرس مولوي، عموماً د لوستونکو طالبانو سياسي مشري کوله. په دې ډول د هېواد په زياتو سيمو کې، د اسلامي انقلاب حرکت تنظيم تر اغېز لاندې، د ديني مدرسو د طالبانو جبهې راڅرګندې شوې.

په فارياب کې مولوي غفور (يو ازبک چې د نقشبندي مريد هم و) پر ۱۹۷۳م کال يې د خواجه عبدالروف په نوم يوه مدرسه جوړه کړه. نوموړی د شوروي يرغل پر لومړيو کلونو، د اسلامي انقلاب حرکت او وروسته د اسلامي جمعيت تنظيم د يوې سيمه ييزې فرقې مشر و او له طالبانو څخه يې يوه جبهه جوړه کړه، چې د جبهې قوماندانې ملا غوث ته ورکړل شوه. د مقاومت پر لومړيو کلونو دا ډول جبهې په بادغيس، نيمروز، فراه او زابل کې منځته راغلې.

په هرحال! سره له دې چې ټول مذهبي عالمان له حرکت تنظيم سره يوځای نه شول، خو هغو ټولو تل له سياسي ترښتونو پرته د جمعيت العلما او يا د عالمانو د يوې شورا په چوکاټ کې، له يو بل سره د سازماني اړيکو د ساتلو لپاره خپله لېوالتيا څرګنده کړې ده، چې له دې لارې د سياسي اسلام پر وړاندې خپله خپلواکي وساتي او د خپلو واحدو ليکو په واسطه د اسلام د وحدت بېلګه وړاندې کړي.

اسلامي وحدت ګوند (حزب وحدت اسلامي): د G.Doronosoro فرانسه يي خبريال په وينا(1) د ايران ((پاسداران انقلاب)) د ګټو د ساتنې لپاره لږ تر لږه يوه سياسي ډله نېغ په نېغه د ايراني مقاماتو په نوښت جوړه شوه. په دې مانا چې پر ۱۹۸۱ م کال هزاره جاتو ته د جعفر زاده او هاشمي (په ټوله نړۍ کې د امام د ليکې له پلوي ډلو نه د هغه وخت د دفاع مسوولين) تر يو سفر وروسته، د ايران انقلاب له ګېډې نه د افغانستان په خاوره کې د ساتونکو (پاسدارانو) ماشوم وزېږېد. پر هغه وخت ايران خپلې پلوي ډلې دې ته هڅولې، چې په انقلابي ډول سياسي واک ترلاسه کړي.

دې تګلارې د شيعه ګانو بنسټپالې ډلې، د منځلارو شيعه- ګانو، چې لويه برخه يې د محسني د حرکت او ((شورا)) په واسطه تمثيلېدله، له ټينګ مخالفت سره مخامخ کړې. له ۱۹۸۱م کال نه تر ۱۹۸٤م کلونو پورې د افغاني شيعه ګانو ترمنځ نښتې د هغو اختلافونو څرګندوی وې، چې ورو ورو پر دښمنۍ واوښتل. د شيعه مجاهدينو ترمنځ ټکر

په داسې حال کې، چې د ایران د دولت لپاره د خواشینۍ سبب و، د یو بل پر وړاندې د هغوی کړنې، د خپلواکۍ څرګندوی بلل کېدې. د ایران دولت ددې بېلابېلو ډلو د مشرۍ د لاسته راوړلو لپاره، په دوو پړاوونو کې اغېزمنې هڅې پیل کړې:

لومړی، د ایتلاف پړاو: ایراني مقاماتو پر ۱۹۸۷م کال د ((نیش و نوش)) په تګلارې سره د افغانستان اسلامي ایتلاف شورا (اته ګوني ایتلاف) رامنځته کړه. تهران ددې شورا مقر وټاکل شو. د شورا غړو په داسې حال کې، چې په ځینو برخو کې له یو بل سره اختلافونه درلودل، د امام خیمني د روحاني مشرۍ په منلو متفق وو.

د ۱۹۸۸ م کال پر فبرورۍ له افغانستان نه د شوروي ځواکونو تر وتلو وروسته، دوه ټکي د ایراني مقاماتو د زیاتې پاملرنې وړ وګرځېدل:

_د ایران په ګاونډ کې د سنیانو د یو بنسټپال اسلامي حکومت د ټینګښت مخنیوی او له همدې کبله:

_تر ایتلافه د باندې د سیاسي مذهبي ډلو په جلب او جذب سره د ایتلاف د جبهې پیاوړتیا.

دویم ټکی پر ۱۹۸۹م کال د ایتلاف شورا کې د (بهشتي) تر مشرۍ لاندې د یووالي شورا د رامنځته کېدو سبب شو. په دې ډول نهه ګونې شورا رامنځته شوه. دا شورا د هزاره جاتو د شیعه ګانو په بېلابېلو لیکو کې د ایران انقلاب پلویانو د سیاسي او پوځي سمون په نوښت، د بامیانو ولایت د کنټرول او لاسته راوړلو سبب شوه.

د ایران دولت د یوې سرسري او ساده ریاضي د شمېرنې له مخې هڅه کوله، د پېښور اووه ګوني ایتلاف پر وړاندې، چې له سني ګوندونو او ټولنو څخه جوړ و، که نهه ګوني ایتلاف ته د راولپنډۍ په مشورتي شورا او په پاکستان کې د مجاهدینو په موقت حکومت کې دوه زیات امتیازونه لاسته رانه وړي، نو لږ تر لږه خو به یې په پېښور کې د مقاومت په غورځنګ کې د یو څو ضلعي متحد په توګه څرګند کړی وي.

تر ۱۹۸۹م کال وروسته هغه وخت، چې د افغانستان د لنډ مهالي اداري په اورګانونو کې د ایران پلوه افغاني مجاهدینو (لوړې او ژورې) غوښتنې، د اوه ګوني ایتلاف له سخت مخالفت سره مخامخ شوې، د هغوی غوښتنې ورو ورو لږ څه کمې شوې. د خبرو اترو د ناکامۍ د نښو نښانو څرګندېدل، د دې سبب شول، چې د ایران دولت له یوې خوا له کابل حکومت سره د یو سازش له مخې معامله وکړي او له بلې خوا شیعه ډلې له یو بل سیاسي ازمېښت سره مخامخ کړي. هغه وخت د هغو د یووالي پلان طرحه شو.

دویم- د یووالي پړاو: د ۱۹۸۹م کال پر جولای له شیعه افغاني مجاهدینو سره د ایراني مقاماتو تر پرله پسې خبرو اترو وروسته د نصر، پاسدارانو او شورا ډلو ترمنځ ((د وحدت چوکاټ)) لاسلیک شو. د دې چوکاټ له مخې موتلفینو ژمنه وکړه، چې په ایتلاف کې داخل ګوندونه به منحلوي او د وحدت ګوند تر بیرغ لاندې به خپل جهاد ته ادامه ورکوي.

له تشکیلاتي پلوه د نظارت شورا، د وحدت ګوند په راس کې راغله، چې په هغې کې ایران ته ژمنو د افغاني شیعه ګانو مذهبي مشرانو غړیتوب درلود. شورا ټولواکه وه او په ورسپارل شویو چارو کې یې له مرکزي شورا څخه، چې ظاهراً له منتخبو استازو جوړه وه، مشوره اخیسته. بامیان د مرکزي شورا مقر وټاکل شو.

د وحدت ګوند د مشرۍ مقام په ټاکلو کې د ایران لاسوهنه، د شیعه ګانو د مشرانو، چې لږ و ډېر د افغاني او ملي تمایلاتو لرونکي وو، د غم او خفګان سبب شوه: شیخ محمداصف محسني د اسلامي حرکت مشر له نوي سیاسي ډلبندۍ نه، (پښتنو او هزاره ګانو) د مذهبي او قومي نښتو د مسوولینو د نیولو او سزا ورکولو د نه څارنې له کبله ځان ارزګان ته وکښه او د ځینو ملاحظاتو او احتیاط له مخې یې د خپلو سیاسي فعالیتونو مقر له ایران نه پاکستان (اسلام اباد) ته ولېږداوه. د ایران دولت د ۱۹۹۰ م کال پر سپټمبر په ټول ایران کې د اسلامي حرکت د نمایندګیو دفترونه وتړل او د دفترونو پانګه یې په ایراني بانکونو کې ضبط کړه.

د ۱۹۹۵ م کال د مارچ پر ۱۳مه علي مزاري د نصر ګوند پخوانی مشر او وروسته د وحدت ګوند رئیس له طالبانو سره په یو ټکر کې مړ شو، خلیلي د هغه پر ځای کېناست.

پر ۱۹۹۵م کال د کابل جنوب په جګړو کې، چې د طالبانو د پرمختګونو وخت و، د وحدت ګوند د ایران د مرستو په هیله و. د ایران دولت، چې د کابل اداري سره د اړیکو د ښه کېدو په درشل کې و، وحدت ګوند ته یې له مرستې نه ډډه وکړه. دې کار د ایراني مقاماتو او وحدت ګوند ترمنځ اړیکې سست کړل.

د ۱۹۹٤م کال پر اوړي د ایراني مقاماتو په لارښوونه، د اکبري په نوم یو شخص له وحدت ګوند نه ځان رابېل او له کابل اداري سره یې ایتلاف وکړ. ایران غوښتل له وحدت ګوند سره د اړیکو د خړپړتیا په صورت کې، د اکبري ډلې څخه د خپلو هیلو د پرمخبیولو لپاره ګټه واخلي.

د وحدت ګوند د افغانستان د جهاد د وخت د ګوندونو په کورنۍ کې له دې کبله ګوښه دی، چې یوازې له هزاره قومونو او شیعه ګانو څخه جوړ شوی او تینګه قومي او سکتاریستي لېوالتیا لري.

دویم- طالبان:

۱-د طالبانو رامنځته کېدل: ابو ذهاب د افغانستان اخبار په مجله کې لیکي: ((د ۱۹۹٤م کال د نومبر په پیل کې د پاکستان د سوداګرۍ پر مالونو بار د ۳۰ ګاډو یو کاروان، د پاکستان د کورنیو چارو وزیر نصیر الله بابر په لارښوونه، دکویټې او چمن له لارې د کندهار او هرات پر لوري حرکت وکړ، چې خپل مالونه د منځنۍ اسیا جمهوریتونو ته ورسوي. د پاکستان د کورنیو چارو وزیر، ددې هڅې د توجیه لپاره د افغانستان او پاکستان ترمنځ د ۱۹٦٥م کال د ترانزیت تړون او همدارنګه د افغانستان، پاکستان او ترکمنستان ترمنځ پر تړون استناد کاوه.)1(

I.S.I(د پاکستان پوځي استخبارات) ددې ډول پخوانیو معاملو د ماتې له کبله، د نصیرالله بابر هڅه تر وخت دمخه ګڼله او له هغې سره موافق نه و.

له افغانستان سره د متقاعد جنرال نصیرالله بابر علاقه، له ډېرو لرې وختونو سره اړه پیدا کوي: نوموړی پر ۱۹۷۳م کال د شمال لویدیځ سرحد ایالت والي و. دا هغه کال دی، چې د افغانستان ځینې اخواني مشران (حکمتیار، رباني او مسعود) د سردار محمد داود د امنیتي مقاماتو د څارنې له کبله، پاکستان ته وتښتېدل. دې فراریانو په هغه شورش کې برخه واخیسته، چې د پاکستان د حکومت په ملاتړ په لغمان او پنجشېر کې رامنځته شوی و او د کابل حکومت ړنګونه یې موخه وه.

په هرحال! د پاکستان د سوداګریز مال کاروان، چې د څلوېښت تنو پوځیانو له خوا بدرقه کېده، د مجاهدینو د یوې ډلې له خوا ودرول شو. (۲۵۰۰) تنه بشپړ وسلوال افغانان چې د ((طالبانو)) په نوم یاد شول، دا کاروان د یرغلګرو له منګولو څخه خلاصوي. کاروان په داسې حال کې، چې د پخواني پاچا د زرګونو پلویانو له خوا یې ملاتړ کېده، د منځنۍ اسیا د جمهوریتونو پر لوري خپله لار وهي او د دسمبر پر میاشت په بیا راګرځېدو کې، له ترکمنستان څخه اخیستل شوی مالوچ لېږدوي.

ګڼ شمېر طالبانو په بلوچستان او پښتون مېشتو سیمو کې د جمعیت العلمای اسلام په مدرسو کې زده کړه کړې ده. له نښو نښانو څخه څرګندېږي، چې افغانستان ته د طالبانو د راتګ په هڅونه کې نصیرالله بابر له جمعیت العلمای اسلام (د پاکستان د خلکو ګوند موئتلف، چې د ۱۹۹۶ م کال تر اکتوبر پورې یې حکومت په لاس کې و) سره ضمني توافق درلود.

طالبانو د نومبر پر ۵مه د کندهار تر نیونې وروسته د هلمند (د چرسو او تریاکو لوی تولیدونکی)، زابل، غزني او لوګر ولایتونو کنټرول ترلاسه کړ او په هرځای کې یې خلکو ته د سولې او اسلامي عادل حکومت د ټینګښت وعده ورکوله.

((طالبان او پاکستان لږ تر لږه د افغانستان په جنوب او شمال لویدیځ کې د سولې په ټینګښت کې یو بل سره ګډې ګټې لري. په دې توګه طالبان تر هغه وخته پورې، چې د پاکستان د اقتصادي ستراتیژۍ د تامین لپاره اهمیت لرونکي دوه متحدین، یانې په شمال کې دوستم او په هرات کې اسمعیل خان یې له خپل ځان خفه کړي نه وي، کولای شي د پاکستان پر روغ نیتۍ حساب وکړي.)))1(

طالبان د پاکستان د جمعیت العلمای اسلام په شان، د سنیانو له بنسټپالنې څخه، چې په ټینګه د شیعه ګانو له معتقداتو سره کینه لري، دفاع کوي. له دې کبله ایران د شیعه ګانو برخلیک ته خواشینی دی.

۲ -جمعیت العلمای اسلام او مدرسې: جمعیت العلمای اسلام د هندوستان د جمعیت العلما وارث دی. نوموړې ټولنه پر ۱۹۱۹م کال د انګلیس د ښکېلاک پر وړاندې، د اسلامي خلافت د دفاع په نیت، د دیوبند د عالمانو د یوې ډلې له خوا جوړه شوه او مولانا مفتي محمود یې مشري کوله.

پر ۱۹۴۵م کال مولانا شبیر احمد عثماني د هندوستان د جمعیت العلماء ټولنه، د پاکستان د جمعیت العلمای اسلام د جوړېدو په نیت پرېښودله.

د جمعیت العلمای اسلام زیاتو پلویانو د پښتنو له سیمو سر راپورته کړ. جمعیت العلمای اسلام پر ٦۰ میلادي کلونو د شمال ختیځ سرحد او د بلوچستان د پښتنو سیمو په ډېرو دودیزو کلیو او بانډو کې زیاته وده وکړه. جمعیت العلمای اسلام، د ۱۹۷۰م کال په انتخاباتو کې د پښتونستان (د شمال ختیځ سرحد ایالت) په سلو کې ۲۵ او په بلوچستان کې په سلو کې ۲۰ رایې لاسته راوړې. دې ګوند په نوموړو دوو ایالتونو کې له نیشنل عوامي ګوند سره ګډې حکومتونه جوړ کړل.

د ۱۹۷۷م کال پر مارچ د جمعیت العلمای اسلام د پلوي مدرسو زرګونه شاګردان، د پاکستان د ملي یووالي له غورځنګ سره، چې د ذوالفقار علي بوټو د حکومت پر ضد جوړ شوی و، یو ځای شول، چې د ۱۹۷۹م کال د جولای پر میاشت د جنرال ضیاءالحق په واسطه د واک د نیونې لپاره لاره هواره شي.

وروسته جمعیت العلمای اسلام، د پاکستان د ملي یووالي له غورځنګ سره خپل اړیکي پرې کړل او پر ۱۹۸۱م کال د ولسواکۍ د ټینګښت له غورځنګ سره یوځای شو.

پر ۱۹۷۹م کال مولانا فضل الرحمن، چې پر ۱۹۵۳م کال زېږېدلی، د خپل پلار (مولانا مفتي محمود) پرځای د جمعیت العلمای اسلام مشري واخیستله. له جمعیت العلمای اسلام څخه یوه رابېله شوې ډله، چې مولانا عبدالحق او د هغه زوی مولانا سمیع الحق یې مشران وو او د ((اکوړه خټک)) د لویې مدرسې پالنه او اداره یې کوله، د افغانستان د داعیې د ملاتړ لپاره راپورته شول.

پر وروستیو کلونو د پنجاب په جنوب او د بلوچستان د بلوڅو په سیمو کې د جمعیت العلمای اسلام اغېز زیات شوی دی. په بلوچستان ایالت کې د ۱۹۹۰م او ۱۹۹۳م کلونو په ټاکنو کې د جمعیت العلمای اسلام دریځ په ډاګه کړه، چې ددې ګوند تر اداري لاندې مدرسې له سیاسي پلوه په پوره ډول فعالې دي. د یادونې وړ ده، چې په بلوچستان کې استوګن ګڼ شمېر افغان پښتانه، چې لږو ډېر یې له اصولي لارو پاکستاني تابعیت تر لاسه کړی، د جمعیت العلمای اسلام له فعالو مبارزینو څخه شمېرل کېږي او په انتخاباتو کې د جمعیت العلمای اسلام د سړیو د ډاډ وړ برخه جوړوي.

په بلوچستان کې ټول فعال سیاسي ګوندونه، د هغې شمېرنې او پېژند کارت مخالف دي، چې تر ۱۹۸۰م کال وروسته افغانانو ته ورکړل شوي وو.(1) د ضیاءالحق د واکمنۍ پر وخت دمدرسو د پراختیا او ودې زیاته ګټه د جمعیت العلمای اسلام په برخه شوه. په داسې حال کې، چې پر ۱۹٤۷م کال په پاکستان کې ۱۳۷ مدرسې وې، خو اوس یې شمېر نږدې ۱۷۵۰۰ مدرسو ته رسېږي.

ددې مدرسو په سلو کې ۲۰ مه برخه د زکات په واسطه خړوبېږي او له ګوندونو سره تړاو نه لري. نږدې ۲۰ زرو طالبانو د جمعیت العلمای اسلام په مدرسو کې خپل نومونه لیکلي دي. له هغې جملې نه ٦۰۰۰ تنه په افغانستان کې اوسېږي. د جمعیت العلمای اسلام له خوا ورکړل شوې شمېره تر هغه رقم څخه ډېره اوچته ده، چې یاده مو کړه. د دې شمېر مطابق د هغو طالبانو شمېر چې په دیني مدرسو کې یې نومونه لیکلي له (٤۰) زرو څخه تر (۵۰) زرو پورې رسېږي. له هغې جملې نه یوازې له کچه ګړۍ او ناصر باغ کمپونو څخه له ۵ تر ٦ زرو تنو پورې په افغانستان کې اوسېږي.

په مدرسو کې درسونه په داسې حال کې، چې ټوله مذهبي جنبه لري، له سیاسي تملایلاتو هم بې برخې نه دي. پوځي مضمون هم ددې مدرسو د نصاب برخه ده. د دې علت دا هم دی، چې پر افغانستان باندې د شوروي یرغل پر وخت پاکستان غوښتل د طالبانو له لښکر څخه په افغانستان کې د جهاد د پوځي فعالیتونو د څواکمنۍ لپاره ګټه واخلي او بیا د شوروي یرغل تر دفعې وروسته، د طالبانو له ملېشو څخه په کشمیر کې د ملیشایي عملیاتو لپاره کار واخلي. د مدرسو په پراختیا کې باید درې لاملونه دخیل وګڼل شي. د ضیاءالحق له خوا د مذهبي بنسټونو څواکمني، د افغانستان جګړه او د ایران مذهبي انقلاب.

د ایران انقلاب او په څانګړي ډول د خلیج د جګړې پر وخت (اسلامي جماعت د عراق ملاتړ وکړ)، له اسلامي جماعت سره دسعودي عربستان د اړیکو تر خرابېدو وروسته نوموړي هېواد د جمعیت العلمای اسلام د مدرسو د زیاتې برخې مالي لګښت پر غاړه اخیستی دی.

دا مرستې چې سعودي عربستان او یا د خلیج نور هېوادونه یې سرچینې دي، که له څانګړو سرچینو او یا هم له عامه (دولتي) سرچینو څخه لاسته راتلې، د جمعیت العلمای اسلام تر کنټرول لاندې، هغو مدرسو ته ورکول کېدې، چې د پښتونستان (شمال ختیځ سرحد ایالت) او د بلوچستان د پښتنو استوګنو سیمو (پښین، ږوب، لورلایي، سیف الله قلعه او زیارت) کې پرتې دي او په حقیقت کې د ایران د پراختیا غوښتنې خطر پر وړاندې یوازېنی کمربند جوړوي. هغه سیمې چې د سند سیند پر غاړه پرتې دي، په څانګړي ډول دیره اسمعیل خان، چې هلته د جمعیت العلمای اسلام مفتي مولانا فضل الرحمن مدرسه جوړه ده، له همدې مدرسې څخه ګټه اوچتوي.

جمعیت العلمای اسلام په بشپړ ډول د شیعه ګانو مخالف دی. د شیعه ګانو پر ضد سازماني جګړه، چې ګمراه عناصر ګڼل کېږي له لسو کلونو راپه دېخوا د پاکستان د سپاه صحابه په واسطه، چې د جمعیت العلمای اسلام له

خوا يې لارښوونه کېږي، پرمخورل کېږي: هغه نښتې، چې ۱۹۹٤م کال د جګړې سیمې (د پنجاب په جنوب) کې راټولې وې، پر دې تازه وختونو په کراچۍ کې هم راڅرګندې شوې دي. ګنې پر وروستیو کلونو د پاکستان په خاوره کې د ایران او سعودي عربستان ترمنځ رقابت ډېر راڅرګند شوی دی.

افغان پښتانه په دوديز ډول د پاکستان د پښتنو سیمو په مدرسو کې شاملېږي. ګڼ شمېر طالبانو له مجاهدينو سره په جهاد کې تر ګډون دمخه، په همدې مدرسو کې زده کړه کړې ده. طالبان د نجیب الله د حکومت تر ړنګېدو او د مجاهدينو د مختلفو ډلو ترمنځ د اختلاف تر څرګندېدو وروسته، په نهیلۍ سره بېرته خپلو مدرسو ته وګرځېدل. د طالبانو زیاته برخه د ټولنې له غریبو قشرونو راپورته شوې وه او غالباً د جګړې بې سر پناه یتیمان وو. د یاد وړ ده، چې د پاکستان د سرحدي مقاماتو په واسطه د شمال ختیزو پولو په اوږدو، په ځانګړې ډول په ((دال باندين)) کې د زده کړې کمپونه جوړ شوي دي، چې د طالبانو لپاره اسانتیاوې ولري. د پاکستاني مدرسو افغان طالبان، ټیک مخکې تر هغې، چې د پاکستاني سوداګريزو مالونو کاروان، د افغاني مجاهدينو د قوماندانانو له خوا ودرول شي، د خپلو مدرسو په پرېښودلو پیل وکړ. نږدې (٤٠٠٠) طالبانو د پښتونستان (د شمال غرب ایالت) مدرسې، په ځانګړې ډول هغه مدرسې چې په اکوړه خټک، مردان، بنو، چارصده او پېښور سیمو کې پرتې وې، کندهار ته د تلو په نیت خوشې کړې. په دې ډول د ډېرو مدرسو دروازې وتړل شوې.

٣ -د طالبانو غورځنګ انقلابي خصلت لري: انقلاب د یوې ټولنې د سیاسي، ټولنیز او اقتصادي نظم ناڅاپي بنسټيز بدلون دی. دا بدلون د واکمنې ډلې د واک او اتوریټې پر وړاندې د یوې ډلې د غږو د بغاوت په واسطه پلی کېږي. د طالبانو پاڅون د بڼې او مانا له پلوه یو ټولنیز اوښتون (انقلاب) دی:

_د شکل له پلوه په دې مانا، چې د وګړیو یوې ډلې د خلکو له ملیوني پرګنو سره په پوره سمون او همغږۍ کې د واکمن فساد د واک پر وړاندې د پاڅون مشرۍ پر غاړه واخیسته. په دې پاڅون کې کارګرانو، بزګرانو، روحانیونو، د قوم مشرانو او لنډه دا چې ټولو ټولنیزو قشرونو ګډون کړی دی.

_د منځپانګې (محتوا) له پلوه په دې مانا، په هغو شرایطو کې چې ملي واکمنۍ، قانون، امنیت، مصونیت، خپلواکي، مدني حقوق او بالاخره ټولنیز نظم موجود نه وي، د دغو ارزښتونو د لاسته راوړلو لپاره پاڅون، یو بشپړ مترقي او انقلابي حرکت دی.

هغه انقلاب، چې پرګنې يې لارښوونه کوي، ممکن په خپله محتوا او متن کې محافظه کارانه او ان ارتجاعي افکار منعکس کړي او ښې پلوه ښوېدنې ولري. دا احتمال هم شته، چې انقلابي حرکت له کینې لاسو تمایلاتو نه اغېزمن شي.

په سترو ټولنيزو انقلابونو لکه (۱۷۸۹) م کال د فرانسې لوی انقلاب او پر (۱۹٦٦) م کال د چين کلتوري انقلاب کې ډېر ځله داسې پېښ شوي، چې کيڼ لاسو او ښي لاسو تمايلاتو د موخې پر لوري د انقلاب د عرادې د پرمختګ پر وړاندې خنډونه رامنځته کړي دي:

په فرانسه کې پر (۱۷۹۲) م کال د مظنونينو د قانون پر نافذېدو سره د انقلاب له اصولو انحراف پيل شو. ددې قانون پر بنسټ همدا چې پر يو چا د انقلاب ضد اشتباه پيدا کېدله ګيوتين (وژنځي) ته راکښل کېدل.

د فرانسې لوی انقلاب ان پر خپلو رښتينو زامنو لکه روبسپير، دانتون، بابوف او نورو هم رحم ونه کړ او ټول يې په اعدام محکوم کړل. يوازې پر ۱۹۷۵م کال د بېنوايانو تر بغاوت او په هغه پسې د مظنونينو د قانون او د انقلابي محکمې تر لغوې او حذف وروسته، د انقلاب تاو لږ څه کېناست.

د جمهوريت او ديکتاتورۍ په شان د انقلابي نظامونو جفاوو خلک دومره تر پوزې راوستي وو، چې د (۱۸۳۰)م کال په يو شاګرز سره د پخواني حکومت (سلطنت) د ټينګښت په مقصد يې په نامستقيم ډول د انقلاب ټينګې کړنې محکومې کړې. په دې ډول د سلطنتي نظام مشري لومړي لويي فليپ ته وسپارل شوه او تاريخ بېرته شاته مخ وګرځاوه.

د روسيې د انقلاب په پيل کې په پټو سترګو د سوسياليزم د ايډيالوژيکو آرونو پلي کولو، اقتصادي وده ورو کړه. له ۱۹۲۱م څخه تر ۱۹۲۹ م کال پورې نوی اقتصادي سياست (NEP) پلی شو، چې د لېبرالو اقتصادي اصولو ښکارندوی يانې ښي پلو ته متمايل و.

هغه خونړۍ ګوندي پاکونه (تصفيه)، چې ستالين له ۱۹۳٤م څخه تر ۱۹۳۸م کال پورې تر لاس لاندې ونيوله، کيڼ پلو ته، د کمونيست ګوند ښويېدنه ښکاره کوي.

پر ۱۹٥٦م کال د کمونيست ګوند د شلمې کنګرې د پرېکړې له مخې، د ستاليني تګلارې له منځه وړل او د کمونيستي مشرانو له هديرې څخه، د ستالين د جسد ايستل، منځنۍ (اعتدالي) تګلارې ته د ګوند د بيا ګرځېدنې ښکارندوی دی.

د چين په کلتوري انقلاب کې کيڼ پلو ته تر ټولو غټه ښوېدنه د ماهو په ځرګندېدو سره منځته راغله. ماهو د هغو شيانو ملاتړ ته را ودانګل، چې افراطيونو هغه د انقلاب آرونه بلل. له دغو آرونو د دفاع له کبله د ښارونو او کليو د خلکو ترمنځ خونړۍ نښتې رامنځته شوې. روڼاندي او هنرمندان په ډله ييزه توګه اعدام شول او (لرغوني او ليکلي) تاريخي، هنري اثار په بې رحمۍ سره له منځه لاړل.

په ټولنيزو انقلابونو کې کيڼ پلوي او ښي پلوي تمايلات په دې ډول توجيه کېږي، چې د انقلاب مخکښې د پرګنو په لاس کې ده. پرګنې د ټولنيزو ارزښتونو د سمبالښت لپاره ورته نظر نه لري او د سازماني او ايډيولوژيکي آرونو

تابع نه دي. د انقلاب په بهير کې ممکن د خلکو مختلفې ډلې په نوبت سره د انقلاب مشري ترلاسه کړي. هغه وخت به انقلاب په احتمالي توګه ښي یا کیڼ پلو ته ښویېدنې کوي.

د طالبانو انقلاب د خپل مضمون په یوه برخه کې د بشر (په ځانګړي ډول د ښځو) د حقوقو په ځینو برخو کې ښي پلوی او ان ارتجاعي خصلت لري، خو د جګړې او کړکېچ په حالاتو او اوضاعو کې موږ د بشر تر حقوقو د افغانستان سلامتیا (د طالبانو د مبارزې مرکزي ټکي) ته زیاته اړتیا لرو. د هېواد په لرلو، د افغانستان په لرلو سره به موږ هر څه ولرو، خو خدای مه کړه د هغه په نه لرلو سره به له هر څه څخه بې برخې شو.

طالبان د مرکزي حکومت ټینګښت او د ځمکنۍ بشپړتیا ساتنه خپله دنده ګڼي، د همدې ټکي په پام کې نیولو سره ښي پلو ته د هغوی د ښویېدنې، هغو کسانو ته، چې له تجزیې څخه د افغانستان د ژغورنې مبارزې ته لومړۍ درجه اهمیت ورکوي، د زغم وړ ګرځولي دي. په هغو سیمو کې چې اداره یې د طالبانو په لاس کې ده، د خلکو د پرګنو ملاتړ د دې واقعیت ښکارندوی دی، چې خلک د طالبانو د پاڅون د ارتجاعي تمایلاتو په اندېول د هغو مثبتو لاسته راوړنو (د ملي خپلواکۍ او ځمکنۍ بشپړتیا ملاتړ ، د سولې راوستلو، د تنظیمونو ړنګولو، د مرکزي حکومت جوړولو او نورو) ته زیاته پاملرنه کوي. خلک د طالبانو ښي لاسي او ارتجاعي تمایلات د ټینګو او تېزو احساساتو او ولولو زېږنده ګڼي، چې د نوي ژوند له سختو واقعیتونو او د انقلاب له عمومي ستراتیژۍ سره سمون نه لري او ژر یا لرې به خپل ځای واقعیت ته پرېږدي.

طالبان چې د کومو ولایتونو اداره په لاس کې لري، د خلکو له بالفعل ملاتړ او هغه ولایتونه، چې د دوی په کنټرول کې نه دي، د خلکو له بالقوه ملاتړڅخه برخمن دي.

له طالبانو سره دخلکو ملګرتیا او په پخواني حکومت پورې د تړلیو قوماندانانو پیوستون، د طالبانو د ښکاره پرمختګ زمینه برابره کړې ده. د طالبانو د راتلونکي بریالیتوب نښې، د افغانستان د اداري یووالي په تامین کې ښکاره کېږي.

له دې سره سره له کومه ځایه چې انقلاب ضد کسان خپل مقاومت ته دوام ورکوي، طالبانو تراوسه پورې د پېژندنې وړ حکومت جوړ کړی نه دی او د افغانستان پر ټوله خاوره یې خپل واک ټینګ کړی نه دی، کېدی شي، داسې وانګېرل شي، چې د طالبانو انقلاب د خپل بریالیتوب په لومړي پړاو کې دی. د طالبانو د انقلاب وروستی بریالیتوب په لاندې لاملونو پورې اړه لري:

_د انقلاب له ارزښتونو نه د دفاع لپاره د خلکو د زیات ملاتړ راجلبول. طالبان باید ددې مقصد لپاره لومړی خپلو عقیده یې ارزښتونو ته د نوي ژوند له غوښتنو سره سمون ورکړي او بیا د چارو په اداره کې ټولوخلکو ته د ګډون حق ورکړي.

ـد ملګرو ملتو د موسسې د ملاتړ راجلبول. طالبان باید ددې مقصد لپاره د خپل فعالیت سوله ییز اړخونه، دملګرو ملتو د موسسې د سولې له پلان سره همغاړي کړي.

ـد ټولو ګاونډیو هېوادونو د ملاتړ راجلبول او یو د بل په چارو کې د نه لاسوهنې د غوښتنې له تضمین سره هغو ته د ډپلوماتیکې پېژندنې غوښتنلیک وړاندې کول.

ـله روسانو سره تر جګړې وروسته مسایلو باندې د چلند لپاره د ملي ګټو پر بنسټ د یوې غوڅې تګلارې رامنځته کول.

ـپه افغانستان کې د ملي خاینانو او د جګړې د جنایتکارانو په باب د مجددي او رباني د حکومتونو د بښنې د اعلان لغوه کول، د محاکمې مېز ته د اوسنیو بدمرغه حالاتو د لومړۍ درجې مسوولینو راکشول.

ـد ملي مسلکي اردو بیا جوړول.

ـد اضطراري لویې جرګې د جوړولو لپاره د بېړنیو تدبیرونو پیلول.

ـپوهو کسانو ته د حکومت د چارو واګې سپارل، روڼاندي او بوروکراتان، همدارنګه د طالبانو د اتلولۍ قدرداني او د چارو په اداره کې د هغو د ګډون تضمین، دولتي عالي شورا باید په دولتي تشکیلاتو کې ځای شي. دا شورا به د مشورتي واک لرونکې وي.

ـد اساسي قانون تدوین او د ټاکنو دایرول.

٤ -د طالبانو د رامنځته کېدو منطق: طالبان په حقیقت کې د کابل اسلام ډوله ایتلافي ادارې، چې تر ۱۹۹۲م کال وروسته یې واک ترلاسه کړ، د زور او زورواکۍ پر وړاندې د خلکو عکس العمل ګڼل کېږي.

دکابل اداره د تخت او یا تابوت له شعار سره، چې د غلو په ژبه تاوېده، سیاسي ډګر ته داخله شوه، ټولې سیاسي ډلې یې له ځانه لرې کړې او د اهل حل و عقد د اخیستل شوې شورا په واسطه یې د انحصاري واک په توجیه کولو سره، ټولو مخالفینو ته د جګړې اعلان وکړ.

اسلامي حزب (په پیل کې خالص، حکمتیار)، د اسلامي انقلاب حرکت تنظیم، د ملي محاذ تنظیم، دملي نجات تنظیم، د وحدت حزب، ملي اسلامي غورځنګ، د طالبانو غورځنګ او په یوه مانا ټولې هغه ډلې، چې د افغانستان د سیاست په برخه کې پېښې رازېږوونکې شي، د کابل ادارې مخالفت ته راودانګل. دې مخالفت تیت و پرک شکل درلود او د کومې متحدې جبهې په واسطه یې لارښوونه نه کېدله، ځکه نو زور ته په زور ځواب ورکول تر پرله پسې کلونو پورې یوازې د یوې هیلې په توګه پاتې شو.

طالبانو تر یوه حده وکړای شول د کابل د اداري زورواکي، تاخت و تاز تر یوې اندازې پورې مهار کړي او د هغې په کلابندي کولو او وروسته د پایتخت په نیولو سره د افغانستان پر درېیمه برخه خاوره خپله واکمني ټینګه کړي. هغوی په داسې شرایطو کې چې د کابل اداري د سولې ټول پلانونه که کورنۍ سرچینه یې لرله که بهرنۍ رد کړل او د یوه ممثل حکومت لپاره یې د ټاکنو له منلو ډډه وکړه، د افغانستان د خاورې له درېیمې حصې زیاته برخه د تورې په زور ونیوله.

طالبان د ټولو هغو افغاني ډلو او قومونو لپاره د هیلو سرچینه شوه، چې د کابل اداري د زور واکۍ له منطق او د ځینو جهادي قوماندانانو له خپل سریو او بې باکیو څخه، تر پوزې راغلي وو.

طالبان د افغانستان په سیاست کې د زور څرګندولو په ډګر کې، د واک په واسطه د واک لپاره، د پولې د ټاکلو مناسب او طبیعي ځواب ګڼل کېږي.

طالبان د هغو مظلومو خلکو د فریادونو ښکارندوی دي، چې د زور په منطق سره یې د جګړه مارو، د امن دښمنانو، د ولسواکۍ او ټولنیز عدالت مخالفینو د ځپلو او له منځه وړلو لپاره یې د مرګ او ژوند جګړې ته دانګلي دي.

د کابل اداري، په زوره واک تر لاسه کړی و، د زور په کارونې یې هغه ساته او په زور له صحنې نه وایستل شول.

د کابل اداره په کینه ییز ډول، له باطل څخه د دفاع په لیکه کې ولاړه وه او طالبانو د حق د مدعیانو په توګه د زور په واسطه مغلوبه کړه او بیا پر ټول افغانستان باندې د سولې او امنیت غږ خور شو. یوازې سوله او امنیت ددې امکان برابروي، چې د حق د یو ملاتړي ځواک په جوړولو سره، په هېواد کې د حقوقو دولت د جوړښت لپاره لاره هواره شي.

درېیم- د سیاسي ژوند ځانګړنې: له هغو بېلګو څخه، چې د ډلبندیو اوسیاسي ډلو د جوړښت په اړه مو وړاندې کړې، څرګندېږي چې:

ـپر ٦٠مو او ٧٠ مو کلونو په ټولنه کې سیاسي ژوند پر دوو مخالفو؛ کیڼ او ښي لورو تشکل موندلی و. ددې خبرې علت (د مارکسیزم او اسلامي انترناسیونالیزم) پر بنسټ، له بهر سره د کیڼ او ښي ایډیولوژیک او عقیده یې تړون و.

د مارکسیزم د ایډیولوژۍ آرونه او د ((مکتبې اسلام)) عقیده یې ارزښتونه د هغو خپرونو په واسطه، چې له بهر څخه په افغانستان کې خپرېدلې، د ډلو د مفکوره یې او سیاسي تګلوري په ټاکلو کې یې مرسته وکړه. خو په ورو ورو ډول د مارکسیزم د فلسفي ټولیز مفاهیم او د مکتبي اسلام د نړۍ لید معتقدات، د افغاني ټولنې د دودیز قبیله یې ژوند له واقعیتونو سره په چلند کې، په خپلې لومړنۍ مانا پاتې نه شول: مارکسیزم لیننیزم او ماهویزم تر لسو نه پر زیاتو ډلو تقسیم شو او اسلام لږ تر لږه په پینځه لسو فراکسیونونو ووېشل شو. ددې ډلو (مارکسیزم او اسلام) تر منځ

کړکېچ یوازې د ګړني (شفاهي) اختلاف تر بریده پاتې نه شو: چین پلوو مارکسیستانو له روس پلوه مارکسیستانو سره پر وسله والو نښتو لاس پورې کړ او د ځینو جهادي تنظیمونو ترمنځ خونړۍ جګړې ونښتې.

_په افغانستان کې سیاسي مبارزې تل د سیمه ییزو شخصیتونو په شاوخوا دوام موندلی دی، نه د مدني ژوند د ارزښتونو او د ټولیزو عقیده یي او ارماني آرونو د ګټو د ساتلو او یا د یو ملي شخصیت د دفاع په شاوخوا کې.

_ایډیولوژیک او د ډیموکراتیک مفاهیم په ډېره کمه کچه (هغه هم د ښاري روڼاندو په وړو کړیو کې) د سیاسي او ټولنیز واک سرچینې ګڼل کېږي. په پرمختللې نړۍ کې ایډیولوژیک او ولسواک ارزښتونه د سیاسي ګوندونو د تشکل محور جوړوي، دا ارزښتونه په افغانستان کې تل د سیمې، قوم، ژبې او مذهب پر قوانینو بدل شوي دي.

څلورم- د جهادي مشرانو له خوا د جګړې ییزې ستراتیژۍ غوراوی: له افغانستانه د شوروي ځواکونو تر وتلو وروسته، د تنظیمي حسابونو د تصفیې او سیاسي موخو د ترلاسه کولو لپاره جګړه تر خبرو اترو او مفاهمې غوره وګڼل شوه. جګړه دهرې جګړه مارې ډلې لپاره دهغو امتیازاتو د ګټلو سبب کېدله، چې د سولې او خبرو اترو په شرایطو کې د هغو د لاسته راوړلو امکان میسر نه و. مثلاً د اسلامي جمعیت لپاره جګړه پر اکثریت باندې د اقلیت د ارادې د تحمیل وسیله وه. داسلامي حزب لپاره جګړه دواک د انحصار حربه او د یو تیوکراتیک مستبد حکومت د ټینګښت وسیله ګڼل کېدله. د دوستم او وحدت حزب د ډلو لپاره جګړه له اکثریت سره د ازبکو او شیعه ګانو د قومي او مذهبي اقلیتونو د مساوي حقوقو د لاسته راوړلو اله وه.

د جګړې تر شا ناوړه هیلې او د جګړې د خړوبونې د واحدې سرچینې ګډ علتونه موجود وو. دا واحده سرچینه د بهرنۍ مداخلې لاس دی، چې مختلفې ډلې یې تل پر جګړو اخته ساتلې او د ملت اکثریت د ارادې پر وړاندې یې د هغوی کینه ژوندۍ ساتلې ده. په افغانستان کې د اکثریت اراده، چې د لویې جرګې او یا ټاکنو په واسطه له ځواک نه عمل ته راځي منطقاً په جګړه کې د ښکېلو تنظیمونو د سیاسي ګټو په مخالف لوري کې واقع ده. د اکثریت د ارادې په څرګندېدو سره به، لکه د جمعیت او پرچم د اقلیت حکومت، پر اکثریت باندې د خپلې ارادې د تپلو وس پیدا نه کړي او اسلامي حزب به د واک انحصار لپاره په خپلو هڅو کې پاتې راشي.

په همدې ډول به قومي او مذهبي لړکي، په داسې حال کې، چې د اقلیتونو له طبیعي حقوقو څخه به برخمن شي، له اکثریت سره د مساوي حقوقو د ګټلو لپاره به، د خپلې دعوې په طرحه کې د ولسواکۍ له ځېونکي منطق سره مخامخ شي.

څه چې مو وویل له هغو څخه په ډاګه کېږي، چې د جګړې پایته رسېدنه د ځینو ډلو د سیاسي ژوند له پایته رسېدو او د ځینو د اغېز له کمښت سره سمون خوري. له ټاکنو، لویې جرګې او په یوه مانا له سولې سره د جګړه مارو ډلو دښمني له ځاني دفاع نه پرته بل منطق لرلای نه شي. د مورچل له شا نه د ټاکنو تر حوزې پورې د لارې وهل تر ټولو ستره ستونزه ده، چې جګړه مارې ډلې ورسره مخامخ دي.

د کار ستونزه په دې کې ده چې:

لومړی: دا چې د مورچل کسان اکثره نالوستي دي او سیاسي شعور نه لري. هغوی په داسې حال کې، چې په ړندو سترګو د خپل مشرتابه تر اغېز لاندې راغلي دي، د یو لړ ملي او عمومي هیلو د دفاع لپاره خپلواک نظر نه لري. د دې ټوپکیانو ځینې هغه اجیران دي، چې د خپلو ځاني ګټو لپاره د دوو، ان دښمنو ډلو ترمنځ واټن په داسې چټکۍ سره وهي، لکه یو توغندی چې پر ښار ولي.

په هرحال! د جګړې پلویان، چې په هره کچه وي په دې شرط چې اړوند تنظیم ته ژمن پاتې شي، د مشر لپاره د سولې او جګړې په شرایطو کې ستر غنیمت ګڼل کېږي. په ټولیز ډول هغوی داسې کسان دي، چې له ولسواکۍ د دفاع د عمومي بهیر لپاره په درد نه خوري. هغوی د ټاکنو پر وخت یوه کوچنۍ ټولنه جوړوي، چې د خپلو هڅو په واسطه نه شي کولای د مشرانو د لوړتیا غوښتنې هیلې خړوبې کړي.

دویم: مذهبي مشرانو، د مذهبي پلویانو ولولې په داسې شرایطو کې راوپارولې، چې جهاد د دوستانو د مجلس نقل او د دښمنانو د روحیاتو د ځپنې وسیله وه. داسې ښکاري، چې د جهاد په پایته رسېدو سره به مذهبي مشران له یو خوا په خپله تنظیمي کړۍ کې، د خپلو پلویانو دساتنې او له بلې خوا د چوپ اکثریت د نظر د خپلونې لپاره، د ویلو څه ونه لري او نه به د جلب او جذب لپاره څه ځواک ولري. داسې فکر کېږي، چې د مجاهدو قلموالو د لوړو ژورو خبرو تر اغېز لاندې به یې ځینې پلویان له چوپ اکثریت سره همغږي شي او خپلې رایې به د هغو کاندیدانو په صندوقونو کې، چې د ملي او عمومي ګټو دفاع کوي، واچوي. مشران یې په دې برخه کې بدګومانه کېږي او هغوی د سولې او روغې پر وړاندې مخالفت ته هڅوي.

دریېم: د مذهبي مشرانو زیات شمېر د بهرنیو لاسوهونکو هېوادونو زېږنده دي. د دې مشرانو سیاسي پوځي فعالیت د مقاومت په بهیر او تر هغه وروسته د بهرنیو ځواکونو په مرسته خړوبېده او لارښوونه یې کېدله. د سولې شرایط د دې ډلو لپاره ځکه د مړینې مانا لري، چې د بهر له سیاسي، پوځي، پولي او مالي ملاتړ څخه بې برخې کېږي. پرته له دې چې له مشروعو او قانوني (کورنۍ سرچینې، د ګډون ونډې، د غړیتوب ونډې او نورو) لارو ددې مرستو د جبران ډاډ یې په لاس کې وي.

څلورم: د موسسو او ډلو په سطحه، هم د سیاسي اقلیتونو او هم د ملت په کچه د قومي لړکیو له خوا د انتخاباتو د نتیجو نه منل د سولې د بهیر د سیاسي مبارزې نورې ستونزې دي. هغه اساسي پوښتنه، چې د ځواب پیدا کولو لپاره ورته ډېره ځیرتیا په کار ده دا ده چې: ایا لړکي د یو اقلیت په توګه د خپلو قانوني حقوقوپه ساتلو سره خپل ځان د اکثریت ارادې ته د درناوي ملزم ګڼي؟ مثلاً کله که انتخابي پارلمان پرېکړه وکړي، چې وسلوالې ډلې دې په درېو میاشتو کې خپلې وسلې دولتي مقاماتو ته تسلیم کړي، داسې پرېکړه چې د اکثریت د ارادې څرګندویه ده، ایا د پلي کېدو ضمانت به ولري؟ هر کله که د افغانستان سني مذهب اکثریت په پارلمان کې د خپلو استازو په

واسط پرېکړه وکړي، چې يوازې دې حنفي مذهب په محکمو او قضاوو کې رسميت ولري، ايا د اقليت شيعه مذهب ډلې به خپل ځان ددې پرېکړې په درناوي ملزمې وګڼي؟ په همدې ډول په لسګونو نورې پوښتنې راولاړېدی شي. هغه څه چې څرګند دي دادي، چې د ډيموکراسۍ سيستم په ورو او پرله پسې پلي کېدو کې، د سياسي زده کړې او تربيې په لاسته راوړلو سره، د اکثريت او اقليت مقوله د درک او زغم وړ ده. په خواشينۍ سره زموږ ټولنه د خپل سياسي بلوغ هغه حد ته نه ده رسېدلې، چې دخپلې سلامتيا او بشپړتيا لپاره، په شعوري توګه د سياسي ډيموکراسۍ ارزښتونه ومني، سربېره پر دې د جګړې او کړکېچ په دوو لسيزو کې په تنظيمي کړيو کې د زورواکۍ او حکم عادت ډېره زياته وده کړې ده. يوازې د خلکو نماينده او د قوي امنيتي ځواک لرونکی يو مرکزي دولت به ددې ځواک ولري، چې د اکثريت د پرېکړو پلي کېدل تضمين کړي .

ټوپکوال مجاهدين خپل ځانګړي سياسي و حقوقي کلتور لري. دا کلتور د لويديزې نړۍ د سياسي ماشين د محصول په پلمه د ولسواکۍ او ملي واکمنۍ له حق سره مخالف دی:

_ولسواکي د مکتبي اسلام په تعبير له دې کبله، چې له اهل حل و عقد شورا څخه واک اخلي او خلکو ته يې سپاري، د اسلام له موازينو (هغه ډول چې اخوانيت يې تعبيروي) سره اختلاف لري. پر دې انګېرنو باندې په داسې شرايطو کې ټينګار کېده، چې ډېر اسلامي هېوادونه د حل و عقد شورا له نامه سره اشنا نه وو او رژيمونه يې د ولسواکۍ د آرونو له مخې جوړ کړي وو.

_د بنسټپالو په نظر، د ملي واکمنۍ حق په يوه بې سرحده خيالي نړۍ کې د اسلامي امت له ايډيال تحقق سره سمون نه خوري. دا نړۍ په جهاد ودانېږي او د کفر او الحاد نړۍ، خپل لاسونه هغه ته د تسليمۍ د نښو په توګه پورته کوي!...

له پورتنيو څرګندونو څخه په ډاګه کېږي، چې اکثرو تنظيمي مشرانو ته هره وسيله، چې د سولې د راوستلو سبب شي، که هغه ديو تشکيل (لويې جرګې) په بڼه وي او يا د يو سياسي شخصيت (پاچا) په څېره کې، له دې کبله د تاييد وړ نه ده، چې پر ملي ګټو باندې ټينګار د هغو تنظيمونو ګټو ته، چې په جګړه کې يې روزنه او پالنه شوې، په ټينګه زيان رسوي.

داسې ښکاري، چې د جګړه مارو ډلو غچ اخيستونکو ولولو د کاناليزه کولو لپاره، يو له قهر نه ډک او بل سوله ييز الترناتيف شته، چې يو د بل بشپړوونکي دي:

يو: د سولې په پروسه کې د ملګرو ملتو د سوله ساتونکو فعاله برخه اخيستنه. سره له دې چې د نړۍ په ځينو کړکېچنو سيمو کې د سولې لپاره د ملګرو ملتو پوځي مداخلې بشپړ برياليتوبونه نه درلودل، خو په ځينو برخو کې بري ته نږدې دي او په ځينو قضيو کې يې سوله ټينګه کړې ده. د افغانستان د قضيې په اړه يوازېنۍ ستونزه، چې موجوده ده، هغه داده، چې له هېواد څخه د شوروي ځواکونو تر وتلو او د کمونيستي امپراتورۍ تر ړنګېدنې وروسته،

د افغانستان قضيه د ملګرو ملتو د امنيت شورا د اجنډا په حاشيه کې راغله او ګومان نه کېږي، چې لويديز هېوادونه، مثلاً د خپلې اردو د يو غړي، چې په افغانستان کې به د سولې په ځواک کې شامل وي، د پوزې د وينې کېدلو د ليدو زغم ولري.

دوه: د ملګرو ملتونو په مرسته د افغانستان په سياست کې د ټولو اغېزمنو ډلو او اشخاصو په ګډون، د يوې اضطراري لويې جرګې جوړول. که چېرې دا جرګه د جګړه مارو ډلو، ټولو سياسي تنظيمونو او ټولو قومي، مذهبي او ملي شخصيتونو په رښتيني ګډون سره جوړه شي، د سولې ساتنې په کار کې به له ستر اخلاقي او مانيز اغېز څخه برخمنه وي.

د ۱۹۹٤م کال په لومړيو کې د داسې يوې جرګې د لرليد اغېز په افغانستان کې د سولې کورنې او بهرنې دښمنان ووېرول:

د اضطراري لويې جرګې د جوړېدو له اوازو سره سم، د دې لپاره چې دا نوښت پايلې ته ونه رسېږي، دلته او هلته ظاهراً د جګړې د ختمولو، خو په واقعيت کې د سولې پر طرحې د بريد لپاره، يو لړ تشبثات پيل شول. د هجرت په خپرونو کې د نشر شوي خبر له مخې:

_د مارچ مياشتې پر وروستيو د اسلامي هېوادونو يو شمېر پوهانو (!) په پاکستان کې د ازادو قبايلو په يوه سيمه کې، د افغانستان له جهادي مشرانو سره غونډه وکړه او تر خبرو اترو وروسته د مولوي خالص په مشرۍ يو هئيت کابل، چاراسياب او مزارشريف ته سفرونه وکړل او له دښمنو خواوو سره يې د نظر تبادله وکړه.

_د اپريل پر مياشت د قوماندانانو يو هئيت د اور بند د يو تړون لپاره، په اوسنۍ جګړه کې له ټولو اخته غاړو سره ليده کاته وکړل.

_پر مى مياشت په غزني ولايت کې د نږدې شلو ولايتونو د استازو په ګډون، د جنوب لويديځ د سولې هئيت د يوې اوونۍ غونډې په ترڅ کې، دجګړې د غندلو په برخه کې يو پرېکړه ليک صادر کړ.

_د مى مياشتې په لومړيو کې د پاکستان، ايران او سعودي عربستان هېوادونو، په سعودي عربستان کې د سولې په يوې غونډې کې د ګډون لپاره د مجاهدينو استازو ته بلنه ورکړه. دملګرو ملتونو تر څارنې لاندې د سولې د يوې رښتينې جبهې په منځ کې، د درز د پيدا کولو په موخه، په دې غونډه کې د ګډون لپاره د پخواني پاچا استازي ته هم بلنه ورکړل شوه.

د محمود مستيري په مشرۍ د ملګرو ملتو د سولې هئيت د تشبثاتو د خنثا کولو لپاره په ټينګه هڅې پيل شوې. د دې هڅو ګېډه وجه په دې کې وه، چې افغاني وسلوالو ډلو د بهرنيو لاسوهونکو هېوادونو په مرسته د سولې له هر نوښت سره، چې په هغه کې د افغانستان چوپ اکثريت د خپلو ارمانونو د ځلونې امکان پيدا کړي، په مخالفت کې

واحده جبهه جوړه کړې وه. د وسلوالو ډلو او لاسوهونکو بهرنیو هېوادونو له خوا د سولې د ټینګښت لپاره د چلوټې جوړول، په شعوري ډول په داسې شرایطو کې ترسره کېږي، چې پر تېر وخت په راولپنډۍ، اسلام اباد، پېښور، جلال اباد او مکه مکرمه کې دې ته ورته هڅې، د جګړې د پایته رسولو په لار کې هېڅ ډول عملي نتیجې ته نه دي رسېدلي. هغو کسانو، چې دا ډول جالونه یې غوړولي، پر دې ښه پوهېدل؛ هغه امتیازات یې، چې په جګړه کې یې ترلاسه کړي، په سوله کې به یې له لاسه ورکړي.

(1)فضل غني مجددي، امید جریده، ۱۹۹٦م کال فبروري، ۲۰۱ ګڼه.

(1)افغانستانLe Roy Olivier ، پاریس، ۱۹۸٤م کال، ١٦٣مخ.

(1)افغانستانLe Roy Olivier ، پاریس، ۱۹۸٤م کال، ١٦٢مخ.

(1)د افغانستان اخبار مجله، پاریس چاپ، ۱۹۹۱م کال جون.

(1)د افغانستان اخبار مجله، ٦٨ ګڼه، ۱۹۹٥م کال، پاریس.

(1)دا نظر د طالبانو له خوا د هرات تر نیونې دمخه څرګند شوی و.

(1)په بلوچستان کې یو ملیون افغانان ژوند کوي. ددې شمېر نیم یې په کویټه کې استوګن دي.

درېیم څپرکی

قهر او روغه

الف- د قهر او زور کارول: افغانستان د داسې قبیله یي ټولنې لرونکی دی، چې د هغې پر سیاسي ژوند واکمن قوانین دودیز او قومي خصلت لري. په دې ټولنه کې د قهر او زور کارول تل د سیاسي ژوند مسلط توکي دي. د هېواد په معاصر تاریخ کې د بېلګې په ډول ۱۹مه پېړۍ د قهر او غوصې له پېښو ځخه ډکه ده، چې د هغې په بهیر کې د دولت د واک نیول د کورنیو او قبیله یي دښمنیو (رقابتونو) د منځ ټکی ګڼل کېده.

په افغاني ټولنه کې د قهرجنې روحیې په زېږېدو او ځواکمنۍ کې مختلفو لاملونو ونډه لرلې ده. له دې جملې نه د جغرافیایي، ټولنیز او سیاسي عواملو سپړل ډېر مهم دي:

یو- جغرافیایي لامل:

۱ -جیوپولټیک لامل: افغانستان د هندوستان د افسانه یي هېواد د دروازې په توګه تل د تاریخ د فاتحینو اونړۍ نیونکو د پاملرنې مرکزي ټکی و. دې موقعیت زموږ هېواد د سترو بریدونو او یرغلونو له خطر سره مخامخ کړی، چې د هغو په ترڅ کې خلکو د خپل ځان د دفاع لپاره قهر ته په قهر ځواب ویلی دی.

د تاریخ په بهیر کې د افغانستان پر خاوره د بهرنیو بریدونه او یرغلونه ډېر زیات دي، چې په پای کې دوی ته د ژوند او ځاني دفاع لپاره د قهر څرګندول پر یو نه انکارېدونکي اصل بدل شوی دی.

۲ -فزیکي لامل: افغانستان یو غرنی هېواد دی. د ډېرو ټولنپوهانو په اند هغه خلک، چې په سختو او لوړو جغرافیایي او فزیکي شرایطو کې ژوند کوي، د ژوند د تامین لپاره ناچار دي، د طبیعت له قهرجنو ځواکونو سره مجادله وکړي. دا مبارزه د هغو خنډونو د لرې کولو لپاره، چې د یوې موخې د پلي کېدو په لاره کې پراته دي، د زور پر کارونې باندې باور پیدا کول، د سړي تحت الشعور ته ننباسي او ورو ورو هغه د ټولنیز ژوند په یوه ډول اړوي. که چېرې د ټولنیز قهر په تولید کې د جغرافیایي لامل رول (هم جیوپولټیکي او هم فزیکي) د مدني ژوند (د ښوونې او روزنې بشپړونه، د ولسواکۍ عامېدنه او د سیاسي شعور اوچتیا) د شرایطو د پرمختیا په واسطه له منځه لاړ نه شي، نو کمزوری خو به ضرور شي. افغانستان د پرله پسې پېړیو په بهیر کې د (۲۰) مې پېړۍ د تمدن د نعمت له لاسته راوړلو بې برخې شوی دی، ځکه نو زموږ هېواد کې مدرن او مدني عامل ډېر کم او نامحسوس قهر لري.

دوه- ټولنیز لامل: افغان قبایلو ته زور او قهر مختلفې ماناوې لري. پښتانه قبایل ((ټوپک)) ناموس او یا لږ تر لږه له ناموس نه د دفاع وسیله (د هغه په پراخه مانا چې د کورنۍ او ملي ژوند د ارزښتونو ساتنه په کې راځي) ګڼي او د

زوی زېږېدنه د ((ټوپک)) په ډالۍ سره نمانځي. ټوپک ياني د زور وسيله، د مشرۍ کيلي او په خپل زړه د ټولنيزو شخړو حل.

په افغانستان کې يو ځل د سلطنت پر وخت د فرانسه يي ((لوموند)) ورځپاڼې خبريال له محمد ظاهر شاه سره مرکه کړې وه. فرانسه يي ژورناليست د خپلې دې مرکې په يوه برخه کې د وزلوبې (بزکشۍ) په تشويق کې د شاه د انګېزې په اړه داسې ليکلي وو: ((دا لوبه چې زموږ په ذهن کې د چنګيزيانو د قساوت او بدويت ياد ژوندی ساتي، په داسې حال کې، چې د افغانستان په ګاونډيو هېوادو (د شوروي ازبکستان او ترکمنستان) کې پرېښودل شوې ده، له دې کبله يې د شاه له خوا ملاتړ کېږي، چې د خلکو له قهر او غوصې نه ډکې ولولې په يوه ګرمونکي او سوله ييز ځای کې سره راټولې شي، له دې پرته به سلطنت له بې ثباتۍ سره مخامخ شي)).

دا چې د فرانسه يي خبريال نظر به تر کومه بريده د وخت دسلطنت د سياست څرګندوی و، موږ ورسره کار نه لرو، رښتيا خبره داده، چې افغاني ازبک او ترکمن قبايلو د ((ټوپک)) پر ځای د قهر د څرګندولو لپاره وزلوبه، چې د قهر او قوت له څرګندولو نه ډکه لوبه ده، ټاکلې ده.

په ټولنيز ژوند کې د قهر څرګندول، په شعر، ادبياتو او هنر کې هم منعکس شوي دي: د فردوسي اثار (په شاهنامه کې د رستم او سهراب داستان) او د خوشال خټک اثار له رزمي شعرونو ډک دي: خوشال خان وايي:

د افـــغـان پــه نـنګ مــې وتړله توره

ننګيالی د زمانې خوشال خټک يم

ملالۍ د ميوند په جګړه کې د دې لنډۍ په ويلو سره، چې د وطن دمينې روح په کې ځپې وهي، غازيان او مجاهدين يې پر دښمن باندې بريد ته وهڅول:

که په ميوند کې شهيد نه شوې

خدايږو لاليه بې ننګۍ ته دې ساتينه

هغه وخت، چې ددې اثر ليکوال د استقلال لېسې زده کوونکی و ((د ښوونکي ورځ)) په شاندارو مراسمو سره لمانځل کېدله. د هغه کمپ په مخامخ دروازه کې، چې مېلمنو به د هغه مخې ته محفل جوړاوه، دا بيت په يوه اوږده ټوټه کې په ځلاند او مشقي ليک ليکل شوی و:

دست مشاطه به رخسار عروسان نکند

انــچــه بــر چــهره تــو سيـلی استاد کند

ملي اتڼ د سپورټ، رزمي حرکتونو او جګړه ییز تمرینونو تر ټولو ښه بېلګه ګڼل کېږي. اریانا دایرة المعارف په دې باب لیکي: ((اتڼ د افغانانو یو ډېر لرغونی ملي ورزش دی، چې له ۱۱۰۰کلونو راپه دېخوا د مختلفو وختونو په ادبیاتو کې منعکس شوی دی.))

هماغه ډول چې نارینه د اتڼ لپاره سندرې او نارې (ولسي سندرې، چې په لوړ غږ ویل کېږي) لري، ښځې او پېغلې هم په ښکلو سندرو او نارو سره اتڼ کوي.

په اتڼ کې د بدن د ټولو غړو د ښېرازۍ لپاره ټول جنګي او رزمي حرکتونه ترسره کېږي. په اتڼ کې هغه پاروونکې نارې، چې د جګړې، برید او یرغل پر وخت د دښمن د ماتې، ډار او د خپل ځواک د ځرګندونې لپاره، له خولې څخه راوځي، شاملې دي.

د اتڼ په بهیر کې د جګړې او تېښتې تمثیلوونکي حرکتونه په اسانۍ سره څرګندېږي. پرمختګونه، شاتګ، پر دښمن باندې برید، د دښمن د برید دفع، په اتڼ کې په موزونو حرکتونو سره افاده کېږي.

خېزونه، پورته کېدنه او د اتڼ په پای کې توند او چټک حرکتونه، پر دښمن باندې د برید او یرغل څرګندوی دي. تر هغه وخت پورې، چې تن په تن جګړه دود وه او توره اصلي وسله ګڼل کېدله، افغاني ځوانانو له تورې او یا چوړکۍ سره اتڼ اجرا کاوه. د هېواد په ځینو سیمو کې اوس هم د اتڼ د اجرا پر وخت له چوړکیو نه کار اخلي. په هغو جګړو کې چې افغاني ټولنه ورسره مخ وه، په ورو ورو ډول ټوپک د تورې او چوړکۍ ځای ونیو. هغه وخت نو د اتڼ د اجرا پر وخت د ټوپک کارول دود شول.

د افغانستان په ځینو سیمو کې داسې دود و، چې د ((ورا)) په نوم د زوم کورنۍ چې د ناوې د پلار له کوره د ناوې د بیولو لپاره تلله باید وسلواله وای. هغوی د ناوې په کلي کې، په جګړه کې د تورې وهلو، نېزې او هدف ویشتلو د ازمېښتونو له لارې خپل استعداد په زبات رساوه. یوازې په دې ازمېښتونو کې د بریالیتوب تر ګټلو وروسته یې د ناوې د بیولو حق ترلاسه کاوه.

سربېره پر دې د افغانستان په ځینو سیمو کې د واده او نکاح د حاصلولو لپاره، زوم د دې ډول جګړه ییزو ازمېښتونو له تېرولو سره مخامخېده: د لرګیو څو خادې یې په ټینګه یوه له بلې سره تړلې چې اوږدوالی یې ۲۰ ګزه شي. د تړلیو خادو په یوه نرۍ برخه کې یې یو چرګ تاړه، چې ((دار)) نومېده، دجلۍ غوښتونکي دنده لرله، چې پر اس سور شي، د چرګ وزر خپل هدف وټاکي او هغه جګ کړي. تر هغه وختهِ، چې د لرګي له پاسه د چرګ وزر په رپېدو و، ناوې اجازه نه لرله، چې د مېړه کور ته لاړه شي.

د هېواد په ځینو نورو کلیو کې یې د چرګې هګۍ پر ځمکه ایښودله چې پر اس سپور سړی، چې په واقعیت کې راتلونکی زوم و، خپل ځان ټیټ او هغه پورته کړي.

په ځینو سیمو کې به یې له یو نه تر درېو پورې د لرګیو مېوړي پر ځمکه ټکوهل او سپور سړي یانې راتلونکې زوم ته یې دنده سپارله، چې دا میوړي د اس د ځغاستې پر وخت د نېزې په واسطه له ځمکې وباسي.

په ځینو نورو کلیو کې یې د اوبو پر سر ورېښمین دسمال اچوه او جلۍ غوښتونکي سپور سړي بیا دا دسمال پر تورې دوه ځایه کاوه.

له پورتنیو خبرو څخه داسې څرګندېږي، چې په افغانستان کې د کورنۍ جوړونې لپاره لومړنۍ هڅه، له هغو ازمېښتونو سره یوځای وه، چې د ناموس په توګه د کورنۍ دفاع لپاره د نارینه جګړه ییز ځواک ثابتوي.

البته د کورني ناموس دفاع، د ټولنې او هېواد د ناموس دفاع لومړنۍ ګام ګڼل کېږي، چې نارینه د کورنۍ د جوړېدو له لومړیو ورځو نه هغو ته ژمنه کوي.

په زده کړې، تفریحي لوبو (وزلوبه، غشي ویشتل، اتڼ، پهلوانۍ) ، د کورنۍ په جوړښت، د ټولنیزو شخړو په حل او په پای کې د سیاسي واک ترلاسه کولو کې د زور څرګندول، د افغاني ټولنې طبیعت دی. دې حالت شخصیتونه روزلي دي. دا قهر په ډېرو برخو کې له مېړانې او زغم سره یو ځای و او د خپلواکۍ، د حق او عدالت د دفاع په لار کې ورڅخه ګټه پورته شوې ده.

د خراسان عیاران، د کندهار پایلوچان او د کابل کاکه ګان، نه ماتېدونکي سیمه ییز پهلوانان وو، دا پهلوانان، لکه د خوشال خټک په شان د هېواد د ناموس دفاع لپاره د همت ملا تړي او هېواد د یوې امپراتورۍ پر مرکز بدلوي.

د افـــغـان پـه نـنګ مې وتړله توره

ننګیالی د زمانې خوشال خټک یم

بیا به نو افغانستان د ژبې، فرهنګ او ټاکلي دین د صادرولو پر سرچینې بدلېده.

د افغانستان تاریخ په ۱۸مې، ۱۹مې او ۲۰مې پېړۍ کې د ګاونډیو هېوادونو د تاریخ په اندول د زیاتو خونړیو پېښو مرکز و، چې د هغه په بهیر کې زیات واکمن د سیاسي رقیبانو په واسطه معیوب او یا وژل شوي دي. د بهرنیو یرغلګرو پر ضد جهاد، کورنۍ جګړې او نور، چې له یوه پښت نه بل ته یې قهر و کینه او غچ اخیستل لېږدولي دي، د افغانستان تاریخ ته یې داسې خوځون او تحرک ورکړی دی، چې بېلګه یې لږ تر لږه په ګاونډیو هېوادو کې لیدل شوې نه ده.

درېـ سیاسي لامل: د تاریخ په اوږدو کې د افغاني ټولنې په جوړښت کې د ګډو قومونو او قبایلو ترمنځ د سیاسي واک د لاسته راوړلو لپاره پټه او ښکاره مبارزه موجوده وه. دې مبارزې کله کله قومونه د یو بل پر وړاندې د دښمنۍ، غچ اخیستنې او قهر په مورچه کې کېنولي او سیاسي او ټولنیز ثبات یې له منځه وړی دی.

د ۲۰ مې پېړۍ په اوږدو کې د سیاسي واک د ترلاسه کولو لپاره د نویو رقیبانو د څرګندېدو وېرې، د افغانستان پاچایان او چارواکي تقریباً د مشروطیت او ولسواکۍ له ټولو غورځنګونو او سیاسي ډلبندیو سره مخالف کړي وو. تاریخ ته مخ اړوو:

پر ۱۹۰۳م کال د امیر حبیب الله خان د سلطنت پر وخت د لومړي مشروطیت غورځنګ (پټه ملي ټولنه) په شاهي مدرسه کې جوړ شو. دې غورځنګ پر ۱۹۰۵م کال د عبدالروف کندهاري په مدیریت د سراج الاخبار په نوم د یوې جریدې د خپرېدو اجازه ترلاسه کړه. ددې جریدې لومړۍ ګڼه پر ۱۹۰۶م کال په ۳۶مخونو کې له چاپه راووته او بیا یې د چاپ اجازه ترلاسه نه کړه. که څه هم امیر یې د اساسي قانون د جوړېدو له لارې خلکو ته د سیاسي خپلواکیو ورکولو ته راباله، خو غورځنګ په پټه خپلو فعالیتونو ته دوام ورکړ. د امیر په واسطه، د هغوی استبدادي ضد فعالیتونه کشف شول او د ټولنې ٤۳ تنه غړي اعدام او یا زنداني شول. امیر وروسته وویل: ((ما د دې ټولنې د نورو غړو له نیونې او سزا ورکولو څخه ډډه وکړه که نه نړۍ به په وینو لړل شوې وه.)))1(

د دویم مشروطیت غورځنګ پر ۱۹۱۱ م کال جوړ شو. د یوه مشروطه غوښتونکي او ملتپال محمود طرزي په مدیریت، د سراج الاخبار جریدې خپرېدل له سره پیل شول. دا غورځنګ د امیر د وژنې په دلیل، د خپل یو غړي (عبدالرحمن لودین) د ناکامې هڅې له کبله د لومړي مشروطیت پر برخلیک اخته او تار په تار شو. محمد نادرشاه په داسې شرایطو کې واک ترلاسه کړ، چې د حبیب الله کلکاني (د سقاو زوی) له حکومت څخه راپیدا شویو شرارتونو او ګډوډیو د ټول افغانستان خلک خواشیني کړي وو. نادرشاه د مرکزي حکومت د ټینګښت په نیت د زور په واسطه ټول مخالف سیاسي شخصیتونه او ډلې وځپل.

د ظاهر شاه د سلطنت په لومړۍ لسیزه کې، یانې هغه وخت، چې هاشم خان د وخت صدراعظم و، د صدارت محبس او د کابل د دهمزنګ زندان له سیاسي زندانیانو ډک و.

له ۱۹٤۷م کال څخه تر ۱۹۵۲م کال پورې (د شاه محمود خان صدارت پر وخت) سیاسي ژوند نوې ساه واخیسته. پر ۱۹٤۷م کال په کندهار کې د ویښ زلمیانو ګوند جوړ شو او پر ۱۹۵۹م کال د هغه کاندیدانو د شورا د اوومې دورې په ټاکنو کې ګډون وکړ. پر ۱۹۵۰م کال د مطبوعاتو قانون تصویب شو. شخصي جریدو ونه کړای شول د مطبوعاتو په قانون کې له مطرح ازادۍ نه په احتیاط او نرمۍ سره کار واخلي. پر دولت باندې ډېرې زیاتې نیوکې، چې ځینې وخت یې تحربه یې اړخ هم درلود، د واکمنې ډلې د قهر او غوسې سبب شوې او د ۱۹۵۱م کال پر وروستیو یې د نومړو جریدو د خپرېدو مخنیوی وکړ. پر ۱۹۵۲م کال د اتمې دورې لپاره ټاکنې پیل شوې. تر رایو ورکولو وروسته پر حکومت باندې په ټاکنو کې د لاسوهنې تور ولګېد او د سیاسي ډلو له خوا د دولتي ضد مظاهرو له لارې ټینګ غبرګون ښکاره شو، چې د هغه په بهیر کې زیات شمېر سیاسي شخصیتونه زنداني شول. پنځوسمو کلونو د

سردار محمد داود له صدارت سره سمون درلود. د نوموړي حکومت د استبداد او اختناق سیاست، هېڅ شخصیت او سیاسي ډلې ته د فعالیت مجال ور نه کړ.

شپېتم کلونه د ولسواکۍ د ازمېښت لنډه مرحله ده. د ۱۹٦٤م کال اساسي قانون هغو عقدو ته چې د منځنیو پېړیو د استبداد او مطلقیت په بهیر کې راټولې شوې وې، په یو واریز ډول د څرګندتیا زمینه برابره کړه. شخصي جریدو (کاروان، افغان ملت، ګهیځ، خلق، پرچم، شعله جاوید، روزګار او نورو) ته د خپرېدو زمینه برابره شوه. د دې خپرونو په شاوخوا کې مختلفو سیاسي ګوندونو پر جوړېدو پیل وکړ. د ټولنیزو عقدو پر ناروغیو باندې ککړو څرګندونو د افغاني ټولنې سیاسي ژوند کیڼ او ښي پلو ته بوته. کیڼو او ښیو بهرنیو لېوالتیاوو، چې د کمونیستي او اسلامي انترناسیونالیزم له ایډیالوژیکي تومنې سره یې غوټه پیدا کړې وه، په شپېتمو میلادي کلونو کې یې د هېواد سیاسي پېښې له ځینو خونړیو ټکرونو سره مخامخ کړې. سوله ییزې سیاسي مبارزې، ټاکنو او پارلمنتاریزم ونه کړای شول، زموږ د سیاسي ژوند د تګلورې په ټاکلو کې ثابت رول ولوبوي، په ځانګړي ډول دا چې د خلکو ډیموکراتیک ګوند له خپلواکۍ نه د ګټې اخیستنې طرز، د خپلواکۍ پر ضد وکاراوه. د قهر او غوسې کرغېړنو څېرو د ولسواکۍ او خپلواکۍ د ښکلي خو لړزېدونکي ماسک تر شا افغان ټولنه بېرته د خپل سیاسي ژوند هغه طبیعي بنسټ (زور) راګرځېدو ته رابلله، قهر ته په قهر ځواب ورکړ شو. پر ۱۹۷۳ م کال سردارمحمد داود د یوې پوځي کودتا په ناوړه ازمېښت سره ولسواکۍ او ټاکنې له منځه یوړې. د پوځي کودتا له لارې د سیاسي واک د نیونې لپاره لاره هواره شوه. سردار محمد داود هغه پارلمنټاریزم، چې له هغه څخه د افغانستان د ولسواکۍ غورځنګ د سیاسي تاریخ په اوږدو کې، له وروستیو هڅوکو پرته نور څه پاتې نه وو، خاورو کې ښخ کړ او د جمهوري ریاست په نږدې پینځو کلونو کې یې (د پارلمان په غیاب کې) د جمهوریت د مرکزي کمېټې د تقنیني فرمانونو د صادرولو له لارې حکومت وکړ. د داودخان د وخت د ۱۹۷۸م کال اساسي قانون د تطبیق مجال پیدا نه کړ. د ۱۹۷۸ م کال د اپریل د کمونیستي کودتا غمیزه د نوي قهر او زور ازمویلو پیلامه شوه. د محمد داود د کودتا له پیله، افغانستان ته د شوروي لښکرو د راتګ تر لومړي کال پورې، د نږدې اوو کلونو په بهیر کې شپږ دولت رئیسان یا صدراعظمان وژل شوي دي. پر همدې وخت لړ تر لړه څلور ناکامې کودتاوې کشف او په سلګونو تنه عاملین یې ځپل شوي دي.

په افغانستان کې له ۱۹۲۱م کال (د لومړني لیکلي اساسي قانون له تدوین) څخه تر ۱۹۷۸م کال (د ثور غمیزې تر رامنځته کېدو) پورې د نږدې ۵۷ کلونو په واټن کې، څلور اساسي قانونونه جوړ شوي دي. د هر یوه د انفاذ عمر نږدې څوارلس کاله کېږي. د همدې وخت په بهیر کې لس صدر اعظمان د لسو حکومتونو په راس کې راغلي دي. په همدې زماني واټن کې د مطلقه سلطنت، مشروطه رژیمونه، لیبرال جمهوري او دیموکراتیک جمهوریت نظامونه ننداري ته وړاندې شوي دي. که یادو پېښو ته پام وکړو، نو د هېواد د سیاسي او ټولنیزې اوضاع د ثبات د نشتوالي او د سیاسي پېښو په حل کې له زور نه د کار اخیستنې څرګندویې کوي.

تر ۱۹۹۲م کال وروسته په کابل کې اسلام ډوله ایتلافي اداره منځته راغله. دا اداره له همغه پیله د مخالفینو، چې کله کله به په خپل منځ کې جنګېدل، د توغندیو او بمونو تر ګوزارونو لاندې راغلې.تر (۳۰۰۰۰) تنو څخه زیات مړي او په لسګونو زره ټپیان چې تقریباً ټول ملکي کسان وو، دا د کابل په اصطلاح اسلامي اداري څلور کلن بېلانس دی. دې اداري، چې دعوه یې کوله د مسلمانو پرګنو له منځه راپورته شوې ده. عملاً د خلکو پر خونړي دښمن بدله شوې وه او د ژوند یوه ورځ یې، چې زیاتېدله ډېر نور انسانان یې له ژوند نه بې برخې کول.

له پورتنیو یادونو څخه څرګندېږي، چې په افغانستان کې اوس هم د قانون د احکامو د رعایت لپاره چاره او ټوپک د سوله ییزې مبارزې بڼه خپله کړې نه ده.

ب- د ولسواکۍ (لویې جرګې، اساسي قانون) د اصولو رعایت: په داسې حال کې، چې زور او قهر د افغاني ټولنې طبیعي دود او مسلط توکي دي، پر قبیله یي ډیموکراتیکو دودونو ډېره لګول، په ټولنیز ژوند کې تر استثنا څخه یو څه زیات رول لري او د یو سوله ییز تعامل په توګه یې د ټولنیزو او سیاسي شخړو د حل او یا لږ تر لږه د کمونې لپاره، د تاریخ په بهیر کې خپله لار پرانیستې ده: قومي جرګو د ټولنیز ژوند په روغ ساتلو کې وقایه یي (د ټولنیز کړکېچ مخنیوی) او یا معالجه یي (د ټولنیزو شخړو له منځه وړل) رول لرلی دی.

له سیمه ییزو قومي جرګو څخه د ژوند د ډیموکراتیکې نښې په توګه، زیاتره پښتنو قومونو او قبایلو ګټه اخیستې ده، ځکه نو د افغاني ټولنې د جوړښت د جوړوونکو نورو قومونو په ټولنیز ژوند کې یې رول کمزوری دی. په داسې حال کې، چې لویه جرګه د افغاني ولسواکۍ بله پدیده د ملي پولو په ټولو برخو کې عمومي اغېز لري.

د افغان ملت په سیاسي ټولنیز ژوند کې د لویې جرګې اغېز په لاندې برخو کې ډېر څرګند دی:

_د ملي یووالي، سولې او ټولنیز ثبات تامینول.

_د اساسي قانون او قانون په چوکاټ کې د ملي ژوند تنظیمول.

_د افغاني ټولنې په جوړښت کې د ټولو شاملو قومونو او قبایلو ترمنځ د ملي مسایلو د حل لپاره، د خبرو اترو او د نظر د تبادلې لپاره د زمینې برابرول.

_واکمنو ته د ټولنیز ځواک په ورکولو سره، د هغوی د پرېکړو د پلي کولو تضمینول.

_له یوه لاس نه بل ته د سیاسي واک سوله ییز لېږد.

)د یادونې وړ ده چې په ۱۸مه پېړۍ کې د افغانستان د نوي دولت تر څرګندېدو وروسته، د لویو جرګو د جوړېدو نوښت او په هغو کې د بحث وړ موضوعګانو د طرحې واک زیاتره د پاچایانو او چارواکو په لاس کې و.(

د سياسي ولسواکۍ نوي آرونه (د ګوندونو جوړېدل، د وينا ازادي، د مطبوعاتو ازادي، عقيده يي ازادي او د انتخاباتو ازادي) په افغاني ټولنه کې د اساسي قوانينو د منځته راتلو پر بنسټ ژورې ريښې نه لري.

د لومړي ځل لپاره پر ۱۹۲۱م کال اعليحضرت امان الله خان هڅه وکړه د لومړني ليکلي اساسي قانون په اوډنې (تدوين) سره د پارلماني ولسواکۍ بنسټ کېږدي.

امان الله خان له خپلو ټولو لېبرال ډيموکراتيکو ارمانونو سره، د کينې له مخې د حبيب الله (د سقاو زوی) د اړو دوړ په واسطه له منځه يووړل شو. ځکه نو له دې ازمېښته د ولسواکۍ د ژورو ملو د وسيلې په نوم، څه شی د افغاني ټولنې په نصيب نه شول.

سره له دې چې د ۱۹۳۱م کال د اساسي قانون په درشل کې نادرشاه ترور شو، خو بيا هم تر مخکني اساسي قانون او وروستيو اساسي قوانينو څخه د دې قانون د تطبيق زمينه زياته وه او ۳۵ کاله يې د قانون په واسطه د هېواد د ادارې دوام تضمين کړ. د ۱۹۳۱م کال اساسي قانون د وراثت د آر (اصل) له مخې، د سلطنتي واک د سوله ييز لېږد بنسټ شو.

د پارلمان اسکليټ (د شورا د ټاکنو په برخه کې تقريباً د حکومت له همېشنۍ لاسوهنې سره) وساتل شو. دا اسکليټ د شورا په اوومې او اتمې دورې کې په ولسواکۍ سره ښکلی شو. د دې ازمون عمر لنډ و: چارواکو د مخالفينو د کښته و پورته خبرو د اورېدو زغم نه درلود، يا دا چې زموږ خلکو له سياسي ازاديو نه د ګټې اخيستنې لپاره په تدبير او احتياط سره لازمه وړتيا نه ده ښودلې؟ موږ اوس له دې سره کار نه لرو، چې د چا ګناه ده. رښتيا خبره داده، چې زور او ټولواکي د ولسواکۍ او ازادۍ د آرونو د رعايتولو پر نېکې ارادې بر شول.

پر ۱۹٦٤م کال يو بل اساسي قانون د هغه د خير غوښتونکو جوړونکو په ارادې، چې اکثره د لويديزې نړۍ د لېبرالې سياسي فلسفې تر اغېز لاندې وو، جوړ شو. دا اساسي قانون له دې کبله چې افغاني ټولنه يې د يو پر مختللي صنعتي لېبرال هېواد په انډول ارزيابي کوله، له واقعيت نه لرې و.

په افغانستان کې له ۱۹٦٤م نه تر ۱۹۷۳م کال پورې د اساسي قانون د تطبيق د لسو کلونو په بهير کې، پينځو حکومتونو د چارو واګې په لاس کې واخيستې، په دې ډول د هر حکومت عمر په منځنۍ کچه دوه کاله و، په داسې حال کې، چې اساسي قانون د قانون جوړولو د يوې دورې د رايو د باور له مخې د حکومت د دوام وخت څلور کاله ټاکلی و.

د ۱۹٦٤م کال اساسي قانون، زموږ د ټولنې د سياسي ژوند د واکمن توکي په توګه د ((زور او قهر)) په واسطه، چې دا ځل د يوې پوځي کودتا په چوکاټ کې رامنځته شوي وو، لغوه شو.

د ۱۹۷۳م کال پوځي کودتا په هېواد کې د اساسي قانون د رول له پایته رسولو سره یوځای وه. داود خان د جمهور رئیس په توګه لږ تر لږه پینځه کاله ((د جمهوریت د مرکزي کمېټې)) د تقنني فرمانونو په واسطه حکومت وکړ. هغه اساسي قانون چې د داودخان د واکمنۍ پر وروستي کال جوړ شو، د کمونیستي کودتا په رامنځته کېدو سره د پلي کېدو مجال پیدا نه کړ.

دويمه برخه

پر ټولنيز او سياسي ژوند د ۱۹۷۸ م کال د کمونيستي کودتا اغېزې

لومړۍ څپرکی: د ۱۹۷۸ م کال د اپريل کمونيستي کودتا د دولت جوړښت يانې سلطنت او پارلمان، د قومي او قبيله يي اړيکو او ملتپالنې بنسټونه ويجاړ کړل. مذهب د سياسي موخو د پرمخوړلو وسيله شو او د روښاندو د سياسي خوځون په لاره کې ګڼ شمېر خنډونه رامنځته شول.

دويم څپرکی: له هېواد څخه د شوروي ځواکونو تر وتلو وروسته، په افغاني او بهرنيو سياسي کړيو کې د ناپېيلي حکومت د ټينګښت طرح د خبرو اترو ګرمه موضوع شوه.

درېيم څپرکی: د سولې او سياسي ثبات د ټينګښت لپاره د يوې معقولې لارې په توګه، د ناپېيلي حکومت د جوړېدو هيله بريالۍ نه شوه.

د واک نويو ملاتړيو، لکه جهادي تنظيمونو او د مقاومت قوماندانانو د سولې د ټينګښت لپاره خدمت ونه کړای شو، بلکې په خپله د بې ثباتۍ لامل شول.

څلورم څپرکی: د جهاد پر کلونو د دښمن سرزورۍ، قهر زموږ د ټولنې لپاره د يوې اشنا پديدې په توګه دښمنۍ ته د مناسب ځواب ورکولو د وسيلې او وروسته د سياسي واک، د ګټلو لپاره پر يوې حربې بدل کړ. د ولسواکۍ د آرونو منل د سولې او روغې پلي کېدل د يوې هيلې تر بريده پاتې شول.

لومړی څپرکی

د دولتي جوړښت د بنسټونو ړنګونه

کمونیستي کودتا او په هغې پسې د شوروي پوځي مداخلې، د دودیزې افغاني ټولنې د اخلاقي، ټولنیز او سیاسي ژوند زیاتو جوړښتونو ته بدلون ورکړ. د روس د لاسوهنې پر ضد د ګټې لرونکو هېوادونو له خوا، د خلکو د پرګنو په منځ کې په پراخه کچه د وسلو تیتول، په بهر پورې د تړلي مرکزي حکومت، چې په خپله د کړکېچ او شخړې پر ډېرو لاملونو بدل شوی و، لوړتیا له منځه یوړه. تر کومه ځایه چې نظام، له حقوقي او سیاسي اتوریتې سره، د خلکو د استازیتوب په لاسته راوړلو بریالی نه شو د قانون له لارې د ټولنې اداره لاسته راوړي، د جهاد د دوام په نړېدې دولسو کلونو کې د ګډوډۍ یو ډول، بې ځایه ازادیو او ستونزو د افغاني ټولنې او دولت د جوړښت بنسټونو ته ځینې نه جبرانېدونکي زیانونه واړول. پر ۱۹۹۲م کال د جمعیت، پرچم، ستم د ایتلافي اداري په رامنځته کېدو سره د دولتي جوړښت پاتې بنسټونه له منځه لاړل.

الف- سلطنت او پارلمان: د ۱۹۷۳ م کال تر پوځي کودتا وروسته د سلطنتي دستګاه ړنګېدنه، چې په نورو مخ پر ودې هېوادو کې له دود سره سم، څو نورې ناکامې او بریالۍ کودتاوې ورپسې پېښې شوې، د حکومت جوړونې په چارو کې د اردو د لاسوهنې خراب پیل و، چې د نوې څرګندې شوې سیاسي ولسواکۍ غوښتنې ته یې ګوزار ورکړ. په هر حال! د کمونیستي او ناکمونیستي کودتاوو بریالیتوب په ډاګه کړه، چې سلطنتي موسسې د ژوند د دوام لپاره لازم ټینګښت او ورتیا نه لرله او ویې نه کړای شول، چې په یوه نه یو ډول د ټولنې د ټولنیز، اقتصادي، سیاسي او رواني ژوند له بدلېدونکو شرایطو سره توافق وکړي، چې د ړنګېدنې زمینه یې برابره نه شي. په بله وینا سلطنت په خپل ځان کې د ځان د له منځه وړنې او ړنګونې لاملونه وپالل او د ولسواکۍ د آرونو په بشپړونې کې یې له واقعیتونو، ژورې کتنې او د پرمختللو هېوادونو (انګلستان او جاپان) چې شاهي مشروطه نظامونه یې لرل، له تجربو څخه ګټه وانخیسته.

پارلماني رژیمونه د اروپایي هېوادونو د اقتصادي ودې زېږنده دي. ددې ودې په بهیر کې د ځمکوالي نظام په پاشل کېدو سره بورژوازي د یو نوي ټولنیز قشر په توګه څرګنده شوه. پانګوالي د خپل پرمختګ د چټکتیا لپاره اقتصادي خپلواکیو (ازادي او د خصوصي مالکیت حق، د یوې تصدۍ د جوړېدو او اداري ازادۍ، د راکړې ورکړې ازادۍ، د سوداګرۍ ازادۍ او نور)، سیاسي خپلواکي (د رایې حق، د ټولنو خپلواکۍ...)، مدني خپلواکي (د عقیدې، وینا، مطبوعاتو، لیک او مخابرې خپلواکۍ...) ته اړتیا درلودله. له ځمکوالي نظام څخه راپیدا شویو ارستوکراتیکو بندیزونو، له دې خپلواکیو نه دګټې اخیستلو په لار کې خنډونه رامنځته کول، چې د پانګوالي نظام لپاره یې تر ټولو اوچت ارزښت درلود. د فرانسې د ۱۷۸۹م کال انقلاب د اروپایي ټولنې د زوړ او وراسته جوړښت پر وړاندې، د نوي

ښرګند شوي ناراضه ټولنيز قشر، د غوښتنو د بغاوت ډېر ښه ښرګندوی دی، چې د پانګوالي نظام د ودې او پرمختګ له لارې د دې بنديزونو د ماتېدو سبب شو. د دې بنديزونو په له منځه وړلو سره د اقتصادي، سياسي، مدني او نورو خپلواکيو لپاره لاره هواره شوه، چې د هغې له مخې پارلماني نظامونو د خپل پرمختګ پړاوونه ووهل.

د هندوستان تجربې په ډاګه کړې ده، چې پارلماني نظامونه له يو څه توپيرونوسره په يوه مخ پر ودې هېواد کې هم فعال پاتې کېدی شي. ځکه نو په افغانستان کې د اقتصادي پرمختګ سستيا په تېرو اوو لسيزو کې نه شو کولای د پارلماني سيستم په تعبيه کې ټولنيز خنډونه رامنځته کړي. زموږ په هېواد کې واکمنه ډله له ځمکوالو، ارستوکراتو او وړو بورژ وازانو او روڼ اندو څخه جوړه وه. له کمزوري اقتصادي پرمختګ نه راپيدا شوي ټولنيز غورځنګ، تر دې بريده سياسي ځواک تر لاسه کړی نه و، چې د سلطنت د ارستوکراتيکي دستګاه د بنديزونو او فشارونو پر وړاندې د پارلمنټاريزم له غورځنګ څخه، د دولت د ډيموکراتيکې اداري د يو سيستم په توګه، دفاع وکړي، خو هر کله چې په شپېتمو ميلادي کلونو کې د شورا د اوومې او اتمې دورې په بهير کې د مکتبي او پوهنتوني روڼاندو له خوا، د پارلمان د دريځ د تثبيت په خاطر کومې ناوړه هڅې ترسره کېدلې، د وخت د چارواکو له پراخې اوسېلې او زغم سره مخامخېدلې، په ورو ورو ډول مشروطه پارلماني نظام له خپلو ټولو ځانګړنو (د ټولنو ازادی، د مطبوعاتو ازادي، ګوندونو او نورو ازاديو) سره راټوکېده او د سلطنتي نظام پاتې شوني له ولسواکۍ سره د يوځای شوي سيستم د يوې برخې په توګه تضمينېدل. سربېره پر دې د سياسي ولسواکۍ او پارلمنټاريزم نظام په خپله د کمونيزم د پرمختګ ((د مخنيوي)) پر يو سوله ييز او ډيموکراتيک لامل بدلېده. په داسې حال کې، چې د لويديزې اروپا کمونيستي هېوادونه د شپېتمو کلونو په بهير کې په سياسي لوبو کې د مذهب له کمزوري اغېز سره سره، پر دې بريالي نه شول، چې د ګوندونو او د پارلماني اکثريت په ګټلو سره واک ته ورسېږي، د افغانستان په اسلامي هېواد کې خو د مذهب د ټولنيز ځواکمن اغېز له کبله د هغو په واسطه د دولت د چارو لاسته راوړل، يوه ناممکنه خبره وه. ځکه نو ګوندونو او پارلمان زموږ په هېواد کې کېدی شول، د کمونيزم د څېنې په ښو وسيلو واوړي.

د ١٩٦٤م کال لېبرال اساسي قانون د لويديزو هېوادونو په ډول په داسې شرايطو کې له سياسي خپلواکيو نه د ګټې اخيستنې امکان برابر کړ، چې کمونيستانو په بهرني ملاتړ سره د وخت له غوښتنو سره سم په پرمختللي تکتيک او ستراتيژۍ سره خپل ځان راټول او تيار کړی و، هغه هم په داسې حال کې چې اکثره خپلواک ملي او اسلامي ګوندونه د اساسي قانون په اعلان او نافذېدو سره پيل شوي وو. په بله وينا کمونيستان له همغه پيله تر نورو په سياسي مقابله او رقابت کې دمخه وو.

د ١٩٦٤م کال اساسي قانون هغو خلکو ته، چې د تېرو پېړيو ظلم او ستم يې د سياسي او رواني عقدو د ټوکېدو سبب شوي وو، د زياتو ازاديو ورکول، د زمان او مکان له غوښتنو سره سمون نه درلود. کمونيستانو، چې د يو ځواک په توګه ښرګند وو، له دې خپلواکيو څخه د ولسواکۍ د ړنګونې لپاره د يوه راټول شوي ځواک په توګه ګټه پورته کړه.

لکه څنګه چې دمخه مو یادونه وکړه، د ولسواکۍ د آرونو د مراعاتولو په عادي شرایطو کې، د خلکو ډیموکراتیک ګوند په واسطه، د سیاسي فعالیت د پرمختګ او احیاناً د سیاسي واک د لاسته راوړلو امکان موجود نه و.

د ۱۹٦٤م کال اساسي قانون نیمګړتیاوې وروسته د سردار داود د وخت د ۱۹۷۸م کال اساسي قانون په واسطه له منځه یووړل شوې. دا اساسي قانون د واکمنې ډلې تر نیمې پېړۍ د زیاتې سیاسي تجربې زېږنده و، چې د خپل څرنګوالي له مخې د دولت د سیاسي او حقوقي سازمان د راټولونې له پلوه د ۱۹٦٤ م کال اساسي قانون له لسیزې نه د راپیدا شوې ګډوډۍ پر ضد، د مبارزې ډېره ښه وسیله ګڼل کېدله. د دې اساسي قانون د تطبیق لپاره د ناپوهو کسانو ګومارل، چې په دولت کې یې د هغه د ناکامۍ سببونه رامنځته کول. د سردار داود پر ضد د ۱۹۷۸م کال د اپریل کودتا، د خپل پایښت لپاره د جمهوري نظام د هغې کمزورۍ څرګندویه ده، چې له اساسي قانون نه رازېږېدلې ده.

ب- له مذهب نه سیاسي ګټه اخیستل: کمونیستانو د لینن په نظر مذهب او دین ته د پرګنو د تریاکو په توګه کتل او د مذهبي پوهانو ځپنه او له منځه وړنه یې په اصطلاح ((د ټولنې پاکولو)) پروګرام په سر کې ځای کړل. وروسته د خلکو مقاومت، چې په ډېرو برخو کې یې پر مذهبي ولولو ډېره لګوله، کمونیست حکومت مجبور کړ، چې د دیني ارزښتونو د دفاع تظاهر وکړي. په بله مانا مذهب او دین د سیاسي موخو لپاره وکاروي.

ځینې روحاني ډوله کسان په پیسو واخیستل شول او له هغو نه د مبلغ په توګه ګټه واخیستل شوه. د دښمن له خوا قومي او قبیله یي اختلافونو ته په ټینګه لمن ووهل شوه او بېلابېلو جهادي تنظیمونو د دې اختلافاتو په شاوخوا کې د اسلام پینځه لسګونی بیرغ اوچت کړ او مومنانو ته یې تر هغو لاندې د فی سبیل الله جهاد بلنه ورکړه. بهرنیو مسلمانو هېوادو دا تفرقه نوره هم پیاوړې کړه او اسلام ته په سیاسي رنګ ورکولو سره یې، د ټولنې په روحاني او مانیز یووالي کې د هغه رول کمزورۍ کړ، په داسې حال کې چې د پخوانیو نظامونو د واک د وختونو په انډول یې د هغه جګړه ییز ځواک زیات کړ.

د یوې عمومي ارزونې له مخې اسلام پر هغه وخت، چې جهادي تنظیمونه منځته نه وو راغلي او یا له خپل شتوالي سره سره، د جهاد د سوق او اداري امکانات یې نه لرل، د یرغل پر وړاندې یې د مقاومت د طبیعي لامل په توګه په خپل سر بنسټیز رول ولوباوه.

ج- قومي او قبیله یي اړیکي: د افغانستان بېلابېلو قومونو او قبایلو د تاریخ په اوږدو کې خپل ځان ((د افغان ملت)) لویې کورنۍ ته منسوب ګاڼه او په سوله او جګړه کې له یو بل سره په مانیز پیوستون کې وو. په افغاني ټولنه کې د قومونو او قبایلو ترمنځ خپلمنځي اړیکي د واحدې کورنۍ په توګه ((مشر ورور)) ته د درناوي څرګندونکي وو. د کورنیو اخلاقو د پوړیو د مراعت له مخې دا درناوی د سیاسي او ټولنیز ثبات له لاملونو څخه شمېرل کېده.

کمونیستي افت د دې اخلاقي پوړیو سلسلې ته زیان ورساوه او د ټولنې په اداره کې د اکثریت او مسلط قوم او قبیلې رول، چې د افغاني ټولنې د جوړښت طبیعي توکی او زموږ د ملت د جوړښت د یوې برخې په توګه، د ولسواکۍ د اغېز څرګندوی و، له پوښتنې سره مخامخ کړ.

د روسانو او د کابل د لاسپوځي حکومت له خوا په سیاسي، کلتوري او پوځي برخو کې د قومي او قبیله يي نفاق د راپیدا کولو لپاره اغېزمن او منظم پروګرام پر مخ یوړل شو او د قومي اکثریت اغېز له پوښتنې سره مخامخ شو.

یو- په سیاسي برخه کې بې اتفاقي: د قومي او مذهبي لړکیو د لمسون په نیت (د ولسواکۍ د نورمونو خلاف) له پښتنو اکثریت سره د مساوي حقوقو د لاسته راوړلو د ادعا د طرح کولو لپاره د دولت په جوړښت کې بدلونونه راڅرګند شول. د جمهوري ریاست، صدارت، وسلوال پوځ او په اصطلاح د ملیتونو چارو وزارت کې بدلونونه رامنځته شول. د دولت د مامورینو او نورو خلکو د حقوقي هویت د تثبیت لپاره په دولتي موسسو کې د ګومارنې په فورمو کې په اصطلاح د ((ملیت))(!) ستون ځای شو. په داسې حال کې چې لږ تر لږ پینځه لس کاله مخکې پخواني حکومت د قومي تعصب او کینې له دې توپیرونو سره هېڅ علاقه نه درلوده.

د خلکو ډیموکراتیک ګوند د پښتون ضد احساساتو د راپارولو لپاره دولت ته د پښتون ضد بانډ ((ملي ستم)) د ملګرتیا په جلبولو سره د سیاسي موخو د ترلاسه کولو په لار کې بریالی شو.

دوه- په کلتوري برخو کې بې اتفاقي: د ببرک تر راتګ وروسته انیس ورځپاڼې د ۱۹۸۱ کال په بهیر کې د یوې لیکنې په ترڅ کې پښتنو ته د بې فرهنګه اکثریت خطاب کړی و. تر هغه وروسته په رسمي خپرونو کې د دري فرهنګ، پښتون ضد لیکنې پیل شوې، چې د هغه په بهیر کې د هغو پښتنو نومونو (اصطلاحاتو) پر ځای چې لسګونه کلونه وړاندې په دري فرهنګ او ژبې کې دود شوې وې، د ایراني فارسي او ان د انګلیسي یا فرانسه يي نومونې وکارېدلې. پر ۱۹۸۹م کال په پېښور کې ((جرګه های برزګ ملی)) په نوم کتاب چاپ شو. مولف يې ((محمد علیم فیض زاده) په دې کتاب کې هڅه کړې ده د لویې جرګې د نومونې پر ځای د ((جرګه های بزرګ ملی افغانستان)) نومونه وکاروي. په داسې حال کې چې د لویې جرګې افغاني او ملي نومونه زموږ د تاریخ او ملي فرهنګ نه بېلېدونکې برخه ده، خو لیکوال په همدې کتاب کې نه ده کارولې او یا يې د زړه له پاسه په زور کارولې ده. د کتاب په نورو مخونو کې يې په اصلي ډول د بهرنیو کلماتو له کارونې څخه ډډه نه ده کړې. مثلاً د کتاب په ۲۳ مخ کې د ((محافظ شاهی)) پر ځای د ((ګارد شاهی)) نومونه کارېدلې ده. ایا د لویې جرګې نومونه د شاهي ګارد له کلمې څخه ډېره پردې او سخت مانیزه ده؟

په داسې حال کې چې روسانو د منځنۍ اسیا په جمهوریتونو کې ازبکي، تاجکي او ترکمني لیکدود په روسي لیکدود اړولی و او د روسي ژبې تدریس يې جبري کړی و، په افغانستان کې هڅه وشوه په هغو سیمو کې چې ازبکان، ترکمنان او بلوڅان ژوند کوي د واکمن دري او پښتو فرهنګ او ژبې اغېز له منځه یوسي.

درې- په پوځي برخه کې بې اتفاقي: د اردو په چوکاټ کې د هزاره ګانو، ازبکانو او د نورو قومي غونډو جوړول، چې په وسلوال پوځ کې د پښتنو او تاجکانو د واکمنۍ پر وړاندې انډول بلل کېده، د روسانو د تفرقې اچونې د سیاست بل اړخ و. د کابل کمونیست حکومت تل د یوې سیمې او قوم له پوځي ټولګي نه د بلې سیمې او قوم د لوټ او وژنې لپاره کار اخیستی دی.

هغو سیمو ته چې پښتو ژبې او دري ژبې په کې اوسېدل، د غلا لپاره له ازبکانو او ترکمنانو څخه جوړې د ((دوستم)) او ((ګلم جم)) جوزجاني ملېشو لېږل، د سیاسي موخو لپاره له قومي دښمنۍ نه د ګټې اخیستنې ښکاره څرګندوېې دي.

د روسانو له خوا د څارندوی اداره ((پولیس)) خلکیانو ((اکثریت پښتنو)) ته وسپارل شوه او هغوی یې د وسلوال پوځ د یوې برخې، په ځانګړې ډول د خاد د مشرۍ پر وړاندې، چې د پرچمیانو (غالباً تاجکانو) په لاس کې وه ودرول.

د- ملتپالنه، پان اسلامیزم او د جهاد نړیوال کېدل: ناسیونالیزم (ملتپالنه) په افغاني ټولنه کې د بېلابېلو قومونو او قبایلو او بېلابېلو مذهبونو یوځای کوونکی لوښی دی. افغاني ملتپالنې پر هېواد باندې د پردیو د یرغل پر وخت دفعه کوونکې اړخ درلود او هر کله چې ځواکمنو واکمنو د چارو واګې تر لاسه کولې، د ناسیونالیزم یرغلیز او هژمونستي اړخونه څرګندېدل، چې د هغو په بهیر کې افغانستان ګاونډیو هېوادونو ته د مذهب، افغاني فرهنګ او ژبې د لېږد پر مرکز بدلېده، په دې ډول ملتپالنه د یوې امپراتورۍ د جوړېدو د داړ وړ سرچینه ګرځېدله. افغاني ملتپالنې که دفاعي اړخ درلود که یرغلیز، د ملي او ټولنیز پیوستون لپاره یې تل له مذهب او دین نه مرسته غوښتې ده.

له ملتپالنې سره د افغاني مارکسیستانو دښمني له سیاسي او ایډیالوژیک پلوه موجه ځلول کېده: د مارکسیزم ایډیولوژۍ د کارګري انترناسیونالیزم د آرونو پر بنسټ، د واحدې طبقې په توګه د کارګرانو په لیکو کې د بورژوازۍ د تفرقې اچونې تیوري ګڼله: له سیاسي پلوه پر افغانستان باندې د شوروي اتحاد یرغل، افغاني انقلاب ته د یو دوست هېواد د نړیوالې مرستې په توګه تبلیغېده.

مارکسیزم او مکتبي اسلام، دواړو د افغانستان د نږدې دوو لسیزو جګړې په بهیر کې د ملتپالنې مخالفې هڅې ترسره کړې. مارکسیستانو ملتپالونکي ډله ډله زندانونو او وژنځایونو ته یووړل او بنسټپالنو ګوندونو پر هغوی باندې د کفر او الحاد تور پورې کړ او یو شمېر یې ترور کړل.

د اسلام تاریخ د خپلو چارواکو او سیاستوالو د ولولو په لوړو ژورو کې ځینې وخت د روحاني یووالي او پایله کې د اسلامي ټولنو د یووالي لپاره د روشنفکرانه او ذهني ایډیالونو څرګندوی دی. د یووالي د موخې د پلي کېدو لپاره له پوځي (فتوحاتو)، سیاسي (لکه د عرب لیګ او د یووالي د موخې لرونکو سیاسي ګوندونو لکه اخوان المسلمین او بعث

ګوندونو جوړول) او حقوقي (د يو کانفدراسيون يا فدراسيون د جوړېدو لپاره د نړيوالو تړونو لاسليک کول) لارې ګټه اخيستل شوې ده.

په ټوليز ډول پان اسلاميزم د يو روحاني- سياسي ښوونځي په توګه په ملي او نړيواله سطح د سياسي موخو لپاره ګومارل شوی دی. په دې مانا چې د مسمانانو چارواو د هېوادونو د نيونې هيلې تل د پان اسلاميزم له ولولو سره اغېز پيدا کوي او ان ښکېلاکګرو نامسلمانو هېوادونو غالباً خپل مقصدونه د پان اسلاميزم په پوښ کې تاو کړي دي. د انګليس ښکېلاک پان اسلاميزم تر لومړۍ عمومي جګړې دمخه په منځني ختيځ کې د خپلو استعماري دښمنانو له هغې جملې نه (عثماني ترکيې) پر ضد د ايډيالوژيکي مبارزې وسيله کړی و. ددې ښکېلاکيزې تګلارې په برکت ځينې نومورکې کورنۍ لکه په سعودي عربستان کې د آل سعود کورنۍ، د تاج و تخت، شهرت او اغېز خاونده شوه. پان اسلاميزم د مارکسيست انترناسيوناليزم په شان تل د سيمه ييز ژوند له واقعيت سره په چلند کې له ماتې سره مخ شوی او بيا د مسلمانانو بنسټپالو ګوندونو په لاس کې د چارواکو د پراختيا غوښتنې د موخو د فردي او سياسي شعور نه درلودونکو مسلمانانو پرګنو د تېر ايستلو لپاره د يوه کشوونکي سراب په توګه پاتې شوی دی.

په افغانستان کې د جهاد په ديارلسو کلونو کې اسلامي انترناسيوناليزم د مارکسيست انترناسيوناليزم پر وړاندې وکارول شو. زموږ په هېواد کې سياستوالو روحانيونو او (په ځينو برخو کې د ګوتو په شمېر روحاني سياستوالو) دې ته پام و چې له نړيوالې صبغې او د بهرنيو هېوادونو له مرستې پرته د جهاد د غوښتنو پرمخبيول امکان نه لري. د بهرنيو هېوادونو د مرستې راجلبول په داسې حال کې، چې د اسلامي تنظيمونو لپاره په خپلمنځي او کورني اړ و دوړ کې د سياسي دريځ د ټينګښت او تثبيت وسيله شوې وه، د سيمې د مسلمانو دولتو لپاره يې د افغانستان په جهاد کې د پرله پسې او ګټورې سياسي پانګه اچونې امکان برابر کړ.

بهرنيو هېوادونو د مذهبي او سياسي پيوستون او يو څه هم د قومي او کلتوري اړيکو له مخې په افغانستان کې ځانګړې ډلې له خپلو پوځي، سياسي او تبليغاتي مرستو څخه برخمنې کړې، د اسلامي هېوادونو د ټولو پوځي مرستو د اوډېنې (کاناليز) لپاره يو افغاني سياسي واحد مرکز هم موجود نه و: افغانستان د لاسوهونکو هېوادونو د ګټو د ټکر پر سيمه واوښت. دې کار د افغاني ټولنې بېلابېل قومونه او قبايل له بهرنيو هېوادونو سره د مذهبي، سياسي، قومي او کلتوري تړښتونو له مخې تيت و پرک کړل او د ټولنيز پيوستون او يووالي د يو توکي په توګه يې د ناسيوناليزم اغېز يو څه کم کړ. په مخالف لوري کې د افغانستان د کمونيست ګوند له خوا مارکسيست انترناسيوناليزم د واک د بهرنيو سرچينو د خپلونې ايډيولوژيکه وسيله وګڼل شوه او روسانو له هغه نه د امپرياليستي موخې د تطبيق د حربې په توګه کار واخيست. په دواړو حالاتو کې د سياسي واک د نيولو لپاره د سياسي مشرانو پاملرنه د خلکو پر ځای چې ملي ليډر شيپ ته د اعتبار ورکولو اصلي سرچينې دي، تر پولو د باندې بهرنيو لاسوهونکو هېوادو ته واوښتله. دې کار د بهرنيو لاسوهونکو هېوادونو په ګټه په سوله او جګړه کې له موږ نه هر ډول نوښت واخيست او د يوې نيمې لسيزې په اوږدو کې يې زموږ خلکو ته تر ټولو ناوړه سياسي زده کړه ورکړه.

د جهاد د دورې د مذهبي مشرانو، چې انټرناسیونالیزم یې د عرب شیخانو او د ایران د ایت الله ګانو او حجت اسلامیانو ((د پطرولو خزانې)) د یوې برخې د لاسته راوړلو لاره ګڼله، ملتپالنه یې د مسلمانو پر ګنو په روحیاتو کې ووژله او تر دې زیات یې لا د یو سپېڅلي اتحاد له لارې له سرې او ګرمې جبهې نه د ملتپالو د ایستلو لپاره او پر ټولو هغو کسانو باندې، چې د افغانستان له نامه سره یې مینه لرله، د کفر او الحاد تور ولګاوه او ان ځینې یې شهیدان کړل. مذهبي لارښوونکو ددې لپاره چې ((د وطنپالنې ګناه)) پر ((پردې پالې ثواب)) واړوي، له بېلابېلو لارو یې دملتپالنې پر ولولو ګوزارونه وکړل. له هغې جملې:

_د هغو تنظیمونو او سیاسي ډلو د نومونو په جوړښت کې، چې د جهاد په کړکېچن مهال کې څرګند شوي وو، د ((ملي)) او ((افغانستان)) د اصطلاحاتو ځای کولو ته په عمل کې هېڅ ډول پاملرنه ونه شوه. خو د دې خلاف د ((اسلام)) پر نومونې زیات ټینګار وشو (اسلامي حزب، اسلامي جمعیت، اسلامي انقلاب حرکت او نور) په بله وینا د ګوندونو مسلمانتوب د هغوی ملیتوب او افغانیت تر سیورې لاندې راوستی و.

_اسلامي تنظیمونو د مسلمانو پرګنو پاملرنه له افغانستانه بهر سیاسي معبودونو لکه ایت الله خمیني، ضیاءالحق او نورو ته واړوله. تر هېواده بهر د ځینو سیاسي او مذهبي شخصیتونو د روحاني پوړیو او کراماتو په اړه مبالغه او ان په ښکاره ستاینه کېدله او هغو ته یې له سیاسي شعور نه بې برخې، د افغانستان د پرګنو د معتقداتو په متن کې، د اسلامي نړۍ د لارښود په توګه(!؟) ډاډمن ځای پیدا کاوه.

_د هېواد د داخلي جګړې جبهې یې د اسلامي نړۍ د خلفاوو او مشرانو په نومونو لکه د عمر فاروق جبهه، د خالد بن ولید جبهه او داسې نورو په نومونو مبارکې او سپېڅلې کړې. ګنې د افغانستان د ملي او مذهبي لارښوونکو لکه ملامشک عالم، محمد جان غازي، د میوند فاتح محمد ایوب خان او نورو په مسلمانۍ کې څه شک او ګمان پیدا شوی دی.

_د اسلامي نړۍ د عمومي ګټو پر وړاندې د افغانستان ګټې وړې او بې اهمیته وګڼل شوې. په هغو شرایطو کې، چې د روسانو د پوځي شتوالي له کبله په افغانستان کې ستر جهاد د مبارزې د مورچلو پیاوړتیا ته ډېره زیاته اړتیا درلوده، د اسلامي انټرناسیونالیزم د بیرغ ساتونکو یوازې پر ۱۹۸۰م کال نږدې پینځه زره افغاني مجاهدین د عراق د جمهور رئیس صدام حسین پر ضد د جهاد(؟) لپاره د ایران ایت الله ګانو د توپ خولې ته وتړل. پر ۱۹۹۱م کال ۳۵۰ تنه مجاهدین د لنډ مهالي افغان حکومت له خوا د امریکا او سعودي عربستان تر څنګ (د کویټ د ازادولو))(!) لپاره د عراق د اسلامي هېواد پر ضد ودرېدل: په داسې حال کې چې افغانستان پر همدې وخت د کمونستانو تر اسارت لاندې و. اسلامي حزب پر همدې کال تیاری څرګند کړ، چې د سرېو او مهماتو له لېږلو سره د هندوستان د مرکزي حکومت پر وړاندې د کشمیر د شورشي مسلمانانو دفاع کوي او هغه هم په داسې شرایطو کې چې افغانستان تر کشمیره زیات د خپلو مسلمانو خلکو مهربانۍ ته اړتیا لرله.

له ځینې مذهبي مشرانو سره دجهاد د ځروبونې، له بهرنیو سرچینو نه د ګټې اخیستنې له دلیل پرته، بل ستر دلیل چې هغوی یې د ملتپالنې ولولو مخالفت ته رابلل دا و؛ په غلطه یې فکر کاوه چې مجاهدین حاضرنه دي یوازې د افغانستان د دفاع لپاره د شهادت جام وڅښي. په داسې حال کې چې که یوازې په نړیواله مانا له اسلامي معتقداتو نه د دفاع لپاره د شهادت مرتبه مطرح وای ((د فلسطین دار الشهادت)) چې نږدې یوه پېړۍ یې له عمره تېرېږي، مومنانو ته یې د اسلام په لاره کې د قربانۍ ورکولو لپاره ښه زمینه برابره کړې ده.

ګومان نه کېږي د اسلام د دفاع په خاطر په فلسطین کې له اسرائیلو سره په جګړه کې د کوم افغان پوزه وینې شوې وي، د شهادت پوړۍ لاسته راوړل خو لا پرېږده، ځکه نو هېوادني جهاد ته په تګ کې د ملي او اسلامي نوامیسو دواړو دفاع مطرح ده.

په هرحال! ملتپالنې، په ځانګړي ډول د انګلیس د ښکېلاکیز اغېز پرضد د پېړیو په بهیر کې، په داسې شرایطو کې چې له ګاونډیو اسلامي هېوادونو سره د مذهبي او دیني اړیکو پر بنسټ د افغاني ټولنې د یوځای کولو او ړنګولو امکانات موجود وو، د یو ځواکمن مخالف ځواک په توګه عمل کړی او د افغانستان د خپلواک اسلامي دولت په جوړښت کې یې خپل بنسټیز رول ترسره کړی دی. اسلامي انترناسیونالیزم د مسلمانانو له مذهبي ولولو سره په تماس کې، د ځواکمنو جذبو په لرلو سره د مارکسیزم له چاپېریال نه، تر راغلي پردي انترناسیونالیزم نه زیات، د افغاني ملتپالنې نویو راپیدا شویو توکو ته زیان ورساوه.

اسلامي انترناسیونالیزم د سیاسي ټولنپوهنې په اصطلاح خلک په پراخه کچه له ځانه پردي کړل او د افغانستان د ګټې د ساتنې مینه یې ورکمه کړه. د اسیا په جنوب ختیزو بازارونو کې د افغانستان د لاجوردو او زمردو خرڅون، د عرب امیرانو په بازارونو کې د هېواد د ځنګلونو د لرګیو خرڅول، د پاکستان او ایران په بازارونو کې د دښمن د جګړه ییز ماشینونو د ټوټو ټوټو اوسپنو خرڅول او بالاخره د کابل موزیم لوټ، ټول د افغانستان د لوړو ملي ګټو پر وړاندې د هغې بې تفاوتۍ ښکارندویي کوي، چې انترناسیونالیزم ورته لمن وهي. د دې تېرې شلکلنې جګړې په ترڅ کې د افغانستان خاوره د روسي، ایراني، پاکستاني عربو او نورو اجنټانو په ((کاروان سرای)) بدل شوې ده، چې هر یو د انترناسیونالیزم تر بیرغ لاندې د افغاني مذهبونو او قومونو پر پاشل شویو ټوټو باندې خپل رقیبان ځپل. ځینو عربانو لکه سعودي عربستان ته د افغاني پان اسلامیزم له ګرم بازار نه د سوداګرۍ ګټې ترلاسه کول او په سیمه کې د ایران د پراختیا غوښتنې د مقابلې لپاره تر ټولو ښه لار ګڼل کېدله.

هغه وخت په افغانستان کې د دوو اسلامي هېوادونو سعودي عربستان او ایران مقابله په خپله د ملتپالنې څرګندوی وه، خو افغانان یې د انترناسیونالیستي لېوالتیاوو لرلو ته هڅول، انترناسیونالیزم یې د ځینو افغانانو د عقیده یې ښوونځي په توګه یوازې د افغانستان په خاوره کې ساته.

د افغانستان په جګړه کې نورو ښکېلو عربانو (عربو ته د فلسطین په اندول) د افغانستان په لرې پروت هېواد کې د شهادت د درجې لاسته راوړلو لپاره په ارام زړه خپله پاملرنه را اړولې وه، هغه د خدای بښلي جمال عبدالناصر په وینا ګنې اسرائیل د مدیترانې په بحر کې لویدلي دي او فلسطین د یو خپلواک دولت په توګه راڅرګندېدلی دی.

له پورتنیو یادونو څخه ځرګندېږي، چې د پان اسلامیزم د مفکورې دفاع د افغانستان د ګټو د دفاع په مخالف لوري کې ودرېږي او ان د هېواد د له منځه وړلو لاره ده. که څېرې په اسلامي نړۍ کې دا مفکوره د عملي کېدو او پلي کېدو وړ وای، نو ډېر پخوا به د افغاني مذهبي ډلو د مشرانو په واسطه د انترناسیونالیزم د شعار پر وړاندې کولو سره (په ځینو برخو کې) د متفرقو او دښمنو اسلامي هېوادونو د عقیده یي، ایډیولوژیک، سیاسي او سازماني پیوستون شاهد وو. انګلیسانو له خپلو هر ډول ښکېلاکیزو چلونو سره ونه کړای شول، تر لومړۍ نړیوالې جګړې دمخه د منځنې ختیځ عربي هېوادونه، چې د یو دین، تاریخ، ژبې، فرهنګ او واحدې جغرافیا لرونکي دي، په یوه نړیوال سازمان کې سره متحد کړي. هغه ټینګ اختلافونه، چې ځینې وخت د خونړیو جګړو سبب شوي دي، د مسلمانو عربي هېوادونو ترمنځ یې د بېلتون یوه غټه پوله رامنځته کړې ده. جمال ناصر له مصر سره (د یو فدراسیون په چوکاټ کې) د سوریې د یوځای کولو او صدام حسین له عراق سره د کویټ په یوځای کولو سره لومړی په سوله ییز او دویم د زور له لارې د یوې اسلامي امپراتورۍ د بنسټ د ایښودلو هیله لرله. دواړه په دې لاره کې بریالي نه شول. سوریې او کویټ دا نه منله، د دوو دیکتاتوریو تر بیرغ لاندې، چې د مسلمانو عربو نړۍ یې د تورې په زور جوړوله، له خپلو ملي طبیعي ګټو څخه تېر شي. د عربي هېوادونو د اخوان المسلمین ګوندونه، چې د اسلام د نړیوال دولت د جوړېدو لپاره یې په سیاسي برخه کې ځینې جنجالیزې پېښې رامنځته کړې، تر نیمې پېړۍ نه په زیاته موده کې د ټولو قهرجنو او سوله ییزو وسایلو په کارونې سره نه یوازې ان په یوه مسلمان هېواد کې د سیاسي واک په نیولو بریالي نه شول، بلکې د اسلامي نړۍ د یووالي د پلي کېدنې په لار کې د اسلامي ټولنو له سیاسي واقعیتونو څخه په ډېر لرې واټن کې، د یوې بنسټپالې او ځانساتې ډلې په توګه یوازې یو لږکی (اقلیت) پاتې شول او د سیاسي مبارزې په ډګر کې تجرید شول. د بعث ګوند چې د ((میشیل افلق)) په واسطه په ټولو عربي هېوادونو کې د واک نیونې له لارې، د عربي هېوادونو د یووالي د راوستو لپاره جوړ شو، نه یوازې دا چې د عربي هېوادونو د یووالي په لار کې یې کوم ګام پورته نه شو کړای، بلکې د عراق او سوریې دوو هېوادونو، چې په هغو کې د بعث ګوند څانګې واک په لاس کې لرې، کلونه کلونه یې له یو بل سره دښمني وکړه او پر ۱۹۹۱م کال پر عراق باندې د غربي متحدینو د ځواکونو په یرغل کې، سوریه د سعودي عربستان، امریکا، انګلستان او فرانسې تر خوا ودرېده. د ایران او عراق د دوو اسلامي هېوادونو ترمنځ نږدې لسکلنه جګړه او د ایران او سعودي عربستان ترمنځ اختلافونه د دې واقعیت ځرګندې نښې دي، چې یو هېواد هم تیار نه دی خپلې ملي ګټې له هغو دروغجنو سیاسي شعارونو ځار کړي، چې د ښکېلاک بوی ورڅخه راځي.

تجربې په ډاګه کړې ده، چې د افغاني ټولنې ټينګو واقعيتونو، دين او ايډيولوژۍ، چې له بهر نه داخل ته رادننه شوي يا زغملي يا يې نه دي زغملي، د دين زغم په هغه کچه (مقياس) و، چې د خلکو له روحياتو سره يې يوځای کوونکو ارزښتونو سمون وخوړ او بيا يې له خپل لومړنۍ بنې سره څرګند توپير پيدا کړی دی.

_امام ابوحنيفه کابلي د شريعت له آرونو څخه د زمان او مکان له شرايطو سره سم تفسيرونه راوکښل، حنفي مذهب يې پر رسمي، ملي او افغاني مذهب واړاوه.

_د مارکسيزم ايډيالوژي د افغانستان د سياسي او ټولنيز ژوند له واقعيتونو سره په چلند کې څو ټوټې شوه او د دې ايډيولوژۍ توغ پورته کوونکي ګوند (کمونست ګوند چې د ((وطن)) د نامه تر شا يې ځان پوښ او پټ کړ) د افغاني ټولنې د ملي او ديني جوړښتونو د درناوي په تظاهر کې ځان داسې نغاړه چې ځينو بهرنيو ډيپلوماتيکو کړيو ته يې، چې له سياسي لارې يې د افغانستان د ستونزې حل غوښته، له خپل لومړي هويت سره توپير ډېر ګران کړی و. څکه نو په داسې حال کې، چې په راتلونکې کې له ټولو اسلامي هېوادونو، په ځانګړې ډول له ګاونډيو سره، د مسلمان افغانستان د ښو اړيکو لرل په بهرني سياست کې يو نه انکارېدونکي اصل وي، د افغانستان په واسطه د پان اسلاميزم د مفکورې د پلې کېدو لپاره د عمل د نوښت ترلاسه کول، د هېواد د لوړو ګټو خلاف ملي ضد، تشه او له واقعيت نه لرې تګلاره ده، په وروستۍ شننه (تحليل) کې دا د هغو کسانو سياسي شعار دی، چې د افغانستان له مسلمانانو څخه د دين، مذهب په يوه نړيوال ګټور تجارت کې ګټه اخلي او يرغمل کوي يې.

پان اسلاميزم د هماغو سياسي، مذهبي مشرانو جادوګره افسانه ده، چې د خپل اسلامي او ملي ځواک دملاتړ له لارې د سياسي واک د لاسته راوړلو هيله نه لري او د خپل هېواد تر پولو دباندې بهرنيانو ته يې د اميد سترګې نيولې دي.

هـ- په هجرت کې دملتپالو روڼاندو د سياسي هڅو پر وړاندې خنډونه: له سياسي پلوه هغه لوی درس، چې نږدې ۲۰ کلنې جګړې موږ ته راکړ دا دی، چې د سياسي ځواک راټولونه، جوړونه، تشکل او د سياسي ځواک ښه سمون پر پېښو باندې ډېر اغېز لري. له همدې کبله شورويانو پر افغانستان باندې د يرغل پر وخت هغو کسانو ته چې په ځانې ډول يې د روس د يرغل مخالفت کاوه په څنګزنې ډول کتل، په داسې حال کې چې پر سياسي ډلو پورې د تړلو اشخاصو له مخالفت څخه يې وېره کوله. له يو سياسي جوړښت سره د نه تړښت په مانا د ناپېيلتيا آرونه، د پخوانيو دولتي نظامونو ايډيالونه دي، چې په هغه کې سياسي ګوندونو ته د شک او ترديد په سترګه کتل کېدل او د ټولنې دننه اختلافونو، د يوه ځواک په توګه د سياسي سازمانونو په چوکاټ کې ځان نه و څرګند کړی.

تجربې په ډاګه کړې ده، چې په نننی افغانستان کې له ټولو سره د اړيکو لرل او هېڅ يوې ډلې سره نه لرل، له دې کبله په سياسي لوبو کې د پلې کېدو ځای پيدا نه کړ، چې تر شا يې يو سازمان نه درلود. ياني د زور له موضع (واک د سياست مضمون دی) په جګړه کې داخل شوی نه دی. له پورته يادونو څخه دا ټکی څرګندېږي، چې د افغانستان

د سیاست په برخه کې له یو جوړښت نه کار اخیستل پر یوې اړتیا اوښتی، د همدې اړتیا له مخې ځینې روښاندي په دې باور دي، لکه څنګه چې نورو له بهر څخه په رالېږل شویو ډلبندیو باندې هېواد ویجاړ کړ، نو موږ څنګه د خپل ځاني او ملي ډلبندیو په واسطه نه شو کولای هغه بېرته ودان کړو.

څکه نو په مهاجرت کې د سولې، د هېواد د ښېرازۍ او سوکالۍ په نیت د یو ملي سیاست جوړښت د رامنځته کېدو هیله ډېره نېکه ده، خو ځینې لاملونه دا نېکه هیله له ګړوډې سره مخامخوي.

_جغرافیایي لامل: د یوې متشکلې ډلې د جوړښت لپاره د یو اندود (د تفکر طرز) د پلویانو ترمنځ تفاهم بشپړ نه دی، د کار په پیل کې ډلې، د کړنلارې او تګلارې جوړول، چې دتفاهم د امکان واټن او لرېوالی لنډ او ان ممکنوي، د اوونیو اوونیو خبرو اترو غوښتنه کوي، د یوې کړنلارې او تګلارې په جوړېدو سره پایته نه رسېږي. د دې لپاره چې کړنلاره او تګلاره د خلکو د پراخه پرګنو د جلب او جذب وثیقه او یا لږ تر لږه د یوې عقیدې د سازماني اړیکو وسیله شي، باید د موسسې کانګرې له خوا تصویب شي.

د مهاجر ژوند په شرایطو کې د موسسې کانګرې د غونډې د جوړولو امکان ډېر تنګ دی. له پورتنیو یادونو څرګندېږي، چې د افغان مهاجرینو له خوا د اغېزمن سیاسي فعالیت ترسره کول، یوازې له بهرنیو هېوادونو څخه ترسره کېدی شي، چې د زیاتو افغانانو کوربانه وي. هغه وخت به موږ په ټوله نړۍ کې د بېلابېلو او خپلواکو ټولنو د راټوکېدو شاهدان یو، هر کله چې هېواد ته د تلو امکانات برابر شي، د هغوی ټول پر یوه پلاټ فورم باندې د توافق له مخې کولای شي، په یوه واحده جبهه کې ګډون وکړي، خو په دې شرط هغه منفي لاملونه، چې لاندې یې یادونه کېږي، له منځه وړل شوي وي:

_پولي او مالي لامل: له پولي او مالي ملاتړ پرته د یو سیاسي سازمان او ډلې تصورول، د بې امکاناتو او بې وسلې اردو تر تصوره هم مشکل دي. په بنسټیز ډول هغو ډلو ته، چې په افغانستان کې د جهاد پر وخت یې ځان څرګند کړ، که له یوې خوا یې هغوی په پردیو هېوادونو پورې وتړل، له بلې خوا یې دوی ته د دې امکان پیدا کړ، چې په اغېزمن ډول خپله سیاسي او پوځي پېژندنه په ډاګه کړي او د کمونیستانو تر ماتې وروسته د پېښو په لارښوونکي ځواک بدل شي. د بهر د پولي او مالي ملاتړ د نشتوالي له کبله افغان ملتپالې ډلې په زیاته کچه له جګړه ییز سیاسي ځواک څخه بې برخې او تر ډېره حده له صحنې نه بهر شوې.

له ګټې او مهمو عایداتو پرته د سازماني چارو د پرمخبیولو لپاره پر ګډون ونډې، غړیتوب ونډې او نورو مرستو، که څه هم ولسي سرچینه ولري، نه د جګړې او جهاد په شرایطو او نه هم د مهاجرت په شرایطو کې کولای شو، حساب وکړو.

_رواني او کلتوري لامل: په بهر کې استوګن افغانان په ځانګړې او عام ډول تر ګڼو رواني فشارونو لاندې ژوند کوي، هغه ځوانان چې لږ تر لږ ۲۹ کاله عمر لري او تر اوولسو کلونو څخه زیات وخت یې په پردي چاپېریال کې تېر کړی

دی، ډېرې لرې ملي ولولې لري. سپین ږیري، چې د هېواد په مینه کې سوزېږي له یوې خوا د هجرت ژوند په ګڼ شمېره ستونزو کې ډوب دي، له بلې خوا له سختې فکري پاشلتیا سره مخامخ دي او تراوسه پورې ددې کټګورۍ خلکو ولولې په کوم واحد مرکز کې راټولې شوي نه دي.

په لویدیزو هېوادو کې د مهاجرو ډلو په منځ کې سیاسي فعالیت، د ظلم په اور سوي ځنګله په منځ کې د ډیوې له بلولو سره ورته والی لري. په دې هېوادو کې یوازې دومره کېدی شي د کلتوري او لیکنیو اړیکو په واسطه د عقیدې د ګډون لاره چاره برابره او یا د تفاهم پر نویو لارو چارو کار وشي.

البته په دې منځ کې باید پاکستان او ایران ته ځانګړی مقام ورکړ شي. په دې دوو هېوادونو کې د زیاتو مهاجرو افغانانو شتوالی تل د سازماني چارو امکانات برابر کړي دي، خو غالباً کوربه هېوادو د مهاجرو د سیاسي ډلو سوق او اداره په لاس کې اخیستې او له هغو نه یې ځینې وخت د خپل ځان په ګټه او د افغانستان د خلکو پر ضد کار اخیستی دی. له دې پرته کوربه پاکستان د جهاد د کلونو په بهیر کې د خپلې خونړۍ استخباراتي دستګاه او یا په دوی پورې د تړلیو ډلو په واسطه ډېر ملتپال روښاندي وژلي او د سیاسي فعالیت ور یې پرمخ ورتړلی دی.

افغاني وسلوال سیاسي ګوندونه په داسې شرایطو کې نړۍ ته راغلل، چې په افغانستان کې مطلقه ګډوډۍ واکمنه وه او سیاسي مبارزې، چې غالباً قهرجنه بڼه یې درلوده، قانوني او حقوقي جوړښتونو او ان مدني اخلاقو پرې څه اغېز نه کاوه. د جګړې کلتور که له یوې خوا د شکېلاک د اغېز د له منځه وړلو لپاره ګټور ثابت شو، له بلې خوا یې خلکو ته ناوړه سیاسي تربیه ورکړه. هغه خلک چې د عادت له مخې د وسلې په زور خپله اراده پر نورو ومني، په ډېره سخته به تیار شي، چې سوله ییز سیاسي قواعد ومني.

اوس موږ د سوله ییزو هیلو په لرلو سره، خو نه پر نږدې وخت هغه واقعیت وینو، چې د یو ملي سیاسي تشکل د جوړولو په بهیر کې، چې مهاجر افغانان، په ځانګړې ډول قلموال مجاهدین به په کې ونډه لري، هېڅ ډول هغه ستونزې چې پورته ورته اشاره وشوه، په منځ کې نه شته. پر دې وخت به موږ د اخلاقي ځواک په توګه یو ځواکمن او د جګړه ییز ځواک له پلوه د کمزوري سیاسي جوړښت د شتوالي شاهد یو. رښتیا خبره داده، چې داسې یو جوړښت به ډېره ګرانه کولای شي د افغانستان د سیاست په چارو کې اغېزمن رول ولوبوي. دا چارې د هغو ډلو د زور ازمویلو ډګر ګرځېدلی دی، چې وسله لري. اصولاً هر کله چې د سیاست ډګر د تودې جګړې پر ډګر واوښت بیا نو د پېښو په بدلون کې د اخلاقي او مانیز ځواک لرونکې ډلې ته د رول د اثبات مجال په لاس نه ورځي.

په داسې حال کې، چې عملاً د دې ډلو بې وسلې کول امکان نه لري، د یو سیاسي جوړښت اخلاقي رول هغه وخت د توجیه وړ دی، چې د ځینو وسلوالو ډلو له ملاتړه برخمن وي او په بله مانا مادي ملاتړ ولري. د اټکل له مخې دا له کړکېچ نه د وتلو یوازېنۍ لار نه ده، خو په باور سره یوه رښتینې لار ده.

دویم څپرکی

د ناپېیلي حکومت غوښتنه او د ملي اردو د رغونې پر بنسټ د دولت د فزیکي لوړتیا بیا راژوندي کول (1)

د ملي وسلوال پوځ، د یو ملي اردو جوړول، چې د داسې پوځي تجهیزاتو لرونکی وي، چې پر وسلوالو ډلو او د هغو پر پلویانو لاسبری ولري، د سولې او په پای کې د دولت د فزیکي لوړتیا د تضمین لپاره لومړی گام دی.

الف- د ملي اردو (ملي وسلوال پوځ) بیا جوړونه: تر ټولو دمخه ددې خبرې یادونه کوو، چې په اوسني اضطراري حالت کې زموږ لپاره د ملي اردو په بیا جوړونه او تجهیزونه کې د کورنۍ سولې د ټینگښت او حقوقي دولت د جوړېدو هیله پرته ده، نه له کوم بهرني ځواک سره سیالي او دښمني. په داسې ډول د ملي اردو جوړونه، چې لږ تر لږه د گاونډیو هېوادونو له وسلوالو پوځونو سره د سیالۍ ځواک ولري، د افغانستان لپاره د کړکېچ، ستونزو او غریبۍ په شرایطو کې یوه نه پلې کېدونکې هیله ده .

د دولت د فزیکي لوړتیا د تامین لپاره د ملي اردو جوړونه د یو ناپېیلي حکومت د جوړښت له لارې امکان لري. ناپېیلی حکومت باید په ټولیز ډول د یوه ناپېیلي اردو پر ملاتړ ډډه ولگوي. د ملي اردو په جوړښت کې د وسلوالو ډلو داخلول له دې کبله گټور نه دي:

_سیاسي شوې اردو، د ناپېیلتوب له حالت نه، چې د جگړه ییزو غاړو د باور د خپلونې بنسټیز توکی دی، د باندې وځي.

_د گڼو وسلوالو ډلو په منلو سره، چې ممکن په دستوري ډول په اردو کې ځای ونیسي له واحدې قوماندې نه د ملي اردو سوق او اداره له ستونزو سره مخامخوي.

_په ملي اردو کې د تنظیمي ډلو په ځای نیونې سره، وسلوال پوځ د ناپایه تنظیمي حسابونو د پاکونې د ښتو پر ډگر اوړي. د ملي اردو کدر باید له تېرو سلطنتي او جمهوري صاحب منصبانو څخه جوړ شي، چې له وروستیو لاس پوځو رژیمونو سره سیاسي تړښت ونه لري. د اردو په لیکو کې باید د خدمت تر بیرغ لاندې د شرایطو پوره کوونکي ځوانان او په پراخه کچه هغه کسان جذب شي، چې یوې نیمې لسیزې جگړې هغوی د هېواد د اقتصاد او فرهنگ په برخه کې په نه کارېدونکو عناصرو بدل کړي دي. دا کسان به په خپله خوښه د اردو خدمت ومني.

ملي اردو به په اوسنیو اضطراري شرایطو کې، چې وزگارتیا د ټولنې د کار د ځواک زیاته برخه له گټې ایستلې ده، د جلب او جذب ځواک ولري.

د ملي اردو په جوړښت کې د دغه اردو د بودجې د لاسته راوړلو مسئله د پام وړ ده، ناپېيلی حکومت پر داسې وخت د سولې د ټینګښت لپاره ددې اردو مرستې ته اړتیا لري، چې له جګړې نه راپیدا شوې ګډوډۍ، له ملي سرچینو او عوایدو څخه د اردو د بودجې لاسته راوړل ناممکنوي. هغه وخت نو د اردو د تمویل او تجهیز یوازینۍ سرچینه بهرنۍ مرستې دي. له هغو خبرونو څخه، چې د هجرت په خپرونو کې خپاره شوي دي، څرګندېږي، چې د اروپایي ټولنې هېوادونه او د امریکا متحده ایالات تیار شوي نه دي، چې د ملي اردو په بیا جوړونه کې له راتلونکي ناپېیلي حکومت سره مرسته وکړي. ددې مرستو په منلو کې به د انډول ساتل په نړیواله کچه د راتلونکي حکومت د ناپېیلي سیاست د بنسټ لومړۍ ډبره کېږدي.

موږ تراوسه پورې د وسلوالو ډلو له دریځونو سره له اړیکو پرته، د ناپېیلي حکومت په واسطه، د ملي اردو د بیا جوړونې په برخه کې خبرې وکړې. د وسلوالو ډلو له معضلې سره له رښتیني چلند او د هغوی له بې وسلې کولو پرته به د یو ناپېیلي حکومت تشخص ناممکن وي.

ب- وسلوالې ډلې او د بې وسلې کولو ربړه: د شوروي د یرغل وخت هغه پړاو و، د وسلوالو ډلو شتوالی، چې د ملي مقاومت په برخه کې یې کارنده ونډه درلوده، د توجیه وړ ګرځاوه. له افغانستان نه د شوروي یرغلګرو ځواکونو په وتلو او په ځانګړې ډول په راتلونکي کې د یو حقوقي دولت په ټینګښت سره وسلوالې ډلې د خپل شتوالي منطق له لاسه ورکوي.

همدا اوس د وسلوالو ډلو زیاته برخه د هېواد د خاورې د خپلواکۍ او ملي واکمنۍ پر ضد د بهرنیانو د لاسوهنې پر وسایلو اوښتې ده. دا ډلې د سولې د ټینګښت او په هېواد کې د حقوقو پر آرونو د ولاړ حکومت د رامنځته کېدو مخه نیسي.

د افغانستان جیوپولیټیک جوړښت، هېواد تل د لښکرکښیو او فتوحاتو له خطر سره مخامخ کړی دی. په ځینو برخو کې د افغانستان واکمنان ګاونډیو هېوادونو ته د لښکرکښیو سرچینه وه، دا سوبې څه کورنۍ وې که بهرنۍ، د دې سبب شوي، چې د افغانستان د خلکو یوه برخه د تاریخ په بهیر کې د سپکي وسلې له کارونې سره په ښه ډول اشنا شي او هغه د ناموس په شان د خپل ځاني او ملي هویت د تثبیتولو د وسیلې په توګه وساتي.

د افغاني ټولنې په هغو سیمو کې چې قبیلې استوګنې دي، کله کله وسله د ټولنیزو شخړو په حل کې د قاضي ځای نیسي.

ددې واقعیت په پام کې نیولو سره، چې پورته ورته اشاره وشوه، د وسلې راټولول، د سولې د بهیر تر ټولو ستونزمن پړاو ګڼل کېږي. همدې ستونزې ته په پام لرلو سره ځینې د نظر خاوندان په دې نظر دي، چې د وسلې د راټولونې پر ځای دا اوسنۍ وسلوالې ډلې د سولې د ټینګښت د مسوولینو په ډله کې په رسمیت وپېژني. په دې برخه کې لږ تر لږه د دوو الترناتیفونو وړاندیز شوی دی:

ـد ملي اردو له موازينو سره سم د قوماندانانو د شورا جوړېدل: دا وړانديز له دې کبله د تاييد وړ نه دی، چې قوماندانان له دښمنو تنظيمونو سره تړلي او په يوه جوړښت کې يې راټولول اسانه کار نه دی. که بيا هم کله چې د قوماندانانو په سازماني سمبالښت کې ستونزې موجودې نه وي، د قوماندانانو د پرېکړو لپاره د ملي اردو تر څنګ د يو بل امنيتي اورګان ځانګړي کول، په يوه سيمه کې د دوو پاچايانو مقوله را ژوندۍ کوي، دا له يوه مسوول لاسه، د سولې د ټينګښت له هيلې سره سمون نه خوري.

ـدملي اردو په تشکيل کې د وسلوالو ډلو ادغام بل د پام وړ الترنتيف دی. دا الترنتيف که څه هم له تنظيمونو سره د ډلو د نه پيوستون له ژمنو سره مل وي، په ملي اردو کې په لويه کچه عقيده يي جګړې خپروي او د وسلوالو ځواکونو يو رنګي او يووالی چې په لېږدوونکي پړاو کې د سولې د ټينګښت او حقوقي دولت د بنسټ ايښودلو د دندې سرته رسول دي، کمزوري کوي.

له پورته يادونو څخه دا ټکی څرګندېږي، چې د ملي اردو جوړښت بايد د وسلوالو ډلو د درنو وسلو د راټولولو له پروګرام سره يوځای وي. د سپکو وسلو راټولول به د هغو وسلو په ډول چې پر افغانستان باندې د شوروي تر يرغل دمخه له خلکو سره پاتې کېدلې، لږ کم شي او فکر نه کېږي د حکومت د اضطراري پروګرام برخه شي. د سپکو وسلو راټولول هغه وخت د انتقالي حکومت د دندو په سر کې راتلای شي، چې له دې اړخه را پيدا شوی خطر د دولت امنيت ته ګواښ وکړي. د سپکې وسلې له پلوه به دا خطر په لږه اندازه محسوس وي.

د بېوسلې کولو پروګرام بايد پړاو په پړاو د عمل په ډګر کې پلی شي. ددې پروګرام د پلي کېدو لومړی پړاو بايد په کابل او د هغه په شاوخوا سيمو کې ترسره شي. په کابل کې د يو ځواکمن مرکزي حکومت ټينګښت به د افغانستان په نورو سيمو کې ددې حکومت د فعاليتونو د ترسره کولو لپاره لاره هواره کړي.

ج- د درنو وسلو راټولول: د درنو وسلو راټولول د لنډ مهالي حکومت له جنجاليزو دندو څخه ګڼل کېږي. ددې کار ستونزه په دې کې ده، هغه تنظيمونه چې خپله سياسي پېژندنه يوازې د وسلې په ساتنې او کارونې کې ګوري او هغه مواضع چې د دې وسلې په واسطه يې تر لاسه کړې دي، په اسانۍ سره له لاسه نه ورکوي. د دې دليل دا هم دی، چې دوی غواړي د واک له دې مورچله د راتلونکو سياسي پېښو پر پرمختګ کنټرول ولري. بهرني لاسوهونکي هېوادونه به هم په دې لاره کې تر خپل ملاتړ لاندې تنظيمونه وهڅوي، خو بيا هم له سختې جګړې نه د ستړيا لاملونه، له بې پايلې زور ازمويلو څخه د عقل سر ته راتلل، د دښمنو غاړو د جګړه ييز ځواک کمزوري کېدل او د سولې د منلو د يو ميکانيزم د راوستلو ټول کورني او بهرني فشارونه بايد وي. د درنې وسلې راټولول چې بايد د دې ميکانيزم په منځ کې ځای ولري تر يوه حده د لنډ مهالي حکومت په واسطه د وسلوالو ډلو د باور د جلب په کچې پورې اړه لري. په بله وينا بايد د لنډ مهالي حکومت په جوړښت کې د ټولو سياسي ډلو پوره توافق او د انتقالي دورې

د دندې (له هغې جملې نه د وسلو راټولول) پرمخبیولو کې دې حکومت ته د ورټیا او واک ورکول په خپله د هغه باور ښکارندوی دی، چې وسلوالې سیاسي ډلې به یې پر لنډ مهالي حکومت ولري.

ګومان نه کېږي، چې د لنډمهالي حکومت پر وړاندې دا باور تر دې کچې وي، چې وسلوال ګوندونه ډلې ډلې په خپله خوښه درنه وسله ناپېيلي حکومت ته ورکړي، یوازېنۍ لار، چې هغه وخت ناپېيلي حکومت ته پاتې کېږي؛ د لنډ مهالي حکومت په واسطه د بازار تر نرخه په اوچته بیه د درنو وسلو پېرېدل دي. په دې برخه کې باید د ناپېيلي حکومت له خوا د نړیوالو موسسو پولي مرسته جلب شي او له دوستو هېوادونو څخه د مرستې په لاسته راوړلو کې د هغوی بې غرضي په پام کې ونیول شي. سربېره پر دې د مرستو پیداکولو کې باید لازم انډول مراعات شي.

زموږ په اند له افغانستان نه د شوروي ځواکونو تر وتلو وروسته نور د جهاد او عقیدې جګړې خپل ځای، د تنظیمونو په واسطه د سیاسي واک د ترلاسه کولو لپاره پوچو او ناوړه لوبو ته پرې ایښی دی. طالبانو تر یوه حده د دې ورانوونکو لوبو په تګلورو کې کمښت راوست. غالباً هغه کسان، چې په دې لیکو کې وو، د دې ناوړه پېښو بلهاریان (قربانیان) شول. په زغرده د اکثریت لیکو جنګېدل د کومې لوړې عقیده یي هیلې لپاره نه وو، خو په داسې شرایطو کې یې جګړه د ژوند خړوبېدنې وسیله وګڼله، چې جګړې او کړکېچ په هېواد کې له روا او اصولي لارې څخه د معاش تر لاسه کول، ډېر سخت کړي وو. دا ډله به چې کولای شو په یو ډول ورته اجیر وواېو، په اسانۍ سره به تیاره شي، چې د یوه مناسب انډول په مقابل کې خپله وسله دولت ته ورکړي.

د کار، دندې، ښوونې او روزنې زمینې په برابرولو ددې ډلې د راتلونکي ژوند په تضمینولو سره به د ټولنې د ګټو د ساتنې لپاره یو بل لامل هم زیات شي.

د ملي اردو د جوړېدو او د وسلې راټولونې پروګرام باید د افغانستان د پولو د کنټرول له کړنلارې سره پر یوه وخت پلی شي. د وسلو راټولول به تر هغه وخته پورې، چې د وسلوالو ډلو او بهر ترمنځ د ترېښت لوژیستیکي او تدارکاتي پُل ویجاړ نه شي، هېڅ درد به درمل نه کړي. له دې کبله نو په کار ده چې:

_انتقالي حکومت باید د سولې د ټینګښت په اړه له لاسوهونکو هېوادو سره په پراخ تفاهم کې وي. دا کار ستونزمن دی،ځکه چې د لاسوهونکو هېوادونو هیله داده، چې د افغانستان شخړه کې د خپلو نږدې دوه لسیزې سیاسي پانګې نه په داسې شرایطو کې لازمه ګټه پورته کړي، چې تر څو په هېواد کې په ورو ورو ډول قانوني حکومت ټینګېږي. له یو دوو ډلو سره چې د بهرنیو لاسوهونکو هېوادونو په لمسون ځان د سولې له بهیره ګوښه کوي، د لنډ مهالي حکومت قهرجن چلند بل بد کار دی، لنډ مهالی حکومت باید د راتلونکي اټکلي ټکرونو لپاره وړ تیاری ولري.

_د افغانستان د پولو د څارنې لپاره باید د وسلوال پوځ ځانګړي یونټونه (ټولګي) په پام کې ونیول شي. د کورنیو ټولګیو د سمبالښت په برخه کې نړیواله (د ملګرو ملتو او د اسلامي هېوادونو د کنفرانس) مرسته او یا له نړیوالو ټولنو نه د بهرنیو یونټونو تدارک به څه زیان ونه لري.

د- د درنې وسلې د راټولولو لپاره د لازمې نېټې ټاکل: د اور بند څارنه او د وسلو راټولونه د لنډ مهالي حکومت لومړۍ او بنسټيزې دندې ګڼل کېږي. لومړۍ او بسنټيزې په دې مانا چې دا دندې ددې حکومت د نورو دندو د سرته رسولو، د اساسي قانون جوړولو، د لويې جرګې جوړولو، ټاکنو، د مهاجرينو د بېرته راګرځېدو او په پای کې د حقوقو د دولت د جوړېدو لپاره لاره هواروي.

لنډمهالی حکومت د حکومتي تشکيلاتو او ملي اردو د بيا جوړونې او په يوه مانا د خپل ملي او نړيوال دريځ د تثبيت لپاره لږ تر لږه نهه مياشتې وخت ته اړتيا لري. د وسلو د راټولونې د پروګرام پلې کېدنه ددې نهو مياشتو تر تېرېدو وروسته امکان لري. هغه وخت چې د وسلو د راټولونې لپاره به ورته اړتيا وي، د يو کال شاوخوا موده اټکلېږي.

هـ- لنډ مهالی حکومت او د مشروعيت ستونزه: د ملګرو ملتو د سولې په پلان کې، چې د مستيري له لارې يې وړانديز شوی و، د لنډ مهالي حکومت ټينګښت د لويې جرګې تر جوړېدو دمخه دی. په دې برخه کې هغه پوښتنه، چې حل يې ډېره ځيرتيا غواړي داده: ايا لنډ مهالی حکومت به د خپلو پرېکړو، (د لويې جرګې تر جوړېدو دمخه) په ځانګړي ډول پر اوربند باندې د څارنې، د امنيتي ځواک په سازماني چارو، د وسلې د راټولولو او نورو لپاره د مشروعيت (د قانون له لارې د کولو او نه کولو د واک لاسته راوړلو) پيدا کولو ته د اړتيا احساس کوي او که نه؟

که چېرې حکومت د لويې جرګې له لارې جوړ شوی وای، دا ستونزه نه پېښېدله، ځکه چې حکومت له لويې جرګې نه، چې د ملي واکمنۍ د حق لرونکی اورګان دی، د باور رايه اخيسته او مشروعيت يې ترلاسه کاوه.

د ملګرو ملتو پخواني عمومي منشي پتروس غالي د افغانستان په باب په خپل کلني راپور کې، چې د ۱۹۹۵م کال د نومبر پر ۱۹مه نېټه يې عمومي غونډې ته وړاندې کړ، داسې وويل: ((د مشورتي کميسيون په اند د يو انتقالي حکومت د ټينګښت لپاره تر ټولو لنډه لار په جګړه کې د ښکېلو غاړو له ناپېيلو او خپلواکو شخصيتونو څخه، د يوې واکمنې جرګې جوړېدل دي.))

د انتقالي حکومت ټينګښت په هغه ډول، چې دې مشورتي کميسيون نظر ورکړی دی، په هېڅ ډول د هغو سترو دندو په سرته رسولو کې، چې پر وړاندې يې پرتې دي، له هغې جملې نه د ملي اردو په سازماني چارو، د وسلې په راټولولو او د حقوقي دولت په جوړښت کې ددې حکومت مشروعيت نه تضمينوي.

زموږ په اند مشورتي کميسيون د يوې لويې جرګې د جوړښت اساسي عناصر، د يوې واکمنې شورا په جوړښت کې، چې د حکومت د جوړولو دنده لري، ځای کړي دي. که چېرې ددې عناصرو تر څنګ نور معمول مرکبات يوځای شوي وای او د واکمنې شورا نوم د لويې جرګې په نوم اوښتی وای، د لنډمهالي حکومت پر وړاندې اصلاً د مشروعيت ستونزه نه رامنځته کېدله.

ددي ستونزې د چټک حل لپاره يوازې يوه لاره پاتې وه او هغه په بېړنيو يا اضطراري شرايطو کې د انتقالي حکومت دريځ ته پاملرنه وه. د سياسي موسسې د پرمختګ بهير په ډاګه کړې ده، هغه حکومتونه، چې په ((بېړنيو شرايطو)) کې د چارو واګې په لاس کې اخلي، د مشروعيت د تر لاسه کولو لپاره دعادي حالت او مناسبې موقعې په انتظار، کولای شي د اجرائيه ځواک دوديزې پرېکړې د پيل کېدو پړاو ته ورسوي.

د حالاتو په عادي کېدو سره انتقالي حکومت ناچار دی، له واکمنې سرچينې (لکه لويه جرګه، پارلمان او نورو) نه د خپل ځان او خپلو پرېکړو لپاره مشروعيت ترلاسه کړي.

د انتقال حکومت ډېرې بنسټيزې دندې، لکه د لويې جرګې جوړېدل او د ټاکنو ترسره کول، چې د دولت د مانيزې او اخلاقي لوړتيا لپاره لاره هواروي، د سولې په ټينګښت کې نېغ په نېغه له انتقال حکومت سره تړلې دي. د سولې ټينګښت په خپل وار سره د ملي اردو له بيا جوړونې او د وسلې له راټولونې سره تړلی، چې دا په خپله د دولت فزيکي لوړتيا بنسټ ګرځي. انتقالي حکومت د وسلوالو ډلو د يو پراخ او رښتيني تفاهم له ملاتړ او له نړيوالو مرستو پرته، نه شي کولای د لويې جرګې د جوړېدو، ټاکنو، دملي اردو بيا جوړونې او د وسلې د راټولونې ستري دندې سرته ورسوي.

په دې کې شک نه شته، چې د ملي وسلوال پوځ په بيا جوړونې سره کېدی شي دولت په يوه داسې ځواک سمبال شي، چې دخپلې فزيکي لوړتيا د اثبات لپاره ورته اړتيا لري. پر دې وخت به موږ د دولت د اجباري اطاعت شاهدان يو.

د اجباري اطاعت پر ځای د خپلې خوښې اطاعت ترمنځ، په هغه ډول، چې د دولت پر وړاندې د سړي باغي روحيه، د سازښت پر روحيې، مفاهمې او روغې جوړې واړوي، ډېر اوږد واټن په مخ کې دی.

(1)ددې برخې اړوند بحث د ملي اردو جوړول او د وسلې د راټولولو موضوع يوازې د يو ناپېيلې حکومت له نظره تر څېړنې لاندې نيولې ده. د يوې جنګېدونکې ډلې (لکه طالبانو) تر پيدا کېدو وروسته دملي اردو دجوړولو، د وسلې راټولولو او د حقوقي دولت د جوړلو د سياسي چلوونکو په توګه د هغوی رول په دې بحث کې په پام کې نيول شوی نه دی.

درېيم څپرکی

د واک د کلاسیکو بنسټونو ویجاړېدل او د هغو د نویو ملاتړو څرګندېدل

الف- د واک د کلاسیکو بنسټونو ویجاړېدل:

یو- قبیله او کورنۍ: قبایلو تر کمونیستي کودتا دمخه د ژوند د ښاري کېدنې په بهیر سره په کمه کچه خپل یو څه ټولنیز ځواک له لاسه ورکړ. کمونیستي کودتا د واک د مادي ملاتړ په توګه کرنیزې ځمکې د قبایلو له لاسه بهر کړې. هغوی د جګړې د دوام او د سیمه ییزو وطنونو په پرېښودو سره Deracine شول. سره له دې چې اوس قبایل او د هغو مشران په هېواد او یا تر هېواده د باندې د مهاجرو په کمپونو کې خپله پخوانۍ سیاسي او ټولنیزه اتوریته نه لري، خو بیا هم د ټولنیز ځواکونو د انډول په ساتنه کې د بنسټیز رول لرونکي دي.

په کورنیو کې د کمونیستي ایډیولوژۍ او نورو سیاسي ګوندونو اغېز، له سیاسي نظره د هغوی غړي وپاشل. په دولت کې د دندې ترسره کول او یا له هغه څخه د ځان لرې کول د کورنیو د غړو ترمنځ د اختلاف بل لامل شو او د هغوی مانیز یووالی یې له منځه یووړ.

کمونیستي کودتا د افغانستان ارستوکراتیکو او بورو کراتیکو کورنیو ته چې زیاتره په ښارونو کې د اخلاقي اتوریټې سرچینې وې، تر قومونو او قبایلو څخه زیات زیان ورسوه او په داسې حال کې چې قومونو او قبایلو خپله فزیکي او اخلاقي خپلواکي د افغانستان د فزیکي جغرافیې په حدودو او ګاونډیو هېوادونو کې وساتله، د کورنیو غړي یې د نړۍ په ګوټ ګوټ کې تیت و پرک شول. څرنګه چې دا کورنۍ زیاتره د هېواد تحصیل کړي او روښانه قشر ته منسوبې وې، د هغوی نشتوالی ((د مغزونو فرار)) د غمیزې څرګندونه کوي؛ د افغانستان بیا رغونه به له ستونزو او د هېواد د سیاسي مبارزې ډګر به له ناانډولتیا سره مخامخ کړي.

په هرحال! د شلکلن کړکېچ او جګړې په بهیر کې د نویو شخصیتونو د شتمنۍ او شهرت په شاوخوا کې نوې کورنۍ په افغانستان او بهر کې د جوړېدو په حال کې دي.

د افغانستان په سیاسي جګړه کې د مذهبي شخصیتونو راڅرګندېدل له دې پلوه نه دي، چې افغانستان د ملي غوښتنې د پرمخبیولو لپاره سیاسي سړي نه درلودل، بلکې زیاتره په دې خبرې پورې تړلي دي چې:

_د روسانو پر وړاندې په وسلوال جهاد کې یوازې مذهبي مشران د مذهبي ولولو څرګندونکي وو او هغوی په یوازېتوب سره ((د شهادت په ډګر کې)) د مسلمانانو پرګنو د سوق او اداري ځواک درلود.

ـمذهبي لارښوونکو په یوازېتوب سره د افغانستان په چارو کې د اسلامي انترناسیونالیزم پر بنسټ د بهرنیو هېوادونو د اغېز د خپراوي لاره هواره کړې.

ـیوازې ښاغلیو حضرتانو، ملایانو، مولویانو، مولاناګانو او نورو هر یو په سیمو (نه په ملي کچه) په خپل اغېز سره کولای شول، د افغانستان په چارو کې د بهرنیو مسلمانو هېوادو د ارام او ورو اغېز د خپرولو وسایل شي.

سربېره پر دې د جهاد د دیارلسو کلونو په بهیر کې، ایران، پاکستان خپلې تبلیغاتي دستګاوې او ډله ییز ارتباطي وسایل او سعودي عربستان د تبلیغ په برخه کې لیدني او اورېدني وسایل، د خپلو مرستو د ((شکر ایستونکو)) په واک کې ورکړل. په دې ترڅ کې د ملي شخصیتونو د زرغونېدو لپاره ځای پاتې نه شو.

د لویدیزو هېوادونو ماس میډیا د خپلو خپرونو د اصولي تګلارو له مخالفت سره سره د شوروي نظام د واکمنۍ پر وخت په سیاست کې د مذهب په دخالت سره ((مجاهدین)) د دښمن پر لوري د یوې تیارې ((ګولۍ)) په څېر ومیندل او خپل مکروفون او لوډسپیکر یې یوازې د هغوی په واک کې ورکړل. له افغانستان نه د شوروي په وتلو سره لویدیز هېوادونه د دښمن د ماتې موخې ته نږدې شول. هغه وخت یې په ځینو برخو کې خپله پاملرنه د افغانستان په سیاسي چارو کې د مذهب د دخالت مخالفت ته راوګرځوله او په تبلیغاتي دستګاوو کې یې د پوهنې او پوهنتون استادانو، بوروکراتانو او ملي شخصیتونو ته د ونډې ورکولو غوښتنه کوله. خو دا کار ډېر ناوخته و.

دوه- شتمني: پر پخوا وختونو د افغاني ټولنې په منځ کې ځمکه، پولي او مالي پانګه د ټولنیز او وروسته د سیاسي واک سرچینې وې. د ځمکې د وېش پر بنسټ د خلکو ډیموکراتیک ګوند اقتصادي پروګرام او پر مالي او پولي پانګې د دولت کنټرول، د هغه دودیز اقتصادي سیستم د پاشل کېدو سبب شو، چې د هغه پر بنسټ ځمکوال او پانګوال د ټولنیز واک سرچینې ګڼل کېدې. د جګړې فشار د افغانستان له داخل نه د پولي او مالي پانګې د زیاتې برخې د ایستنې سبب شو او د ټولنیز ځواک په توګه یې د شتمنۍ اغېز کمزوری کړ.

له دې سره سره په افغانستان کې د ۱۸ کلونو په بهیر کې دښمنو غاړو ته د بهرنیو هېوادونو پولي، مالي او وسلوالې مرستې د شتمنۍ د نویو سرچینو سبب شوي دي: د تنظیمونو ځینې مشران، د جهاد ځینې قوماندانان، د مهاجرینو په کمپونو کې د بهرنیو پروژو د تمویل او اداري دنده لرونکي افغان شخصیتونه او یا په هېواد کې نوي اربابان، د سرو زرو پیدا کوونکي ګڼل کېږي.

په ننني شرایطو کې له شتمنۍ څخه یوازې د واک د نورو سرچینو (لکه سیاسي ګوند) د مادي ملاتړ په توګه ګټه اخیستل کېږي، ځکه نو د واک د خپلواکې سرچینې په توګه د هغو رول ډېر کمزوری دی.

درې- عمر او د ژوند تجربه: پخوا تجربه کار سپین ږيري د خپل ټولنيز ژوند په چاپېريال کې د سترې اخلاقي اتوريټې لرونکي وو. هر کله چې عمر او تجربه د ټولنيز واک له نورو سرچينو، لکه روحانيت، لويې کورنۍ او مخور قوم سره يوځای کېدل، شخص يې د خپلو شاوخوا خلکو د پاملرنې او درناوي وړ ګرځاوه.

د کمونيزم افت، د ژوند د باتجربه سړيو اخلاقي اتوريته کمزورې کړه او په ځينو برخو کې يې هغه له منځه يوړه. په ښارونو کې چې هلته کمونيزم ځاله جوړه کړې وه، د تجربه کارو شخصيتونو د لارښوونکي رول له منځه وړل زيات څرګند شول. ځوانانو په هغه تبه کې، چې د انقلاب نوم يې پرې ايښی و، پرته ويله او پر خپلو ((پلرونو) يې د انقلاب ضد، ارتجاعي اند تور لګاوه... د کمونيستي کودتا پر لومړيو کلونو له کومه ځايه چې تجربه کار سړي د ژوند د چاپېريال د پخوانيو جوړښتونو (چې د کودتا په پيل کې په خپلې ځواکمنۍ سره پاتې وو) پر بنسټ د لويو ښارونو په شاوخوا کې د مانيز ځواک لرونکي وو، ځکه نو د جهاد مشري يې وکړه. له دې کبله په هېواد کې وسلوال جهاد له کليو او بانډېو څخه پيل او ورو ورو له لويو ښارونو راتاو شو.

د کمونيستانو د تيوريکې او مجردې پوهې له مخې، بې ځمکې بزګرانو ته د ځمکې وېش بايد د انقلاب د دفاع لپاره د بېنوا بزګرانو د باور د جلب سبب شوی وای، ويې نه کړای شول، چې د انقلاب پر وړاندې د پرګنو د قهر څپې کېنوي. د ماهويست شعار؛ د کليو په واسطه د ښارونو محاصره پلې شوه، خو څرنګه چې د دې محاصرې انګېزه مادي نه وه، د هغه څه پر وړاندې، چې د زيارکښانو انقلاب په نوم نومول شوی و، ترتيب شوې وه، په خپله د داسې ټولنيز مذهبي اوښتون (انقلاب) د څرګندېدو پر نښو بدله شوه، چې نه يوازې د مارکسيزم له هېڅ ډول موازينو سره د توجيه وړ نه وه، بلکې له هغه سره يې په څرګنده تناقض درلود.

څلور- ټکنوکراسي او پوهه: په افغاني ټولنه کې دواک له نويو بنسټونو څخه ګڼل کېږي، چې پر (۱۹۰٤) م کال د نويو ښوونځيو له ښوونو سره د پاملرنې وړ وګرځېدل. په هېواد کې د نوې ښوونې له پيل څخه تر نوي کلونو زياته موده تېرېږي، خو له دې سره سره بيا هم د لوستو کسانو شمېر په سلو کې تر پينځو زيات نه دی او د هېواد د ټولو وګړو په اندازه د ښوونځيو او پوهنتون د فارغ التحصيلانو شمېر هېڅ د تصور وړ نه دی.

د خلکو ډيموکراتيک ګوند کودتا د عصري پوهنې د بهير ورو پرمختګ نور هم ورو کړ او په ځينو برخو کې يې ان ودراوه. ((پر ۱۹۷۸م کال د هلکانو لپاره ۳۰۰٦ لومړني ښوونځي او د نجونو لپاره ٤٥۳ لومړني ښوونځي موجود وو. په داسې حال کې چې پر ۱۹۹۰م کال د هلکانو لپاره ۵۷۰ ښوونځي او د نجونو لپاره ۱۱۷ ښوونځي پاتې وو)))1.(

ددې لپاره چې د کمونيست حکومت له خوا د افغانستان پوهنې ته د رسول شويو زيانونو ښه جاج واخيستل شي، لومړی تر کمونيستي کودتا وروسته د پوهنتون حال او چارو ته يو اجمالي نظر اچوو او بيا د ځوان پښت په منځ کې د پېژندنې (هويت) د بحران ستونزه تر شننې لاندې نيسو.

۱-د پوهنتون د بنسټيزو ارزښتونو ويجاړول: پوهنتون د زده کړې د يوې لوړې موسسې په توګه د په اصطلاح انقلاب په بهير کې نه جبرانېدونکي زيانونه وزغمل:

پر ۱۹۸۲م کال ياني په افغانستان کې تر کمونيستي انقلاب څلور کاله وروسته د دولت له خوا يو فرمان صادر شو، د هغه پر بنسټ د ښوونځيو د لسم او يوولسمو ټولګيو فارغان، چې د يو او دوو کلونو لپاره يې په خپله خوښه د عسکري خدمت مانه، د وخت په تېرېدو سره هغه کلونه، چې په ښوونځي کې د دوی له فراغت نه پاتې وو، دوی ته د بکلوريا دپلوم ورکول کېده، ياني (په عسکري قطعه کې) د ښوونځي د دپلوم تر اخيستلو وروسته په پوهنتون کې د شاملېدو وړ ګڼل کېدل.

دا فرمان د زده کړې له موسسو سره د چلند په برخه کې د دولت د کلتوري سياست ډېر ښه ځرګندوی و، دا يې ښکاره کوله، چې نور نو د سولې تامين او د سياسي واک د ټينګښت موضوع د کابل د مارکسيست دولت د ټولو دندو په سر کې وه. که چېرې زده کړې وکولای شي د تش په نامه انقلاب د دفاع په لار کې د عسکري قطعي رول ترسره کړي، ګڼې دوه موخې به ترلاسه شوې وي. يو به د وسلوال پوځ د ځواک د پياوړتيا ځرګندوی او له بل اړخه به په ښکاره د فرهنګي موسساتو ساتنه، چې د نظام د پوهې پالنې(!) په سياسي پېژندنه کې يې مرسته کوله.

پوځي کافېرا يا پوځي ځانګه د همدې موخې لپاره د پوهنتون په کدر کې منځته راغله. پر افغانستان باندې د شوروي تر يرغل وروسته د زده کړې په موسسو کې د تدريس او ښوونې په بڼه کې ((انقلابي)) بدلونونه رامنځته شول.

ددې بدلونونو ټوليزه موخه په ملي فرهنګ کې د ايډيولوژيک اغېز شيندل او د روس د ښکېلاکيز سيستم د دفاع لپاره د سپاهيانو په توګه د پوهنتون او پوهنې د فارغانو ترلاسه کول وو. دا بدلونونه، چې موخه يې د افغانستان د خاورې او فرهنګ روسي کول وو، له يوې خوا د نويو تشکيلاتو او نوي درسي نصاب په واسطه او له بلې خوا د نوي پرسونل په واسطه پلي کېدل. ددې هر يو بدلون په باب د ويلو ډېر څه شته، په لاندې ډول يې موږ په دې برخه کې د غټو ټکو يادونه کوو:

_د پوهنتون د تشکيلاتو او درسي نصاب په برخه کې بدلون: ځينې موسسې د کابل پوهنتون له تشکيل څخه بېلې شوې. لکه انجنيري پوهنځی، د کابل پوهنتون له تشکيل څخه بېل او له پوليتخنيک او تخنيکم سره يوځای شو. طب پوهنځی ((د دولتي طب انستيتوت په نوم))، چې نورې طبي موسسې يې په خپل کدر کې ځای کړې، له پوهنتون څخه بېل او له عامې روغتيا وزارت سره وتړل شو. د پوهنتون د کدر په تشکيل کې نوې موسسې او ځانګې زياتې شوې. د ټولنيزو چارو معاونيت او په اصطلاح د افغان شوروي د دوستۍ انجمن له دې جملې څخه دي. په دې ترڅ کې لومړی ګوندي سازمان او د مستخدمينو او کارکوونکو صنفي اتحاديې په ټول پوهنتون کې د ګوند د سياسي واک د ساتنې او غځونې دنده ترسره کوله او پوځي کافېړا د محصلينو د پوځي روزنې دنده پر غاړه واخيسته.

تر ۱۹۷۹م کال وروسته د ښوونې او روزنې پوهنځی، چې تر کمونیستي کودتا دمخه له منځه تللی و، بیا جوړ شو.

د ادبیاتو او بشري علومو پوهنځي له منځه یوړل شو او د هغه د ځینو څانګو پر بنسټ نوي پوهنځي منځته راغلل: د جغرافیې له څانګې څخه د ادبیاتو او ځمکپوهنې پوهنځي راوټوکېدل او د ادبیاتو پوهنځي د ښکلو هنرونو څانګه، پوهنځي ته لوړه شوه.

تر ۱۹۸۲م کال وروسته د ټولنیزو علومو پوهنځی د تاریخ او فلسفې او ژورنالیزم پر دوو پوهنځیو ووېشل شو. د پوهنتون په تشکیل کې بدلون د سیاسي کتنو له کبله و، نه د علمي انګېزې له مخې. مثلاً د روس لاسپوځي رژیم د لنډ فکرۍ او کینې له مخې انجنیري پوهنځی، له دې کبله د پوهنتون له تشکیل نه وایسته، چې هغه یې د خپل رقیب لویدیځ هېواد (المان) د سیاسي فعالیت ځانګه ګڼله. طب پوهنځی او د هغه په شان نورې موسسې له دې کبله په عامې روغتیا وزارت پورې وتړل شوې، چې په اصطلاح د انقلاب په شرایطو کې د طبابت د علمي اړخ په انډول د هغه اداري اړخ ته په زیات ارزښت قایل شول. د پوهنتون تحصیلي نصاب هم د ایډیولوژیکو کړلېچونو له ستونزو سره مخ شو او هغه څه چې له پخوا څخه پاتې وو، له هغو سره په تناقض کې راغی. د روسي ژبې، د مارکسیزم اقتصاد، د مارکسیزم فلسفه او دې ته ورته نور مضامین الزاماً د ځینو پوهنځیو په درسي نصاب کې شامل شول.

د مارکسیزم د منطق پر لوري دهغو مضامینو د محتوا بدلون، چې په ټولنیزو علومو پوهنځي کې لوستل کېدل، په پوهنتون او له هغې لارې پر ملي فرهنګ باندې د مفکوره یي واکمنۍ لپاره د روس د ښکېلاکیزې ایډیولوژۍ د جبري اغېز ځرګندوی دی.

د پرولتاریا د انترناسیونالیزم له آر سره د پوهنتون ایډیولوژیک ترېښت، د دې غوښتنه کوله، چې په ټولنیزو علومو پوهنځي کې د افغانستان تاریخ مضمون درسي ساعتونه کم شي. د همدې موضوع لپاره په حقوقو پوهنځي کې زیاته هڅه وشوه، چې د معاصر افغانستان مضمون درسي ساعتونه کم شي او پر ځای یې د مارکسیزم د فلسفې او ټولنپوهنې مضامین زیات شي.

روسي ښکېلاک د ځینو پوهنځیو د تحصیل وخت، له هغه څه سره چې دانقلابي شرایطو په نامه یادېدل، د عیارولو لپاره وروستي کم حد ته رالنډ کړ. مثلاً په طب پوهنځي کې دتحصیل وخت له اوو کلونو څخه پینځو کلونو ته راټیټ شو.

دا کار چې په طب پوهنځي کې له نړیوالو معیارونو څخه مغایر و، له دې کبله عملي شو، چې افغانسان ته د طبیبانو د زیات ضرورت له کبله د طب د ډاکترانو زیات کمښت احساسېده. طب پوهنځی به د مستعجل طبي کورس په توګه ((د انقلاب د شرایطو)) د معلولینو او ټپیانو د درملونې لپاره د طبابت بازار ته خپل بې ګټې لښکر وړاندې کړي.

د ازموینې د اخیستلو ډول هم د خلکو ډیموکراتیک ګوند له سیاسي لوبو سره مخامخ شو: د ګوند غړو یوازې په جګړه ییزو فعالیتونو کې د ګډون په پلمه کولای شول هر وخت چې وغواړي وروستۍ ازموینه ورکړي. په بله وینا د ګوند غړي د حاضرۍ د نصاب پر پوره کولو او د ورځني درس پر تعقیبولو مکلف نه وو، د لوړو مقامونو له خوا هغو ته د ازموینې د څووم چانس اجازه ورکول کېده.

د تحصیل معیارونه، لکه د ډپلوم اخیستنه، چې تر کمونیستي کودتا دمخه د دولتي او اداري مرتبو په سلسله کې د امتیاز او پرمختګ د لاسته راوړلو بنسټیز محرک بلل کېده، تر کودتا وروسته یې خپل ځای سیاسي معیارونو ته پرېښود.

په دې مانا، هر چا چې د واکمن کمونیست ګوند غړیتوب ترلاسه کاوه، که څه هم تحصیلي سویه یې نه درلوده، کولای یې شول د خپلې ګوندي سابقې له مخې، داسې سیاسي او اداري امتیازات ترلاسه کړي، چې تر کودتا دمخه یوازې د ډپلوم د خاوندانو لپاره وو. په بله وینا د ګوند د غړیتوب کارت تر تحصیلي سند نه ډېر ارزښت ترلاسه کړ. څکه نو د پوهنتون هغه فارغ التحصیلان، چې د خلکو ډیموکراتیک ګوند غړیتوب یې نه درلود، سره له دې چې ډپلوم یې لاره، خو په دولتي ادارو کې د امتیازاتو له زیاتې برخې نه بې برخې شول. مثلاً هغوی په یوه اداره کې الزاماً د یو داسې ګوندي شخص تر امرونو لاندې کار کاوه، چې اصلاً د ښوونځي د زده کړې دوره یې هم بشپړه کړې نه وه.

وروسته تر هغې، چې پوهنې ،په اداري سلسله کې د پرمختګ او ټولنیز امتیاز د ترلاسه کولو د طبیعي محرک په توګه خپل ځای ګوندي اړیکو ته پرېښود، پوهنتون ډېرو محصلینو ته د پوهې د زده کړې د ټولنې پرځای، د اردو له خدمت نه د تېښتې د یو پناه ځي حیثیت پیدا کړ. په داسې حال کې، چې ښځینه محصلینو له هغه نه د یو ښکلاییز او تشریفاتي ځای په توګه کار اخیسته.

د ثور کودتا ددې زمینه برابره کړه، چې په اداره کې لوېې څوکۍ چې مخکې د تجربې او ډپلوم خاوندانو ته ورکول کېدې، د بې تجربې او بې ډپلومه ګوندي اشخاصو له خوا ونیول شي. ددې لپاره چې ګوند پورې تړلي عناصر په هغو دفترونو کې، چې دوی یې د بې ډپلومه آمر په توګه دندې سرته رسولې، د هغو کسانو پر وړاندې، چې دلوړو تحصیلي سندونو او ډپلوم په لرلو سره یې ټیټه (د مادونۍ) دنده سرته رسوله، د ناراحتۍ احساس ونه کړي او د حقارت عقده ورته تکلیف ور نه کړي، ګوند د هغو د تحصیلي او تعلیمي نیمګړتیاوو د بشپړونې په لټه کې شو او ددې موخې لپاره یې شپې پوهنځي جوړ کړل. په شپې پوهنځیو کې غالباً د مدرسینو په توګه د ګوند د منسوبینو له خوا د ورځنیو درسونو جوول شوې برخه شاګردانو ته وړاندې کېدله.

د دقیقو اټکلونو له مخې د کابل پوهنتون د شپې محصلینو په سلو کې ۸۰ برخه د خلکو دیموکراتیک گوند منسوبین او د خاد کارکوونکي وو. د دولت موخه دا وه، چې خادیستان په راتلونکي کې ((د څراغ لرونکو غلو په توگه)) د هغه څه له ازرښتونو څخه، چې د انقلاب په نامه یادېدل د ((علمي)) دفاع لپاره تیار کړي.

په داسې شرایطو کې، چې پوهنتون له یوې خوا تجربه کار علمي کادرونه او له بلې خوا د لوړې علمي سويې فارغ التحصیلان له لاسه ورکول او درسونه د څرنگوالي او څومره والي له پلوه سخت راټیټ شوي وو، د روس لاسپوڅی حکومت په دې لټه کې شو، چې په ځینو پوهنځیو کې د تحصیل پوړی ماسټری او ډاکټری ته لوړې او په مزارشریف او هرات کې دوه نور پوهنتونونه جوړ کړي. دې کار د پوهنیزو ارزښتونو د دفاع په لار کې د دولت دروغجنه ځانښودنه په ډاگه کوله.

د علمي پرسونل په برخه کې بدلون: تر کودتا وروسته پوهنتون تر لسو څخه د زیاتو کلونو په موده کې خپل دوه پر درې برخې تجربه کار استادان او علمي کدرونه له لاسه ورکړي وو.

هغه وخت چې افغانستان د روسي عسکرو تر واکمنۍ لاندې و، روسي استخباراتي اجنټانو د استاد او پروفیسر په نوم د پوهنتون د پخوانیو استادانو ترڅنگ د تدریس دنده پر غاړه اخیستې وه. پر ۱۹۸۲م کال هغوی پرته له دې چې د لوړو زده کړو وزارت له خوا پوهنتون ته معرفي شي، نېغ په نېغه یې له شوروي سفارت نه پوهنتون ته مراجعه کوله او د خپلې خوښې مضمونونو د تدریس غوښتنه یې کوله. پر همدې کال د روسانو د دې خپلسرۍ او زورواکۍ پر وړاندې د یو شمېر با درده او بادرکه استادانو له خوا عکس العمل وښودل شو. ددې عکس العمل تشکیلاتي چوکاټ د افغانستان د استادانو او ښوونکو ((دولتي ضد او انقلاب ضد)) اتحاد و.

ددې کتاب لیکوال ددې اتحادیې غړیتوب درلود. د ۱۹۸۲ م کال د می پر ۲۱مه ددې ټولنې غړي تر څارنې لاندې راغلل. ددې کرښو لیکوال په لس کاله زندان محکوم شو، چې له هغې جملې نه یې پینځه نیم کاله د څرخي پله په زندان کې تېر کړل.

په هرحال! د تدرسي کدر د کموني بله برخه د پرچم ډلې په واسطه تر سره شوه. پرچمیانو د پوهنیز واک او ان اخلاقي اهلیت له لرلو پرته د مقررۍ د فرمانونو پر بنسټ، چې له گوندي اورگانونو څخه یې ترلاسه کول. د تدریسي کدر د گومارنې په لایحه کې د څرگند شویو پړاوونو له تېرولو پرته، خپل ځان پر پوهنتون باندې تحمیلاوه. هغوی د هغو تجربه کارو استادانو پر ځای، چې یا زندان ته بیول شوي وو او یا تبنتېدلي وو، د تدریس دنده پر غاړه اخیسته. بیا نو په تدریسي کدر کې د گومارنې د مقررۍ د تطبیق پوښتنه، چې د تدریس د ډېرو با استعداده مینوالو د جذب ډاډمن ضمانت و، مطرح نه وه.

پرچمیانو د روسانو په مرسته د پوهنتون د پخوانیو قوانینو او مقرراتو پر بدلولو لاس پورې کړ. د دې بدلون پر بنسټ د پوهنځي د استادانو په غونډه او د پوهنتون په علمي شورا کې د گوند د استازي گډون حتمي شو. دخلکو

ديموکراتيک ګوند غړو له دې امتياز نه په ګټې اخيستو سره، د پوهنتون د مشرۍ پر علمي او اداري پرېکړو خپل ايډيولوژيک اغېز خوروه. علمي ترفيع، په بهر کې تحصيل، په بهرني کنفرانس او سيمينار کې ګډون، د ګوند د منسوبينو د موافقې له ترلاسه کولو پرته امکان نه لاره.

د پوهنتون روسي مدرسينو د ګونديانو په مرسته د ټولنيزو علومو په پوهنځيو په ځانګړي ډول د افغانستان د تاريخ په اړوند مضمونونو کې زموږ د هېواد د تاريخ د مسخه کولو لپاره لويه دسيسه جوړه کړه. د افغانستان د وروستيو اويا کلونو دمخه پېښې له هغې جملې نه د ملي خپلواکۍ ترلاسه کول د شوروي د ۱۹۱۷م کال د انقلاب په محور کې تفسير شول. د افغانستان تاريخ په اړه پر درسي کتابونو په ټوليز ډول بيا کتنه وشوه. لنډه دا چې هڅه وشوه په شاګردانو کې د يو خپلواک، لرغوني او له وياړه ډک تاريخ لرونکي هېواد د اتباعو په توګه، د ملي غرور او روحي خپلواکۍ روحيه له منځه يوسي. هڅه وشوه د محصلانو په ذهن کې دا ښکېلاکيزه مفکوره ننباسي، چې افغانستان يوازې د روسيې تر پوځي او سياسي ملاتړ لاندې کولای شي، د يو نه تجزيه کېدونکي او خپلواک هېواد په توګه پاتې شي.

له نېکه مرغه ناپوهو، بې تجربې او کم علمه ګوندي مدرسينو او د هغوی روسي ملګرو د دې ځواک نه درلود، چې په بېلابېلو برخو کې سټنډرډ درسي کتابونه تاليف کړي. هغوی په ډېرو برخو کې له ناچارۍ له هغو کتابونو ګټه اخيسته، چې تر کودتا دمخه د باتجربه او د علمي واکمنو استادانو له خوا تاليف شوي وو او د پوهنتون په فرهنګ کې يې د يوې ځلېدونکې ډيوې په توګه، د انقلاب په تيارو کې خپله لار پرانيستله. په دې ډول په تدريس کې د روسانو او د خلکو ډيموکراتيک ګوند د منسوبينو نيمګړتيا او د يو شمېر کمو پخوانيو استادانو شتوالی ددې سبب شو، چې په ډېره لږ کچه په پوهنتون کې د تدريس علمي او ابژکټيف تسلسل وساتل شي.

د کمونيستانو تر کودتا وروسته له عسکري خدمت څخه بهر ته د ښوونځيو د فارغ التحصيلانو تګ او د ښوونځي تر فراغت وروسته پوځي خدمت ته د ګوند د ځينو منسوبينو تګ، د هغو کسانو شمېر چې په پوهنتون کې د لوړو زده کړو د ادامې لپاره تيار وو، ډېر راکم کړی و، ځکه نو ټولو ته په پوهنتون کې د شاملېدو چانس نه ورکول کېده. له دې کبله د پوهنتون د نويو شاملينو او شاګردانو کانکور، د ډېرو با استعداده شاګردانو د پلټنې او ارزونې د لويې وسيلې په توګه خپل ارزښت له لاسه ورکړی و.

زه (ددې اثر ليکوال) چې د نږدې شپږ کلن زندان د تېرولو تر يوې وقفې، د روسانو تر لښکرکشۍ وروسته يو ځل بيا په حقوقو پوهنځي کې پر تدريسي چارو وګومارل شوم، متوجه شوم، چې زما شپږ کاله مخکې درسونه په غوڅ ډول هغو شاګردانو ته، چې له ښوونځي څخه په نيمګړي تعليم پوهنتون ته راغلي وو، د پوهېدنې (هضم) وړ نه دي. له دې کبله مې له ناچارۍ، د درسي نوټونو او لکچرونو سويه تر وروستي ممکن بريده راټيټه کړه.

دا ټکی هم د یادونې وړ دی، چې تر ۱۹۸۲م کال وروسته د دقیقو اطلاعاتو پر بنسټ خاد هر کال خپل ۳۰۰ تنه اجنټان د کابل پوهنتون د بېلابېلو پوهنځیو په لومړیو ټولګیو کې د شاګرد په نوم شاملول. دې شاګردانو چې زیاترو یې د بکلوریا سندونه په لاس کې نه لرل، په خپل وار سره د شاګردانو د سویې کچه راټیټه کړه. خادیستانو د راپورونو د برابرولو، د اعتصابونو او مظاهرو د له منځه وړلو، د دولت د مخالفو استادانو د درسونو د ګډوډولو د لمسون، د درسونو د سیاسي او ایډیولوژیک کنټرول او د سیاسي وژنو او چاودنو د ترسره کولو دندې لرلې.

د خاد د وژنو او چاودنو زیاتره موخې دخپل دښمن خلق ګوند د غړو له منځه وړل وو. ځکه چې یوسفي (د حقوقو پوهنځي رئیس) او سعیدي (د پوهنتون رئیس) د پرچم ډلې د توطیې قربانیان وو.

په پوهنتون کې د خاد د ستنو په پیاوړتیا کې د اسدالله حبیب (پر هغه وخت د پوهنتون رئیس) د کی، جي، بي د دې پېژندل شوي ګوډاګي رول باید له یاده ونه ایستل شي.

له پورتنیو خبرو څخه دا څرګندېږي چې:

_هغه ګډوډي چې تر کودتا وروسته د پوهنتون په علمي نظام کې راڅرګنده شوه، ددې سبب شوه، چې د څومره والي او څرګوالي له پلوه د درسونو سطحه راټیټه شي: کم تجربه او نیمګړو مدرسینو په ځانګړې ډول د حکومتي ګوند غړو او دې سره سره اکثرو استادانو تر کودتا دمخه په انډول د سمستر تر پایه خپلو شاګردانو ته څلوېښت فیصده درسونه ورکول، ځکه نو د شاګردانو سویه د ٤٠ فیصدو زده کړې په لرلو سره د پخوا په انډول تر ٦٠ فیصدو پورې راټیټه شوې وه.

_پوهنتون د خپل کدر تجربه کار پرسونل دوه په درې برخه له لاسه ورکړه. دا کار د دوستو هېوادو د فرهنګي مرستو په غوښېدو سره، د پوهنیزو څېړنو د پروژو د پرمخوړلو د ګډوډۍ لامل شو او د درسونو پر څرګوالي یې ناوړه اغېزه وکړه.

_پر پوهنتون باندې د کمونیستانو د لس کلنې ایډیولوژیکې واکمنۍ په بهیر کې موږ له پوهنتون څخه د زرګونو لاقیدو، پاسیف او ټیټ سویې ځوانانو د فراغت شاهدان وو، چې له خپلې راتلونکې څخه یې روښانه لرلید نه درلود. له دې ځوانانو سره باید په زرګونو هغه ځوانان هم یوځای شي، چې په پخواني شوروي او ختیزې اروپا کې پر زده کړه بوخت وو. دا محصلین به د فرهنګي خپلواکۍ د یوې ناجوړې پینې په توګه افغانستان له ناوړه بدلونو سره لاس او ګرېوان کړي.

لکه څنګه چې یادونه وشوه، پوهنتون او د افغانستان د لوړو زده کړو موسسو د روسي یرغلګرو د کلتوري انقلاب تر ټولو درانه ګوزارونه زغملي دي، د پوهنتون بیا رغونه چې د یو ملي حکومت دنده به وي په راتلونکې کې ټینګو هڅو ته اړتیا لري. له هغې جملې:

د هغو پوهنتونو حذفول، چې د منځته راتلو دلیل یې سیاسي کتنې وې نه کلتوري. شورویانو غوښتل چې د قومونو (د روسانو په اند ملیتونو) خپلواکه فرهنګي پېژندنه، د ملي فرهنګي پېژندنې ځای ونیسي، چې په دې ډول د فدرالیزم د یو سیاسي جوړښت لپاره لاره هواره شي. د فرهنګي اړتیاوو او د هېواد د راتلونکي پرمختګ د اړتیاوو پر بنسټ د پوهنتون ساتنه او د سیاسي او تش په نامه پوهنتونو لغوه کول به په راتلونکي کې د فرهنګي چارواکو د پاملرنې وړ ټکي وي.

افغانستان ته د شلو کلونو لپاره د درېو پوهنتونو شتوالی: د کابل پوهنتون، د ننګرهار پوهنتون او د هرات پوهنتون پوره دي. ددې درېو پوهنتونو بیا رغونې ته پاملرنه چې د کمونیستي جګړې د غمیزې په ترڅ کې په پوره ډول زیانمن شوي دي، زموږ لپاره به د راتلونکو ۲۰ کلونو په بهیر کې ښه بوختیا رامنځته کړي.

ـــد بهرنیو مرستو راجلبول او د اړیکو د سیستم بیا رغونه: د تدریسي کدر لپاره د اړیکو د سیستم پر بنسټ د دوستو هېوادونو د پروفیسرانو ګومارل.

ـــد یو پلان طرح: مثلاً د مهاجرو او له بهر مېشتو افغانانو څخه د تدرسي کدر د بشپړونې لپاره درې کلن پلان او ددې موخې لپاره :

الف- د پوره معاش ټاکل او د هغو د ساتنې لپاره وړ ضمانت ورکول.

ب- هغه شمېر استادانو ته، چې په جهاد کې د برخې اخیستنې له کبله زنداني شوي وو، د اکاډمیکو مکافاتو (لکه امتیازي معاش) ورکول. ګڼ شمېر استادان د جهاد په بهیر کې شهیدان شوي دي. د هغوی پاتې کسان باید د مقاماتو د ښې پاملرنې وړ وګرځي.

ج- د هغو استادانو لپاره، چې په بهر کې د خپلو کورنیو د لیدو هیله ولري، د مسافرت د مساعدو لارو چارو برابرول.

د- د استادانو علمي اثارو د چاپ د امکاناتو برابرول.

د پوهنتون اوډلې (منظمه) او پلانیزه بیا جوړونه د یو ریاست لخه د پوهنتون د بیا جوړونې ریاست په نوم د جوړېدو غوښتنه کوي. دا ریاست به دنده ولري، چې د پوهنتون د بیا جوړونې لپاره مثلاً یو څلور کلن پلان تر لاس لاندې ونیسي.

په هرحال! د کمونیستي واکمنۍ په بهیر کې د خلکو قهرجنو ډلو، په داسې حال کې، چې پر پخوا وختو ښوونکي او ښوونځي ته د پوهې د ترلاسه کولو د وسایلو او د دولتي څوکیو د نیولو د وسیلې په توګه زیات ارزښت ورکاوه او د همدې موخې لپاره یې خپله ځمکه او کلیوالي کور، ښوونځي ته د مرستې په توګه ورکول او خپل زامن یې د ښوونځي د دېوالونو او چتونو د جوړولو لپاره د خپلې خوښې کار ته هڅول، د خپلواکۍ، هېواد، دین او ناموس په حق کې سپکاوی یې د نوې پوهې پر غاړه واچاوه او ځینو ښوونځیو ته یې اور ورته کړ، خو دې سره سره اوس هم ښوونکی،

استاد، زده کړې او تحصیل ته، د درنښت مثبتې اغېزې، د پرګنو په ذهنیت کې له منځه نه دي تللي. ددې درناوي یوه برخه کولای شو په اسلامي ښوونه او د بډایه ملي فرهنګ او اخلاقو په جوړښت کې ولټوو. دا لاندې بیت له دین سره د پوهې د نه شلېدونکي پیوند څرګندوی دی:

چو شمع از پی علم باید گداخت

که بی علم نتوان خدا را شناخت

خو بنسټپال اسلام زیاتره مذهبي فقو ته د ټولنیز او سیاسي باور ترلاسه کولو د مرکزونو په توګه پاملرنه کوي او (اهل حل و عقد) ته چې د دیني علومو له پوهانو څخه جوړه شوې ده، د ټولنې اداره په همدې اشخاصو پورې تړي او د ښوونځي او پوهنتون فارغ ته په دویمه درجه اهمیت ورکوي.

منځلارې روحاني ټولنه هڅه کوي، چې پر دیني پوهانو باندې د ډېرې لګونې ترڅنګ د پوهانو، ټکنوکراتانو، د پوهنې او پوهنتون د پوهانو په راټولونې سره خپلې ټولنیزې ستنې پراخه کړي او دې ټکي ته په کتنې سره، چې افغاني ټولنه په اکثریت ډول له منځلارو مسلمانانو څخه ډکه ده، د ټاکنو په شرایطو کې، د یو بې رقیبه سیاسي ځواک په توګه څرګند شي. ځکه نو منځلارې تنظیمونه د ولسواکۍ د ارزښتونو منلو ته ډېر لېواله ښکاري.

۲ -د پېژندنې (هویت) کړکېچ او له هغه څخه راپیدا شوې پایلې:

په افغانسان کې هغه کوچنیان، چې د (۱۹۷۸م کال د کمونیستي کودتا) په پیل کې زېږېدلي دي، پر ۱۹۹۷ م کال د ځوانۍ پر عمر یانې اتلس کلنۍ ګام ږدي. ددې ځوانانو زیاته برخه د درس او تعلیم له نعمت نه بې برخې ده.

هغه کوچنیان، چې د کمونیستي کودتا په پیل کې د ښوونځي په لومړي ټولګي کې شامل وو، اوس (۱۹۹۷ م کال) د څلېرویشت کلنۍ عمر ته رسېدلي دي. هغوی له لوست او زده کړې نه بې برخې دي.

هغه کوچنیان، چې تر کمونیستي کودتا وروسته له افغانستانه ګاونډیو هېوادو ته په مهاجرت مجبور شوي، شاوخوا اتیا په سلو کې نالوستي او نا زده کړې پاتې شوي دي، هغوی هم اوس د ځوانۍ عمر ته رسېدلي دي. یوازې د هغوی کورنیو کوچنیان، چې په افغانستان کې تر قتل او وژنو وروسته پر مختللو صنعتي هېوادونو ته مهاجر شوي دي، د لوست او زده کړې امکان یې پیدا کړی دی، په بهرنۍ ژبه او پردي فرهنګي چاپېریال کې د دوی لوست او د زده کړې څرنګوالی په خپله یو بحث پارونکې مسئله ده، چې وروسته به په دې برخه کې ځینې ټکي وړاندې شي. اوس دا ټکی د یادونې وړ دی، چې نالوستي او د ځوان پښت د زده کړې کمی، هغه پښت چې باید د خپل مټ او ځواکمن مغز په زور نه یوازې د ټولنې له سر او څېرې څخه د جګړې ګرد او غبار لرې کړي، بلکې لازمه ده، چې هغې ته د هیلو وړ ډینامیزم او خوځون هم ورکړي، دا هغه ستره ستونزه ده، چې د هغې د حل لارې د امکاناتو په لټون پسې باید همدا اوس فکر وشي.

لومړۍ- په افغانستان او ګاونډیو هېوادو کې افغاني ځوانان. د افغانستان او د ګاونډیو هېوادو ټولنیز چاپېریال د دې ځوانانو د فکري تشکل سرچینې جوړوي. کله چې موږ د ځوانانو پر فکري تشکل او په افغانستان کې د ټولنیز چاپېریال په باب خبرې کوو، ژر تر ژره مو په ذهن کې د کمونیستي او مسلمانو حکومتونو ښوونیز او روزنیز رول ګرځي. دا ښوونیز او روزنیز رول له مدرسې، ښوونځي او پوهنتون څخه بهر، چې ټول هېواد پر کنډرو بدل شوی، ځوانانو ته د ډله ییزو وسایلو (ماس میډیا) له لارې د رسېدنې او اغېزې وړ دی. هغه څه چې له ماس میډیا څخه د کمونیستي او مسلمانانو حکومتونو په واک کې پاتې وو او دوی د هغو په واسطه په تبلیغ لاس پورې کاوه او په یو ډول یې له خلکو سره اړیکې ټینګول، راډیو وه او تر یوه حده ټلویزیون و.

د راډیو او ټلویزیون له پروګرامونو څخه زیاتره د دروغجنو او تېر ایستونکو تبلیغاتو له لارې د حکومت د فزیکي شتوالي د اثبات لپاره ګټه اخیستل کېده او د خپرونو روښانوونکي او روزنیز اړخ ته یې کمه پاملرنه کېده.

د راډیو او ټلویزیون له لارې له غرض نه ډک یو ډول تبلیغات ددې سبب شوي وو، چې خلک زیاتره د بهرنیو راډیوګانو اورېدو ته لېواله شي، خو دې سره سره بیا هم د خپرونو تداوم او د کورنیو ځپو د چارو ښه والی، د دې سبب شوي وو، چې افغاني راډیو ټلویزیون هم د خلکو په منځ کې اورېدونکي او لیدونکي ولري. هغه هم په دې شرط چې برېښنا یې درلودله .

په هېواد کې د کړکېچ د بهیر په اوږدو کې، حکومتي راډیوګانو تل د جګړې اړوند خبرونه او وسلوالې نښتې، د خپل خبري پروګرام په سر کې خپاره کړي دي، د نژادي کینې، مذهبي دښمنۍ او طبقاتي جګړې او د تنظیمي دښمنۍ لمسون تل د راډیو له ځپو نه د ځوانانو ذهنیت، چې اکثراً نالوستي او یا نیم لوستي وو، مسموم کړی دی. له همدې ناوړه فکري لارې څخه، تنظیمونو او دښمنو سیاسي ډلو، د ځوانانو او تنکیو ځوانانو په کړیو کې، د سرتېرو د راټولولو پراخه کړنلاره پلې کړې ده.

اخلاقي انحرافات او په ځانګړي ډول پر مخدره موادو ککړتیا چې وزګارتیا او نالوستۍ یې د ودې زمینه برابروي، د ځوانانو په منځ کې په چټکۍ سره دود شوي دي. د عیني شاهدانو په وینا د کمونیست حکومت اردو، د کابل د ۱۹۹۲م کال ایتلافي اداري او جهادي تنظیمونو په لیکو کې جګړه مارانو د ښې جګړې د ترسره کولو لپاره د چرسو او تریاکو تر نشې لاندې ټوپک ته لاس وروړ.

کوچنیان چې په پاکستان او ایران کې د افغان مهاجرینو په مېشتغالو (کیمپونو) کې د ځوانۍ عمر ته رسېدلي ، د هغوی نرۍ لید د کډوالو د کیمپونو په چاپېریال پورې تړلی دی، د دې ځوانانو لږ شمېر په دیني مدرسو کې د شاملېدو امکان ترلاسه کړی دی. د هغو طالبانو ذهني راټولونې، چې د مذهبي درسونو د لوست چانس ورته په لاس ورغلی دی، یوازې د شرعي موضوګانو په باب دي. په ټولیز ډول په ګاونډیو هېوادو کې استوګن افغان ځوانان په بدمرغۍ او غریبۍ کې لوی شوي دي.

بهرنیو مرستو د هغوی بیولوژیکي اړتیاوې تر ډېره کمه حده خړوبې کړي دي، خو د هغوی د فکري، رواني، مانیزو او عقیده یي اړتیاوو د ډاډ او خړوبونې لپاره هېڅ مرجع موجوده نه وه.

په کیمپونو کې مهاجرو افغان ځوانانو تر ډېره کمه حده د خپل کار له لارې ژوند خړوب کړی دی. هغوی ډېر ستونزمن ژوند لري، دې ځوانانو چې خپل ښې او چپ لاس پېژندلی، د مهاجرت، راشن (جیرې) جهاد، تنظیم، اسلام، الحاد، شیعه، سني، پښتون، تاجک، هزاره، توغندي، ماین، کلاشینکوف او نورې خبرې یې په خولو کې گرځې.

مهاجرو ځوانانو ډوډۍ د ملگرو ملتونو له کمېشنرۍ نه خوړلې او ډانگې یې د پاکستان او ایران د پولیسو له خوا. هغوی که هر کله د ټولنیز مقام د ترلاسه کولو هیله ولري، هغه به یوازې همدا وي، چې ډېر ښه ((ملا)) ورڅخه جوړ شي.

د جهاد بهیر او د اسلامي انترناسیونالیزم تبلیغاتو، په پوره ډول د ځوانانو په ذهن کې د اسلام د سیاسي افسانه یي یووالي پر لوري د عاطفي تړښت ذهنیت پېچکاري کړی دی. ځکه نو هغوی ته افغانستان د هېواد په توگه مطرح نه دی، هغوی ته افغانستان، فلسطین، الجزایر، کشمیر او بوسنیا د اسلامي نړۍ د خاورې په توگه چې شریعت په کې جهاد فرض کړی دی، د بحث وړ دي. په دې ترڅ کې د هېواد په توگه د افغانستان دفاع، د الحاد له خطر سره د نورو مخامخو هېوادونو په انډول هېڅ غوره والی نه لري، خو دا لوړتیا د جغرافیایي دښمنیو په نیت د سرتېرو د کیمپونو د جوړولو لپاره وه.

د ټولنیزو شخړو د اواري، هېواد پالنې، د ښځو درناوی، د لویانو درناوی، مېلمه پالنې او نورو چارو کې د جرگې د رول منل، د هغو ټولنیزو ارزښتونو برخه ده، چې کورنۍ او قبایل یې خپلو زامنو ته لېږدوي. په نننې افغانستان کې د ځوانانو لپاره دکورنۍ او قبیلې د روزنیز چاپېریال رول، د دغو دواړو جوړښتونو د پاشل کېدو له کبله ډېر کمزوری شوی دی: ډېرو کورنیو او قبیلو د کورني او بهرني مهاجرت له کبله د خپل واک او اغېز جوړونکي توکي له لاسه ورکړي دي. د ځینو کورنیو مشران په جگړو کې وژل شوي او یا یې په زندانونو کې شتمنې له منځه تللې ده، ځکه نو په هېواد کې، په اوسنیو شرایطو کې د ټولنیزو واحدونو په توگه، د کورنۍ او قبیلې رول، د ځوانانو د روزنیز او فکري تشکل په برخه کې له پخوا سره د پرتلې وړ نه دی، خو کورنۍ او قبیلې په هېڅ ډول د افغانستان د خلکو په عامه ذهنیت کې خپل ټولنیز اعتبار له لاسه ورکړی نه دی. د ځوانانو په منځ کې به د پلرونو او د قوم د مشرانو د نصیحتونو اورېدونکي لږ وي، خو په ټولنه کې باید د هغو له مثبت انعکاسه ډاډه واوسو. د لویې جرگې نومونه (اصطلاح) د ځوانانو لپاره د پوهېدو وړ نه ده، خو د عامو خلکو په معتقداتو کې دهغې پر لوړ مقام پوره باور دی.

دویم- په لویدیزو هېوادو کې افغاني ځوانان: د دې ځوانانو په منځ کې، هغه چې په افغانستان کې د ثور د کودتا په پیل کې زېږېدلي وو او تر یو دوه کلونو وروسته له خپلو کورنیو سره لویدیزو هېوادونو ته راوکوچېدل، د ۱۸ او ۱۹ کلونو عمر لري. هغوی د مهاجرینو په کوربه هېوادونو کې لوست او زده کړې کړي او ثانوي زده کړو ته رسېدلي

دي. دا مهاجر ځوانان دهغې ډلبندۍ په انډول، چې د دې بحث په پیل کې ورته اشاره وشوه، لږې ټولنیزې او رواني ستونزې لري. هغوی غالباً د کورنیو د پالنې تر سیوري لاندې ژوند کوي او په ورو ورو ډول یې د پردي تعلیمي او ټولنیز چاپېریال تر اغېز لاندې فکر او دماغ د همدې ټولنې او چاپېریال بڼه خپلوي.

د ټولو هغو ځوانانو لپاره، چې په لویدیزو هېوادونو کې یې پناه اخیستې، د ښوونې او روزنې چانس برابر شوی نه دی، د دې مهاجرینو یو شمېر، چې د افغاني ښوونځیو او پوهنتونونو له خپل نابشپړ تعلیم سره مهاجر شوي دي، نېغ په نېغه د کار بازار ته لاره پیدا کړه، په لویدیزو هېوادونو کې مهاجر ځوانان پر خپلې ملي ژبې نه پوهېږي او یا ورو ورو هغه څه چې په ګړنۍ ژبه یې زده کړي وو، هېروي. هغوی غالباً په پردۍ ژبه خبرې او لیک کوي. یوې واحدې کورنۍ ته منسوب دوه تنکي ځوانان، چې په دوو بهرنیو هېوادونو لکه فرانسې او امریکا کې یې ژوند کړی، د یوه او بل ژبې سره اشنایي نه لري. د ساري په توګه د کاکا زامن په یوه ژبه خبرې کولای نه شي.

کورنۍ دې کډوالو ځوانانو ته د ملي ژبې او فرهنګ د لېږد یوازینۍ سرچینه ده. کورنۍ اکثره د خپل ژوند د اړتیاوو د پوره کولو په ستونزه کې داسې ډوبې دي، چې د خپلې کورنۍ د غړو لپاره ډېر کم کلتوري رول لوبولای شي. کورنۍ په هېڅ ډول ددې وس نه لري، چې د پردي فرهنګ پر وړاندې، د ملي فرهنګ په واسطه د ملي او اسلامي کلتور او ژبې ساتنه وکړي او د خپلو زامنو په ذهني تشکل کې د پردي چاپېریال، پوهنتون او ښوونځي د اغېزو مخه ونیسي.

تقریباً په ټولو پرمختللو صنعتي هېوادونو کې مهاجر افغانان د زده کړو لپاره د هغو مرکزونو له لرلو څخه چې لږ تر لږه د مهاجرینو زامن په اوونۍ کې څو ساعته د افغاني کلتوردود او لوست زده کړي، بې برخې دي.

که چېرې داسې مرکزونه وي هم، په سختۍ سره د لویدیځ جادوګر، ان ناروغ کلتور د اغېزو مخه نیولای شي. د ګوتو په شمار یو شمېر مذهبي مدرسې، چې په دې لټه کې دي د مهاجرو افغان بچو لپاره د شریعت اصول زده کړي، باید له دې خبرې نه مستثنی وګڼل شي. خو دا مدرسې غالباً د دیني مضمونو له تدریس سره سر و کار لري او په داسې نصاب کې د افغاني عمومي کلتور کوم څرک نه شته.

په هرحال! د زده کړې چاپېریال او ټولنیز چاپېریال په لویدیزو هېوادونو کې د مهاجرو ځوانانو دوه روزنځایونه دي. زموږ زامن په پردي هېواد کې په پردۍ ژبه، د کوربه هېواد ترانه زمزمه کوي، د بهرنیو پوهانو او هنرمندانو نومونه اخلي. د لویدیځ له تاریخ سره نږدې کېږي او له افغاني ټولنې څخه ورو ورو لرې کېږي.

نور نو د خوشال خان خټک، احمدشاه بابا، مولانا بلخي، خواجه عبدالله انصاري او د افغانستان د تاریخ نورو په سلګونو پوهانو او واکمنو نومونه د ځوانانو لپاره الهام بښونکي نه دي. هغوی د هېواد له کلتور، تاریخ او جغرافیا څخه ناخبره دي. د مهاجرو ځوانانو پېژندنه (هویت) په رشتیا له سخت خطر سره مخامخ ده.

د کلاشینکوف او زورواکۍ پښت، نالوستی نسل، له افغاني کلتور څخه ناخبره نسل، د هېواد له تاریخ نه ناخبره نسل، له ماضي سره ناتړلی نسل، د ملي احساس نه درلودونکی نسل، بې هېواده او بې هویته نسل او داسې نور د هغه ځوان پښت ځانګړنې دي، چې د طبیعت د قانون پر بنسټ باید د افغانستان راتلونکی په لاس کې ونیسي او د هېواد د بیا رغونې ګټورې دندې پر مخ بوځي.

د یو هېواد لپاره تر دې ستره بدمرغي نه شته، چې د هېواد د چارو واګې، له ټولنې څخه پردیو عناصرو لاسو ته وسپارل شي.

په خواشینۍ سره زموږ هېواد باید د ټولنې د بنسټیزو ارزښتونو د زیاتې پاشنې د مخنیوي لپاره هغه پښت، چې د جګړې ظلم او افت، له پوهې او لید څخه بې برخې کړی دی، د راتلونکي افغانستان په اداره کې له فعال رول څخه محروم کړي، ګنې هغه دنده چې ځمکني او اسماني قوانین یې د ټولنې د روغ ژوند د دوام د تضمین لپاره ځوان پښت ته ورکوي، لعنتي جګړه هغه له هغو څخه بېرته اخلي. که چېرې سوله نږدې هم وي، نو افغانستان باید لږ تر لږه له شلو نه تر دېرشو راتلونکو کلونو پورې د ځوانانو د یو بل پښت تر رسېدو پورې په لویو چارو کې د زاړه عمر د پښت په وسیله یانې د هغه پښت په وسیله، چې دودیز قوانین هغوی د متقاعد قشر په نامه د فعال ژوند په حاشیه کې راولي، اداره شي. متقاعد پښت د ځانساتي پښت دنده لري، هغه تېپونه به چې د انقلابي پښت له خوا زموږ ټولنې ته رسېدلي، درمل کړي. دا پښت د تېر، حال او راتلونکي ترمنځ د اړیکو د پله په توګه دنده سرته رسوي. د زیات عمر لرونکی پښت راتلونکي ته د ټولنې د ساتنې وړ د هغو دودیزو ارزښتونو، چې د کمونیستي انقلاب له افت نه روغ پاتې دي، لېږدونکی ګڼل کېږي. عمر خوړلی پښت په حقیقت کې د روح د ارامۍ لپاره یو داسې ژوندی موزیم دی، چې لږ تر لږه د افغانستان د معاصر تاریخ په پاڼو پورې اړه نیسي.

په دې کې شک نه شته، هغه ټولنه چې د سپین ږیرو سړو او سپین سرو ښځو په لړزېدونکو لاسونو اداره شي، طبیعي ده، چې د خوځون او پرمختګ نوښت به ونه لري، خو بله چاره نه شته. جګړې او ټولنیز کړکېچونه ناوړه او نا طبیعي بدلونونه پر ټولنې زغمي او هغه ټولنیز انډول، چې د سولې په بهیر کې رامنځته شوی، په بې رحمۍ سره له منځه وړي.

ب- د واک د نویو ملاتړو څرګندېدل:

یو- جهادي تنظیمونه: له مکتبي بنسټپالو مسلمانانو پرته زیاتره جهادي تنظیمونه، د کمونیستي یرغلګرو پر ضد د جهاد د ادامې د شرایطو زېږنده وو، په افغانستان کې د شوروي پوځې او وروسته سیاسي واکمنۍ، زموږ خلک له ډېرو بهرنیو هېوادونو، په ځانګړې ډول له مسلمانو هېوادونو سره د دښمن د یرغل د ماتولو د ګډ هدف لپاره د پیوستون او یووالي په لیکه کې ودرول.

د بهرنيو هېوادونو بې دريغه پولي، مادي، سياسي، تبليغاتي او پوځي مرستو، جهادي تنظيمونه د سياسي واک په ستر ځواک او د کابل د کمونيست حکومت پر نه تسليمېدونکو دښمنانو واړول. مجاهدينو ته د افغانستان جهاد ((اخروي اجر)) او د تاريخي وياړونو د ترلاسه کولو د وسيلې او بهرنيو هېوادونو ته د نړيوال کمونيزم د ماتې پر حربې بدل شو. د بهرنيو هېوادو ډله ييزو ارتباطي وسايلو، له مذهبي شخصيتونو نه سياسي ليډران جوړ کړل... په دې جګړه کې د افغانستان ملي او مسلمانو شخصيتونو او د تېرې بوروکراسۍ د لويو شخصيتونو د تبارز لپاره ځای نه و، نه د هغوی په خوله څوک د جهاد ډګر ته تلل... له افغانستان نه د روسانو ځغلول د مټ ځواک ته اړتيا درلوده، نه د استدلال او عقل ځواک ته.

له نښو نښانو (په ځانګړې ډول د لويديزو هېوادونو د مرستو له بندېدو) څخه داسې ښکاري، چې لويديزو هېوادونو د روسانو په واسطه د افغانستان د پوځي اشغال پر وخت د جهادي تنظيمونو ملاتړ، د هغو جګړه ييز رول ته د پاملرنې له مخې کاوه او جهادي تنظيمونه يې د جګړې د وخت سرتېري ګڼل. لويديز هېوادونه يو وخت په دې لټه کې شول، چې د هېواد له پخوانيو بوروکراتانو او ټکنوکراتانو څخه (د سولې د وخت) د زېرمه ييز ځواک په توګه کار واخلي.

د سولې اردو پوځي وسايل او امکانات نه درلودل او د جهادي تنظيمونو له ملاتړ پرته نامکنه وه، چې کوم کار ترسره کړي. ځکه نو د افغاني ټولنې د دوو قشرونو ترمنځ يووالی د يوې نه پوره کېدونکې اړتيا په توګه رامنځته شو. د کابل کمونيست حکومت د خپلو استخباراتي اجنټانو له لارې تل هڅه کوله، چې د افغانستان د پوهنې (معارف) خاوندانو پر وړاندې د اسلامي تنظيمونو کينه راوپاروي او پر پوهو اشخاصو باندې د کفر او الحاد د تورونو په لګولو سره چې غالباً ناروا دي، د ټولنې دوو قشرونو ترمنځ اختلاف پر دښمنۍ بدل کړي. هغه وخت به نو په اصطلاح (پلار وطنه ملي جبهه)، چې وروسته د ملي جبهې په نامه ياده شوه د يوه ډاډمن سياسي پناه ځي په توګه د ښوونځي او پوهنتون د روڼاندو پرمخ خپله غېږ پرانيزي.

لکه څنګه چې دمخه يادونه وشوه، قومي او قبيله يي پولو جهادي تنظيمونه يو له بله بېلول، دا تنظيمونه هېڅکله هم د يو واحد سازمان (ګوند يا متحدې جبهې) په چوکاټ کې سره راټول نه شول او نه يې مهربانه روڼاندو ته خپله غېږ پرانيسته. هغوی هېڅکله د افغان ملت د ټوليزو ايډيالونو او ټولو هيلو منعکسوونکي نه وو او په خپلواک ډول يې د هېواد د ادارې ځواک نه درلود.

طالبان په دې لټه راووتل، چې افغانستان د تنظيمونو له شره وژغوري، خو دوی هم کوم دقيق، ټولنيز، سياسي او اقتصادي پلان نه لري.

دوه- جهادي قوماندانان: د ټولنيز او سياسي واک نوي ډاډ ځايونه وو، چې په عملي توګه يې د جهاد د پوځي چارو د پرمخبيولو دنده لرله. په داسې حال کې، چې قوماندانان له سياسي او پوځي پلوه تنظيمونو پورې تړلي وو، له خلکو سره د تنظيمي مشرتوب د اړيکو واسطه ګڼل کېدل.

په داسې حال کې چې جهادي تنظيمونه د سولې د يوې ستراتيژۍ په جوړولو او د يوې رښتينې سياسي لارې په موندلو بريالي نه شول او خپل تګلورى او سازماني يووالى يې رامنځته نه کړاى شو. د جهادي قوماندانانو د خپلواک عمل په برخه کې د کورنيو او بهرنيو فشارونو بار مخ په زياتېدو شو. له همدې کبله قوماندانان دوه درې ځله په يوه ګډه جرګه کې سره راټول شول، خو له دې پوځي کانفدراسيونونو څخه هم په زړه پورې سياسي پايله تر لاسه نه شوه. د قوماندانانو د خپلواکې کړنې رامنځته کول (د جهاد د يوې لسيزې په بهير کې له تنظيمونو سره د هغوى د پولي مالي او پوځي تړښت له کبله) په هغه اندازه ناممکن وو، لکه د هغوى ترمنځ سياسي يووالى، ځکه چې د دښمن له خوا د تنظيمونو ترمنځ قومي، سيمه ييزو، ژبنيو او مذهبي اختلافونو ته لمن وهل کېدله.

د قوماندانانو له ګډو جلسو او د نظر له تبادلې، نه يوازې د تنظيمي پيوستون د تامين لپاره، د سياسي فشار د يوې وسيلې په توګه، په داسې شرايطو کې کار واخيستل شو، چې د کابل کمونيست حکومت د تنظيمونو ترمنځ خپلمنځي اختلافونه د واک د لېږد لپاره يوه پلمه ګڼله.

خلورم څپرکی

د جهاد په بهیر کې قهر او روغه

الف- قهر:

یو- د کلاشینکوف او ستېنګر نسل: د افغانستان تاریخ له ډېرو خونړیو پېښو سره مخ شوی دی. د شوروي او د هغه د لاسپوځي حکومت پرضد دولس کلنې جګړې او د دښمنو تنظیمونو ترمنځ نږدې شپږ کلنې جګړې د ټولنیزو او سیاسي شخړو په حل کې د قهر او زور کارول، پر یو ډول میخانیکي عادت بدل کړي دي.

د خپلواکۍ، هېواد او اسلام د لارې اکثرو جنګیالیو د خپلې ځوانۍ د وخت زیاته برخه د مورچل تر شا تېره کړې ده. هغه هلک چې پر ۱۹۷۸م کال د جهاد د ګډون په نیت په دیارلس کلنۍ کې د ښوونځي شپږم ټولګی خوشی کړ، اوس (۱۹۹۷م کال) دوه دېرش کلنۍ عمر ته رسېدلی دی.ده په دې عمر کې هر هغه څه چې له ښوونځي څخه یې زده کړي وو، هېر کړي او د خپلې کورنۍ له غړو لرېوالي ورته خطرناکې نیمګړتیاوې زېږولې دي.

ددې ډول جنګیالیو زړونه هغو کسانو ته، چې د ښارونو په منځ کې یې د ښوونې او روزنې له نعمت او د خپلې کورنۍ په غېږ کې له ژوند څخه خوند اخیستی، په یوه مانا د ښېراز ښاري ژوند له امکاناتو یې ګټه اخیستې او له مجاهدینو سره یې ځنګ په ځنګ په جهاد کې برخه نه ده اخیستې، له عقدو او غچ اخیستنې ډک دي.

((د کلاشینکوف او ستېنګر پښت)) چې د قهر، کینې او زور په غېږ کې د ځوانۍ عمر ته رسېدلی، د ښارونو ودانۍ پر توغندیو ولي، د دښمن له اسیرانو سره نه پخلاکېدونکی دی او تیار نه دی هغه ویاړونه، چې د برچې په زور یې ترلاسه کړي له نورو بې احساسه مکتبیانو او بوروکراټانو ((فرصت غوښتونکو او نندارچیانو)) سره ووېشي. حق د هغوی پر خوا دی، خو د یو هېواد د اداري لپاره، چې جګړې د هغه د شتمنۍ زیاته برخه له منځه وړې وي، یوازې د نېک احساس، نږه ګروهمنتیا (اعتقاد) او د ځواکمنو متو لرل، پوره نه دي. باید له دې بې درکه او بې درده لښکر (زموږ حکم عمومي نه دی، قلموال مجاهدین ترې بېل دي) له هغو سره چې اکاډمیکه پوهه او تخصص لري، جوړ راشي. دا د وخت غوښتنه ده که څه هم د جهاد غوښتنه به نه وي.

دوه- تروریزم په سیاست کې د جنایت د هڅې ښکارندوی: تروررېزم(1) هم د افغانستان د نولسمې پېړۍ په تاریخ کې، هغه وخت چې د سلطنت دستګاه د شهزادګانو او دښمنو واکمنو د رقابت له خطر سره مخ وه، د تاج او تخت د مدعیانو له خوا د دښمن له لوري د متوجه خطر د له منځه وړلو تکتیک په نوم کارېدلی دی. د تاریخ په دې پړاو کې د واک له لاسه وتلو غم او د واکمنۍ د مقام ساتلو هیلو، کورنې عواطف تر پښو لاندې کړل او په ځینو برخو کې یې د قومونو او قبایلو ترمنځ پر نېکو اړیکو ناوړه اغېزه وکړه، په داسې حال کې، چې د نولسمې پېړۍ په اوږدو کې سیاسي تروریزم د دښمن د بېوسلې کولو دود او ډول و، د تاج او تخت د مدعیانو د پاملرنې وړ و، د شلمې پېړۍ په

پیل کې ټیک هغه وخت، چې افغاني ټولنې د با اعتباره رژیمونو د ټینګښت پر بنسټ سیاسي ثبات پیدا کړی و، د مطلقیت پر وړاندې د سیاسي مبارزې په برخه کې، پټ اپوزېسیون د سیاسي مخالف د څرګندوی په توګه، خپله لار پرانیستله.

سیاسي تروریزم د شلمې پېړۍ په اوږدو کې په یو ډول، نور هم پرمختللي پړاو ته ورسېد. په دې مانا چې تر دې پېړۍ دمخه په داسې حال کې چې تروریزم، د شخصي غچ اخیستنې له مخې د ځاني (انفرادي) کړنې (اکټ) څرګندوی و، تر هغې وروسته له یو لړ ګروهو څخه، چې د ټاکلي سیاسي سازمان په چوکاټ کې یې انعکاس موندلی و، د دفاع د تکتیک په توګه ځان څرګند کړ. دې سازمان ته د سیاسي واک تر لاسه کول او یا یې ساتل د زیاتې پاملرنې وړ و.

پر افغانستان باندې د شوروي یرغل د نښو نښانو له کبله، سیاسي تروریزم ته له قهر نه په ډکه دودیزه افغاني ټولنه کې د ښې ودې زمینه برابره شوه. د دې ودې لاملونه دادي:

_د ولسواکۍ او خپلواکۍ د موازینو او سیاسي شعور د ودې نشتوالی، ددې پرځای چې دوی خپل سیاسي مخالفین په دې قانع کړي، چې د سیاسي غونډو د جوړېدو او د ټاکنو صندوقو ته، چې تراوسه لا جایز او دود نه وو، ولاړ شي، یو بل ته مورچل نیول غوره وګڼل.

_د تروریزم په القاح او سیاسي وېرې په خپرولو کې د تاریخ د زده کړې رول:

_د سیاسي او ټولنیز کړکېچ پر ناروغۍ د افغاني ټولنې اخته کېدل، چې د هغې په بهیر کې د ژوند تېر جوړښتونه پرته له دې، چې نوي ارزښتونه یې ځای ونیسي، تر پوښتنې لاندې راغلل، دې کړکېچ د قانون او دولت د واکمنۍ وېره له منځه یووړه او د شخصي غچ اخیستنې او ځینې وخت یې د عقیده یي تروریستي جګړې لپاره په داسې شرایطو کې لاره هواره کړه، چې جګړې د مذهب اخلاقي ملې سوزولې وې، د ایډیولوژۍ او اخلاقو ارزښتونه لا دومره ژور شوي نه وو، چې د دولتي پوښتنې او د قانون د واکمنۍ تشه ډکه کړي.

_د ژوند د دوام لپاره د مهاجرو افغانانو مادي او اقتصادي اړتیاوې. بهرنیو لاسوهونکو هېوادونو له دې اړتیاوو نه ((د اجیرو تروریستانو)) د ګومارنې لپاره ناوړه ګټه واخیسته.

په ځینو برخو کې د بهرنیو هېوادو سیاسي هدفونو د تروریستانو له سیاسي موخو سره سمون وخوړ. بهرنیو هېوادو ځینې وخت له ټاکلو افغاني سیاسي ډلو سره یوځای پر ترور او وېرې خورولو لاس پورې کړ.

ترور غالباً له سیاسي پلوه دوه هدفه درلودل: یو د دښمن په لیکو کې د وېرې او وحشت رامنځته کول، دلته یوازې د سیاسي شخصیتونو له منځه وړل مقصد نه دي، بلکې د دښمن ټوله شتمني هدف ده او بل د یو شخصیت په شاوخوا کې د یو عقیده یي بهیر په وده کې د همغه شخصیت د فزیکي ترور له لارې د خنډ رامنځته کول. په

افغانستان کې د خپلواکۍ تر ګټلو وروسته په نږدې اتو لسیزو کې د دولت د ځینو مخالفینو، د دولت پر وړاندې زیاتره د ترور له لومړني ډول ګټه اخیستې ده. په داسې حال کې چې د ترور دویم ډول زیاتره د مطلقه واکمنو په واسطه د سیاسي اپوزېسیون سره په چلندکې د پاملرنې وړ و او (د مستبدو واکمنو په اند) په زړه پورې پایلې ترې لاسته راغلي دي.

د خپلسرو واکمنو له خوا سیاسي ترور، چې پر دولت باندې واکمن حقوقي فرهنګ کې ورته د اعدام(1) نوم ورکړ شوی، د خپلې خوښې نتیجو د ترلاسه کولو ستر علت په دې کې دی، چې زموږ په وروسته پاتې هېواد کې د خانواکۍ او ارباب رعیتۍ ټولنیز قبیله یي جوړښت ته په پاملرنې سره، د یوې ډلې د باور وړ شخصیتونو باندې مفکوره یي معتقدات راټولېږي. څرنګه چې دا شخصیتونه د سیاسي سازمانونو او تشکیلاتو په منځ کې ځای نیسي، د هغو په فزیکي له منځه وړنې سره اړوند سیاسي سازمان او تشکیل پاشل کېږي. په دې شرط چې نوموړی سازمان د لاربښوونکي شخصیت تر وژنې وروسته د ټولنیز ځواکمن ملاتړ خاوند شوی نه وي:

_د لومړي مشروطیت غورځنګ (پټه ملي ټولنه)، چې پر ۱۹۰۳م کال جوړ شو، تر درې کلن پټ فعالیت وروسته ونیول شو، د هغه ٤٣ تنه غړي د امیر حبیب الله خان په وسیله ووژل شول او یا زنداني شول. غورځنګ عملاً له منځه یووړل شو.

_د دویم مشروطیت غورځنګ پر ۱۹۱۱م کال جوړ شو. دا غورځنګ پر پادشاه باندې دخپل یو غړي (عبدالرحمن خان لودین) د ناوړه ناکام قصد له امله د لومړي مشروطیت پر برخلیک اخته او تار په تار شو.

_مترقي ډیموکراتیک ګوند د خدای بښلي میوندوال تر وژنې وروسته ونه کړای شول، په پښو ودرېږي او خپل ژوند ته دوام ورکړي. که څه هم د یوې نیمې میلادي لسیزې په اوږدو کې د ((مقاومت)) د جریدو په خپرېدو سره ددې ګوند د پاتې شونو غړ څه نا څه پورته شو، خو ګوند هېڅکله بیا راژوندی نه شو.

_د سردارمحمد داود د ملي غورځنګ ګوند (۱۹۷۷)م کال د هغه له وژلو سره (۱۹۷۸م کال اپریل) له منځه لاړ.

_د خلکو ډیموکراتیک ګوند د نورمحمد تره کي او حفیظ الله امین په وژنې سره تباه کوونکی ګوزار وخوړ. هغه څه چې د ((پرچم)) ډلې تر نامه لاندې یې څو کاله فعالیت وکړ د (وطن ګوند) د نامه له نظره، سیاسي تګلارې او عقیده یي آرونو یې له لومړۍ طرحې سره ډېر زیات توپیر درلود او په واقعیت کې د یو بل مستقل ګوند د رامنځته کېدو څرګندوی و.

_په زیات ګومان د کابل مسلمان ډوله اداري، د خپلو خادیستو ملګرو په وسیله د ۱۹۹۵م کال پر نومبر د تفاهم او ملي وحدت شورا د رهبرۍ غړو جنرال عبدالحکیم کټوازي او وزیر محمد ځدراڼ وژنه، د تفاهم شورا د فعالیت د سستیا سبب شوه. نوموړې شورا په داسې حال کې، چې پخوا یې په منظم ډول د افغانستان د ورځنیو ګرمو پېښو

په اړه کنفرانسونه جوړول او خبرتیاوې یې صادرولې، په یو واریز ډول د چوپتیا او تمېدو له خطر سره مخ شوه. دا خبره که چېرې د شورا د سیاسي پایته رسېدو په مانا نه وي، نو ضرور خو به یې د فعالیت په بهیر کې د ځنډ څرګندوی وي.

په افغانستان کې د محمد داود دکودتا له پیل نه د شوروي د لښکر کشۍ تر لومړي کال پورې، د اوو کلونو په بهیر کې شپږ دولت رئیسان یا صدراعظمان وژل شوي دي. پر همدې وخت لږ تر لږه څلور ناکامې کودتاوې کشف او په سلګونو تنه عاملین یې ځپل شوي. دا لړۍ د سیاسي واک د ترلاسه کولو ډیموکراتیکو لارو چارو (ټاکنو، لویې جرګې...) ته د افغاني سیاسي شخصیتونو د نه پاملرنې ښکارندوی او د واک د ترلاسه کوونکي په توګه، د دولتي تروریزم د منلو څرګندوی ده. په بله مانا تروریزم د دولت د سیاست په ارکانو کې مناسب ځای پیدا کړی دی.

د افغانستان د ستونزې نړیوال کېدل او د هېواد د پېښو په تګلوري کې د سیمې دهېوادونو لاسوهنې، تروریزم پر داسې یوې حربې بدل کړ، چې د بهرني هېواد په لاس د هغه د دښمن هېواد تر ملاتړ لاندې سیاسي شخصیتونه وځپې. دا سیاسي شخصیتونه، چې د نورو په معامله کې خپل ژوند په وړیا ډول له لاسه ورکوي، افغانان دي. له نښو نښانو څخه څرګندېږي، چې سعودي عربستان پورې د افغاني ډلو ځینې تړلي سیاسي شخصیتونه د ایران د دولت له خوا ترور شوي او یا د هغه پر عکس.

په پاکستان کې د ضیاءالحق او نوازشریف حکومتونو د آی، اس، آی په واسطه د پخواني پاچا د پلویانو، افغان ملتپالو او په عمومي ډول پېژندل شویو روښاندو د ترور (وژنې) منظم پلان تر لاس لاندې نیولی و.

د هندوستان دولت، چې د افغانستان د کورنیو سیاسي پېښو پرمختګ یې له نږدې تر څارنې لاندې و، له شک پرته یې د کابل د ((واد)) په ملګرتیا په پاکستان پورې د تړلو افغاني ډلو د عناصرو په وژنه کې بنسټیز رول لرلی دی.

د افغاني شیعه ګانو کړیو ته د منسوبو عناصر وژل، د سنیانو پر یوې ډلې باندې د تور پورې کول، په زیان منونکې افغاني ټولنې کې د دوو مذهبونو د پلویانو ترمنځ د بې اتفاقۍ او دښمنۍ رامنځته کول، د هغو هېوادونو په واسط ترسره کېږي، چې د افغانستان له کړکېچ نه د ګټې اخیستنې هیله یې د افغاني ټولنې د کورنیو مذهبي او قومي بې اتفاقیو او دښمنیو په دوام پورې تړلې ده. په همدې ډول د یو قوم او قبیلې د سړیو وژل او پر بلې قبیلې او قوم باندې تور لګول، په بهرنیو هېوادو پورې د تړلیو افغان تروریستانو په واسطه د قومي بې اتفاقۍ د اور ګرم ساتل، د نوموړو هېوادو د ګټو د پاللو مانا ورکوي.

بهرني هېوادونه د افغاني ټولنې له داخلي، قومي، قبیله یي او مذهبي اختلافونو څخه د ګټې اخیستنې په کار کې د سیاسي ډلو ترمنځ چې اکثره د قوم، قبیلې او مذهب له مخې جوړ شوي دي، د دښمنۍ او واټن د لاسختولو لپاره په افغانستان کې د نږدې شلو کلونو کړکېچ په بهیر کې ډېر بریالي وو. سیاسي تروریزم او د دې تروریزم د یوې حربې په توګه له افغانانو نه ګټې اخیستنې، د بهرنیو هېوادونو بریالیتوب تضمین کړی دی.

د اسلامي تنظیمونو په خپل منځي اړیکو کې کړکېچ، دتروریستي پېښو د اټکل په اړه د جالبو او هم دروغجنو پېښو د ښکاره کېدو سبب شوی دی: هغه وخت چې د دې کتاب لیکوال په پېښور کې استوګن و (۱۹۹۰م او ۱۹۹۱م کلونه) د ښاغلي مجددي د ملي نجات جبهې او ښاغلي حکمتیار د اسلامي حزب ترمنځ اړیکي ډېر کړکېچن وو. د اسلامي حزب یو غړي ماته روایت وکړ، چې: ((زموږ ګوند پر دې نږدې وختونو د خپلو استخباراتو یوه پراخه شبکه د حضرت صاحب د مصونیت د تامین لپاره موظفه کړې ده. موږ تشویش لرو، چې د حزب دښمنان به ښاغلی مجددي ترور کړي او په دې برخه کې به د حزب له بد شهرت نه په ګټې اخیستو سره خپله ګناه زموږ پر غاړه راواچوي.)) ما د ټوکو په بڼه وویل: ((د اټکل له مخې، ښاغلي مجددي به د ښاغلي حکمتیار د ځان د دفاع لپاره همدې ته ورته هڅه کړې وي...))

زما دوست وویل: ((حزب د بل چا مرستې ته اړتیا نه لري)). ما ورته وویل: ((مقابل لوری)) ستاسو له اړتیا نه چندان خبر نه دی او ضرور یې د حزب د امیر د امنیت د تامین لپاره لازم تدبیرونه نیولي دي...

په افغانستان کې د کمونیستي واکمنۍ د بهیر په اوږدو کې د شوروي کې، جي، بي او د کابل خاد او واد د تروریستي موخو د ترسره کولو لپاره زیاتې پیسې لګولې دي. ((خاد)) او ((واد)) د تروریستي توطیو د ترسره کولو له لارې څو هدفونه تعقیب کړي دي:

_په سیاسي برخه کې د قدرت د انحصار او واک د ساتلو لپاره د مخالف اپوزېسیون دسیاسي شخصیتونو له منځه وړل.

_د دښمن پر لیکو د سیاسي فشار راوړل.

_د قومي او مذهبي بې اتفاقۍ رامنځته کول.

_له یوې خوا د اسلامي تنظیمونو ترمنځ د دښمنۍ زمینې برابرول او له بلې خوا د پوهنې او پوهنتون تحصیلکړیو منځلارو مسلمانو ملتپالو او د یاد شویو عناصرو وژل او پر اسلامي ډلو د هغوی د وژنې تور لګول (دا حکم عام نه دی، ځینې اسلامي تنظیمونه هم د اخرت د اجر(!) په ګټلو کې د سر لوڅو او بې ږیرو مسلمانانو د وژلو له لارې، د کابل د حکومت په جرم کې شریک دي) ترسره شوي دي. د خلکو ډیموکراتیک ګوند په دې ډول غوښتي دي، چې باید د پلار وطنې جبهې یا ملي جبهې پرانیستې غېږ د قلموالو مجاهدینو پناه ځای معرفي کړي.

په هرحال! دا چې د سیاسي وژنې لامل د کابل حکومت وي او که په بهرنیو هېوادونو پورې تړلي اسلامي تنظیمونه، د پوهو مجاهدینو په منځ کې د وېرې او وحشت د فضا د رامنځته کېدو سبب شو. د تروریزم پر وړاندې له جګړې تېښته د دې کته ګورۍ مجاهدینو طبیعي عکس العمل او پاسیف و، چې د هغه د دوام لپاره یې لاره هواره کړې ده.

تر ترووره ډېره وېرونکې خبره، د هغو سياسي ډلو په واسطه په راتلونکي افغانستان کې د سياسي واک د نيولو تصور دی، چې د مخالفينو پر وړاندې له وژنې (ترور) څخه ((د سياسي مبارزې د تکتيک)) په نوم کار اخلي. له دې ډلو نه د جوړ حکومت په سياسي تګلاره کې به له ډېر لږ مصونيت او سياسي خپلواکيو څخه د ګټې پورته کولو لپاره کوم ځای او فضا مطرح نه وي.

جګړه او ټولنيز کړکېچ او تر دې لوړ د ټولنيز ژوند د جوړښتونو او ارزښتونو راټيټېدل، قومي، قبيله يي او مذهبي اختلافونو، د کينې او غچ اخيستنې د احساس زياتون، د ولسواکۍ پر آرونو نه پوهېدنې، په افغاني ټولنه کې د تروريزم د ودې مساعده رواني زمينه برابره کړې ده او تروريزم يې د سياسي موخو د پرمخبيولو د عادي وسيلې په توګه بدل کړی دی.

ترور او وېره خپرول، د مخالف لوري د ايمان او پوهې د ټينګې واکمنۍ پر وړاندې د ماتې خوړلې تروريست د کمزوري منطق د چلند ښکارندويي کوي. تروريزم په سياست کې د جنايت د اکټ د نښې په توګه تېر مهال پر دې نه دی بريالی شوی، چې د خپلواکۍ د ابدي ارزښتونو، برابرۍ او عدالت د ترلاسه کولو لپاره د انسان د مبارزې خنډ شي او په راتلونکي کې به هم بريالی نه شي.

ب- روغه: تر يوې لسيزې زيات جهاد، ددې سبب شو، چې ټول جهادي تنظيمونه خپل غړي وسلوال کړي او له دې وسلې، نه يوازې پر دښمن باندې د ګوزار، بلکې ځينې وخت د خپلمنځي اختلافونو لپاره ګټه پورته کړي.

وسلوال خلک، چې د وسلې له کارونې سره روږدي شوي دي، په دې خبره قانع کول، چې د سياسي تاو تريخوالي د له منځه وړلو لپاره له قهر شيندلو پرته بله لار (لکه ټاکنې، رفرنډم، لويه جرګه) هم شته، ډېر سخت کار دی، خو ناممکن نه دی. هغه څه چې لږ څه ستونزمن ښکاري، دا دي چې: موږ هغه وسلوالې ډلې چې تل يې په خپلو ځانګړو سيمه ييز اغېزمنو برخو کې فعال ژوند کاوه، د انتخاباتو له پايلې نه د اکثريت د راپيدا شويو نظر درناوي ته راوبولو. د اکثريت د واکمنۍ منل او د مخالف (نه دښمن) لوري په واسطه د نه کولو د امر ترسره کول، (د دوديزو جرګو له لارې) تعاملي يا (په اوږده واټن کې د هغې د زده کړې او القاح له لارې) اکتسابي پديده ده. د نړدې شلو کلونو جګړې، د ټولنې د دوديز ژوند زياتو ارزښتونو ته پرته له دې چې د ولسواکۍ نوي جوړښتونه يې ځای ونيسي، زيان اړولی دی، خلک د ولسواکۍ له يوې ډېرې بنسټيزې پديدې يانې د رايې له حق څخه د ګټې اخيستلو تمرين نه لري: تر ۱۹۲۱م کال (د لومړي ليکلي اساسي قانون تر تطبيق) وروسته د ۱۹۷۸ م کال تر کمونيستي کودتا پورې يانې تر نيمې پېړۍ نه په لږ زياته موده کې رايه ورکوونکي (هغه په سلو کې ۲۰ کسان، چې د رايو حق يې درلود) يوازې درې ځله (په ۷مې، ۸مې او ۱۲مې دوره کې) د رايو ورکولو صندوقونو ته تللي دي، خو هغه ټاکنې، چې د ولسواکۍ د ښوونې په نيت ورڅخه تبليغاتي ګټه اخيستل کېده، تر لسو ځلو زياتې اعلان شوې دي.

ځکه نو زموږ په هېواد کې پر ټاکنو ډېره لګول، هغو ته د عقیده یي او رواني لارو چارو تر برابرولو دمخه ګټوره، پایله نه ورکوي. د هغه پښت لپاره، چې د خپلې ځوانۍ د عمر په زیاته برخه کې یې، د ټوپک له ډز پرته بل هېڅ شي، د سیاسي فضا چوپتیا نه ده ماته کړې او د خپل ژوند په اوږدو کې یو وار هم د رایو ورکولو صندوقونو ته نه دی ودرېدلی، ټاکنې یوازې د یوه سیاسي شعار تر بریده کېدی شي ارزښت ولري.

ځینو تنظیمونو ته له ټاکنو سره مخالفت عقیده یي دلایل هم لري: بنسټپالې اسلامي ډلې د عقیده یي ارزښتونو له مخې، ((اهل حل و عقد)) جرګه د ټاکنو د ځاینیونې وړ ګڼي. د ((اهل حل و عقد)) شورا، چې له مذهبي پوهانو څخه جوړه شوې ده، ټاکنو ته د مذهبي پوهې او سیاسي شعور د نه لرونکو پر ګنو د ارادې د څرګندوی په توګه، زیات ارزښت نه ورکوي.

د اهل حل و عقد پلویان په دې ګروهه دي، چې مذهبي پوهه د حکمت کیلي ده. په دې ځای کې موږ د هغه حکومت له طرحې سره چې د اپلاتون د نظر له مخې باید د فیلسوف په واسطه اداره شي د حل و عقد شورا د طرحې د نږدېوالي شاهدان یو.

د نږدې شلکلنې جګړې او له هغې څخه راپیدا شوي ټولنیز کړکېچ، د افغاني ولسواکۍ د یو ښکلي توکي (عنصر) په توګه د لویې جرګې اعتبار ته هم زیان ورساوه. د لویې جرګې دود ته مخه کول د سیاسي او قومي مخالفت له خطر سره مخ شول.

_سیاسي له دې پلوه؛ هغه شخصیتونه او ډلې چې د جهاد له لسیزې نه راپیدا شویو نویو شرایطو، هغوی د واک د نویو ستنو په توګه د پاملرنې وړ ګرځولي، لویه جرګه د واک کلاسیکه او پرې ښودل شوې پدیده ګڼله.

_قومي له دې پلوه چې قبیله یي او مذهبي لړکیو ته منسوبې ډلې د لویې جرګې په جوړښت کې د پښتنو قبایلو (چې د ټولنې اکثریت نفوس جوړوي) زیاته ونډه او د افغانستان د نوي دولت په جوړېدو کې د هغوی رول، چې په ملي لارښوونه کې د نوموړو قبایلو له رول سره یوځای و، لویه جرګه (د نفوس په جوړښت کې د دې قبایلو د اکثریت شمېر ته له پاملرنې پرته) د پښتنو قبایلو د واکمنۍ د حقوقي توجیه حربه ګڼي او د دولت په اداره کې په خپلې پخوانۍ ونډې راضي نه دي. دا ډلې لویې جرګې سره له قومي پلوه چلند کوي. هغوی ان د افغانستان له تاریخ نه د لویې جرګې نوم د له منځه وړلو لپاره ((جرګه بزرګ ملي)) ((و)) ((شورای کبیر میهني)) په نوم، د لویې جرګې د نوم بدلونې په لټه کې دي.(1) د لویې جرګې د تاریخي نومونې پر ځای، د جرګه بزرګ ملی، جرګه بزرګ میهنی او نورو اصطلاحاتو کارول، چې د هېواد د تاریخ د تحریف او د افغانستان د نوم د له منځه وړلو لپاره د معلوم الحاله عناصرو د عمومي پلان یوه برخه ده، د هغو کړیو ترمنځ د غم او خواشینۍ سبب شول، چې د افغانستان له تاریخي ارزښتونو سره مینه لري او هغه د خلکو ملکیت ګڼي. یو قوم، یوه سیاسي ډله او یوه مذهبي فرقه د دې حق نه لري، چې هغه

د لنډ فکرۍ او کينې له مخې لرې ګوزار کړي او د خپل ځان له خوا جوړ شوي او مصنوعي اصطلاحات دهغې پرځای کېنوي.

افغانان د يوې کورنۍ په توګه، د افغانستان په خاوره کې ژوند کوي. ددې کورنۍ يو غړی حق نه لري، د يوې کورنۍ ميراث، چې ټولو پورې تړلی دی، په يوازې ځان او د زور په ښکاره کولو سره له نورو واخلي. د لويې جرګې پر ځای د هرې بلې اصطلاح کارونه نه شي کولای د هغه څه ټول ځومره والی او څرنګوالی څرګند کړي چې په لويه جرګه کې شته، د لويې جرګې پرځای د بلې کلمې کارول د افغاني ولسواکۍ (لويې جرګې) تر ټولو آر او نره پديدې بڼه (قيافه) مسخ کوي او د افغانستان په تاريخ کې د ولسواکۍ پر اصولو د ولاړو موسسو د څېړنې په برخه کې، په ځانګړې ډول د بهرنيانو لپاره ابهامات او ستونزې رامنځته کوي.

په سويس کې مختلف قومونه ژوند کوي. خو د (لاندس ژمند) اصطلاح، چې د مستقيمې ولسواکۍ د څرګندو غونډو لپاره کارېدله، د سويس په معاصر تاريخ کې يې خپله لاره پرانيستې ده.

د ((بونديستاک)) او ((بونديسرات)) نومونې، چې همدا اوس د المان د پارلمان دوو جرګو ته کارول کېږي: اصلاً د شمالي المان (۱۸۷۱م کال تر ۱۸۹۹م کال) او وروسته د المان امپراتورۍ (۱۸۷۱م تر ۱۹۱۸م) د کانفدراسيون جرګو ته کارېدلې.

د ((لوک سبها)) او ((راجاسبها)) نومونې، چې د هندوستان د پارلمان د دوو جرګو نومونه دي، اصلاً آريايي کلمې دي، چې د هندوستان په مختلف النژاده او ګڼ قوميزه هېواد کې د نژادونو او قومونو د بريدونو له خطره بچ پاتې شوي او د هندوستان د اوسني اساسي قانون په غېږ کې ارامې پرتې دي. د يو تاريخي ارزښت د ښکارندويه نومونو د ساتنې په برخه کې کېدی شي ګڼ شمېر بېلګې وړاندې شي او د هغو کسانو لپاره، چې غواړي د افغانستان له کړکېچن حالت څخه ملي ضد او د هېواد د قومونو د يووالي خلاف، ګټه پورته کړي، د پوهېدنې سبب شي.

په هرحال! د اساسي قانون له څلورو متنونو څخه، چې د افغانستان د خپلواکۍ تر ګټلو وروسته د ثور تر کمونيستي کودتا پورې نافذ شول، د هغه درې متنونه د قهرجنو پېښو په واسطه لغوه شول، ځکه نو د څلورو لويو جرګو له پرېکړو څخه، چې د څلورو اساسي قوانينو د تدوين په چوکاټ کې منعکس شوې وې، د قهر تر رازېږېدو وروسته د پرېکړو درې کټه ګوريو، د وخت په اوږده بهير کې د پلي کېدو مجال پيدا نه کړ. له همدې کبله د سولې او سياسي روغې د روحيې په پياوړتيا کې د لويې جرګې روزونکی رول په ټيټه سطحه پاتې شو.

له قانون سره سم په اداري چارو کې نه بلدتيا او د مقصد پر لوري د اوډلې او پلانيزه يون نه لرل، زموږ پر روحيې داسې سيوری خور کړی، چې دمجاهدينو هغه لنډ مهالی حکومت، چې په پېښور کې جوړ شو، نه يې اساسي قانون درلود او نه حکومتي کړنلاره.

سربېره پر دې هغه ايتلافي اداره، چې د جمعيت تنظيم په مشرۍ تر ۱۹۹۲م کال وروسته د کابل پر ځينو ناحيو کې واکمنه شوه، اساسي قانون يې نه درلود او هېڅکله يې خپله تګلاره (چې اصلاً يې وجود نه درلود) اعلان نه کړه.

د طالبانو اداره، چې تراوسه يې د افغانستان درې پر څلور برخې تر خپل کنټرول لاندې راوستې دي، نه اساسي قانون، نه ملکي حکومت او نه هم سياسي تګلاره لري.

پایله

د افغانستان خلک ډېر لوړ سیاسي شعور نه لري او د سیاسي ثبات د جوړوونکي په توګه یې د ولسواکۍ له تجربې څخه ګټه پورته کړې نه ده.

نړدې شلکلنې جګړې د قبیله یې ولسواکۍ پر دود د شک او تردید سیورې خور کړې دی. په داسې حال کې، چې د افغانستان خلکو د یو ملت په توګه د جهاد په کلونو کې خپل ملي پیوستون ساتلی و، د جهاد په پای کې ملي یووالی وشلېد. تراوسه پورې داسې مشر، چې د خپل شخصیت پر شاوخوا د ټولو باور جلب کړي او د افغاني ټولنې بېلې شوې ټوټې د یوې واحدې مشرۍ په چوکاټ کې راټولې کړي، څرګند شوی نه دی.

په افغانستان کې همدا اوس د قهر او روغې دواړه پدیدې د پېښو پر زېږون بوختې دي، خو د هېواد په ګوټ ګوټ کې د ډزو تر غږه د سولې غږ ډېر لوړ غوږوونو ته رسېږي.

جګړې تل د ملت د ارادې په څرګندېدو سره پایته رسېدلي دي. د سولې د ټینګښت او د افغان ملت د ارادې د څرګندېدو لپاره ډېرو څواکمنو کورنیو او بهرنیو لاسونو پر اغېزمنتوب پیل کړی دی.

د افغانستان په ګاونډیو هېوادو کې د حکومت د ټاکلو لپاره د ټاکنو دایرول، د افغاني ولسواکۍ دودیزو موازینو ته مخه کول، چې په لوړه کچه د لویې جرګې په واسطه تمثیلېږي، په ذهنونو کې راژوندي شوي دي. هېڅ یوه دښمنه ډله د سولې او سیاسي ثبات د تامین د وسیلې په توګه د انتخاباتو دایرول نه ردوي. اختلافات یوازې د ټاکنو د دایرولو پر وخت دي.

د جګړه مارو د ځینې او ټکونې په تګلوري سره د طالبانو راټوکېدل د دې سبب شول، چې نن روغ په افغانستان کې په پوځي او سیاسي ډګر کې دوه ډلې (طالبان او له بلې خوا په جمعیت تنظیم پورې تړلی ایتلاف) د لسګونو وسلوالو او دښمنو ډلو ځای ونیسي. دې کار د ملي تفاهم له ټینګښت سره مرسته کړې ده.

افغاني ملتپالنې د هېواد تاریخ د یو لوی جوړونکي څواک په توګه د افغاني ټولنې پاشل شوي عناصر، د ټولنو او ملي جبهو په چوکاټ کې له یو بل سره یوځای کړي او په لوړ غږ یې بهرنیو لاسوهنو ته اخطار ورکړی دی.

د افغانستان شخړې یو ځل بیا ورو ورو د سترو هېوادو او د سیمې هېوادو پر اړیکو د واکمنۍ عمومي ستراتیژۍ په محتوا کې ځای نیولی دی. له دې سره پر یوه وخت د افغانستان شخړې د حل لپاره د ملګرو ملتو رول ډېر محسوس شوی دی. ملګرو ملتو تل په سیمه او نړۍ کې د سولې د وقایې لپاره په افغانستان کې دسولې پر اړتیا ټینګار کړی دی. سربېره پر دې د منځنۍ اسیا له شتمنۍ او سوداګریزو امکاناتو څخه ګټه اخیستل، په افغانستان کې د سولې

او سیاسي ثبات له تامین سره مستقیم اړیکي لري. دا کار ځیني هېوادونه ناچار وي، چې د افغانستان شخړې د ژر تر ژره حل په نیت د ملګرو ملتو پر موسسې له خپل اغېز څخه کار واخلي. پورتنیو کورنیو او بهرنیو لاملونو د افغانانو د دښمنیو په نرمولو کې زیات اغېز لرلی او هغوی یې د ټولنیزو شخړو د حل لپاره، روغې ته رابللي دي.

په هرحال! راتلونکی افغانستان به د قبیله یي اداري له دودیز سیستم سره، د کرکېچ او د جګړې د بهیر د ((نوښتونو)) په یوځای کولو سره بېرته سیاسي ثبات ترلاسه کړي.

افغان ملت به د پېښو له خطره ځان وژغوري. سوله به د ملي خپلواکۍ د ډاډځي په توګه تامین شي، خو په هغه هېواد کې، چې تاریخ یې په وینو لیکل شوی، د تلپاتې سولې او ټولنیز ثبات تامین به د وخت تېرېدو ته اړتیا ولري. د داسې وخت تېرېدل، چې په هغه کې به سوله او روغه د ژوند د یوې طبیعي او اوږدې ضابطې په توګه، چې د یو ملي حکومت له خوا د یو ماسټر پلان په ډول طرح او پلي کېږي، د زور او قهر ځای ونیسي.

(1)په دې بحث کې تروریزم د سیاسي هدف لپاره د نفس د وژنې په پراخه مانا که د یو فرد له خوا وي که د دولت له خوا، کارېدلی دی.

(1)اعدام (د قانون پر بنسټ جوړ شویو نظامونو کې) له قانون نه د سرغړاوي او (استبدادي نظامونو کې) د واکمن له ارادې نه د سرغړاوي په مقابل کې تر ټولو سخته سزا ده، ترور د خپلسرې واکمنې ډلې له نظره له هغه اعدام څخه عبارت دی، چې له واکمن (برحال حکومت) نه د سرغړونې په مقابل کې ورکول کېږي.

(1)((جرگه های بزرگ ملی افغانستان)) د محمد علي فیض زاده تالیف، ۱۹۸۹م کال، پېښور چاپ، کتاب ته دې مراجعه وشي.

د محمد اسمعیل یون لنډه پېژندنه

محمد اسمعیل یون د حاجي محمدخان زوی پر ۱۳٤٦ل کال، د لغمان ولایت د الینگار ولسوالۍ دنیازیو په یوې روښنفکرې کورنۍ کې زېږېدلی دی.

لومړنۍ زده کړې یې د الینگار ولسوالۍ د سلینگار په لومړني ښوونځي کې سرته رسولي دي، تر هغه وروسته کابل ته راغی او په خوشال خان لېسه کې شامل شو. پر ۱۳٦٦ل کال له نوموړې لېسې څخه په دویم نومره بریالی او پر ۱۳٦۷ل کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانگې محصل شو. پر ۱۳۷۰ل کال له نوموړې څانگې څخه اول نومره بریالی او پر همدې کال بېرته دپښتو څانگې د کدر غړی شو. پر ۱۳۸۵ل کال په نوموړې څانگه کې د ماسترۍ دوره پیل شوه، یون په ډېر ښه او بریالي ډول دا دوره پایته ورسوله.

محمد اسمعیل یون له ۱۳۷۰ ل کال څخه بیا تر ننه پورې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي تدریسي غړی او د(پوهندوی) علمي پوړۍ ته رسېدلی دی، پر استادۍ سربېره،استاد یون د ((کابل پوهنتون))، ((هیلې)) او((شمشاد))مجلو د چلوونکي دنده هم په ښه ډول ترسره کړې ده. په پېښور کې د چاپېدونکې ((معارف)) مجلې کتونکی غړی هم و. همدارنگه دیو شمېر نورو چاپي خپرونو همکار هم پاتې شوی دی .

استادیون پر ۱۳۸۱ل کال، په جلال ابادکې ببړنۍ لویې جرگې ته د ختیزو ولایتونو د انتخاباتو د دفتر مشر شو، ددې جرگې لپاره تر ټاکنو وروسته د جرگې غړی، بیاد جرگې د غړو له خوا د ببړنۍ لویې جرگې دلومړي منشي په توگه انتخاب شو.استاد یون په دې جرگه کې تر خپل وروستي وسه خپل ملي او تاریخي مسولیت ادا کړ او د هېواد دښمنه عناصرو د توطیو مخه یې ونیوله.

تر دې جرگې وروسته، کله چې د افغانستان د اساسي قانون د تدوین بهیر پیل شو، نو استاد یون بیا ددې بهیر لپاره د ختیزو ولایتونو د دارالانشاد دفتر مشر وټاکل شو. په ختیزو ولایتونو کې د اساسي قانون د لویې جرگې لپاره انتخابات هم د همدې دفتر له خوا ترسره شول.استاد یون د اساسي قانون د تصویب په لویه جرگه کې د نوموړې جرگې د دارالانشا د غړي په توگه خپل فعال رول ادا کړ. ټاکل شوې وه، استاد یون په ختیزو ولایتونو کې د افغانستان د جمهوري ریاست لپاره د عمومي ټاکنو د دفتر مسول شي، خو په کابل کې د لویو جنگسالارانو او ځینو تنظیمي مشرانو له خوا پر حکومت او ملگرو ملتونو د زیات فشار له امله له کاره گوښه شو.ملگرو ملتونو (UNAMA)استاد یون ته وړاندیز وکړ، چې په کابل کې به تر دې لوړه دنده دروسپارو، خو استاد یون ونه منله او خپلې استادۍ ته یې دوام ورکړ.

درې کاله وروسته يې د ځينو ملګرو په زيات ټينګار او غوښتنه، د جمهوري رياست د ملي امنيت شورا په دفتر کې د فرهنګي چارو د رياست دنده ومنله او په کابل پوهنتون کې پر استادۍ سربېره لا تر اوسه دا دنده پر مخ وړي.استاد يون پر ١٣٨٥ل کال د افغانستان او پاکستان د امن ګډې جرګې لپاره د افغانستان له خوا د منشي په توګه غوره شو او دا دنده يې هم په ښه ډول ترسره کړه.

استاد يون د خپلواک ليکوال په توګه په تېرو شلو کلونو کې ګڼ شمېرفرهنګي او ټولنيز خدمتونه ترسره کړي،په ګڼو چاپي، راديويي او ټلويزيوني مرکو کې يې د و اقعيتونو او حقايقو د څرګندبيان له امله د خلکو په زړونوکې ځای نيولی دی. که څه هم ډېر خلک د يون ليکنې، مرکې او نظريات خوښوي، خو يو شمېر داسې خلک هم شته، چې د يون سرسختي مخالفين دي. د هغه ملي او ګټورو نظرياتو ته هم غلط رنګ او تعبير ورکوي، دا ډول اشخاص، چې اکثره يې زورواکي او د سياسي ډلو ټپلو غړي او مشران دي، د استاد يون نظريات خپلو شخصي او تنظيمي ګټو ته خطر بولي، نو ځکه يې په ټينګه مخالفت کوي. زه ددې شاهد يم، هر کله چې يون کومه ليکنه او مرکه کړې، نو دده پر وړاندې يې مثبت او منفي غبرګونونه دواړه راپارولي دي، منفي غبرګونونه اکثره وخت د هغو اشخاصو او ډلو له خوا وي، چې په تېر کړکېچن سياسي بهير کې يې ډېرې نامشروع ګټې ترلاسه کړي او ځانونه يې مطرح کړي دي.

مثبت غبرګونونه اکثره د ولس دمشرانو، روښنفکرانو او نورو مخورو له خوا وي، خو استاد يون په دغسې سختو اغزنو او تنګو شرايطو کې بيا هم خپل فرهنګي، سياسي او ټولنيز کار ته دوام ورکوي .

دا اوسنی فرهنګي کار، چې تاسو يې اوس په مسلسل ډول ګورئ، دا د تېرو شلو کلونو کارونه دي، چې له تېر يو نيم کال راهيسې پرې په منظم ډول کار شوی، اوډل شوي او دادی ستاسو مخې ته ايښودل کېږي، په داسې يو دولتي دفتر کې چې بوختياوې په کې ډېرې وي، د منظم او ستر فرهنګي کار سرته رسول اسانه کار نه دی.استاد يون پر خپلو فرهنګي کارونو سربېره د ګڼو فرهنګي ټولنو د غړي، همکار او موسس غړي په توګه هم خپل فرهنګي رول ادا کړی،په پېښور کې يې د دوو المان مېشتو فرهنګي ټولنو (دافغانستان دکلتوري ودې ټولنې) او(د پښتني فرهنګ د ودې پراختيا ټولنې) د همکار په توګه د بېلابېلو ليکوالو په لسګونو اثار، ايډيټ او چاپ کړي دي. دغه راز يې په سلګونو کورنيو مشاعرو، ادبي غونډو او سيمينارونو کې ونډه اخيستې ده، خپله يې هم په لسګونو مشاعرې،سيمينارونه او علمي ورکشاپونه جوړ کړي دي.

سربېره پر دې، په يو زيات شمېر، ملي او نړيوالو کنفرانسونو کې يې په ښه ډول د خپل هېواد استازي کړې ده.
دلته به يې د اثارو يادونه وکړو:

اثار

الف- پنځوني:

کتاب نوم څرنګوالی چاپکال

�متکور لومړی شعري ټولګه دویم ۱۳۸۷

�په اورونو کې سندرې دویمه شعري ټولګه دویم ۱۳۸۷

ب- راټولوني:

�هیلي ګډه شعري ټولګه دویم ۱۳۸۷

�نیمګړي ارمانونه د حیران شعري ټولګه دویم ۱۳۸۷

�د لوونو فصل ګډه شعري ټولګه دویم ۱۳۸۷

�د نازو انا یاد د سیمینار د لیکنو ټولګه دویم ۱۳۸۷

�د استاد الفت نثري کلیات داستاد الفت نثرونه دریم ۱۳۸۷

�سیندونه هم مري د اسحق ننګیال شعري منتخبات دویم ۱۳۸۷

ج- ژباړني:

�د ټولنپوهنې له نظره: په افغانستان کې د واک جوړښتونه

دپوهنوال روستارتره کې اثر دویم ۱۳۸۷

. �د افغانستان فرهنګي میراثونو ته یوه کتنه

د نینسي دوپري اثر دویم ۱۳۸۷

�په افغانستان کې د جګړې جنایتکارانو محاکمه

د پوهنوال روستار تره کی اثر دویم ۱۳۸۷

د- یونلیکنې:

- د اماراتو سفر د اماراتو یونلیک دویم ۱۳۸۷
- که یون دی یون دی د اروپا یونلیک لومړی ۱۳۸۷
- دپنټاګون ترڅنډو د امریکا یونلیک لومړی ۱۳۸۷

هـ- څېړنې او شننې:

- د محمدګل خان مومند اند و ژوند ته یوه لنډه کتنه دویم ۱۳۸۷
- استاد زیار د پښتني فرهنګ یو ځلاند ستوری دویم ۱۳۸۷
- دکابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي پښتو کتابښود دویم ۱۳۸۷
- د افغانستان فرهنګ ته اوښتي زیانونه دویم ۱۳۸۷
- د پښتو شعر هندسي جوړښت شپږم ۱۳۸۷
- له افغانستانه د مسلکي کادرونو د فرار عوامل دویم ۱۳۸۷
- ساینسي پرمختیاوې دویم ۱۳۸۷
- ببړنۍ لویه جرګه ولسواکي او زورواکي دویم ۱۳۸۷
- اندیال خوشال لومړی ۱۳۸۷
- هیله د خپلو سریزو په لمن کې لومړی ۱۳۸۷
- کلتوري یون لومړی ۱۳۸۷
- فرهنګي فقر لومړی ۱۳۸۷
- مرکه او مرکې لومړی ۱۳۸۷
- خوشال په خپل ایډیال لومړی ۱۳۸۷
- دکتابونو په ورمو کې لومړی ۱۳۸۷

�افغانستان په سياسي کړلېچ کې لومړی ۱۳۸۷

�پښتو ليکنی سمون لومړی ۱۳۸۷

�اوسنی رسنۍ لومړی ۱۳۸۷

�که نړيوال ماته وخوري؟ لومړی ۱۳۸۷

خدای (ج) دي استاد يون ته ډېر عمر ورکړي او جرئت دې ورته هم تاند لري،الله(ج) دې دی له هر ډول بدو بلاوو وژغوري، په فرهنګي کارو زيار کې ورته دنور زغم او اوسپلې هيله لرم.

په درناوي

وفاالرحمن وفا

کابل- افغانستان

Download from; aghalibrary.com